

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1974/75

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

FRÅN BORÅS
OCH
DE SJU HÄRADERNA
1974/75

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1974/75

ÄRGÅNG 29

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

Redaktör:
HANS KRUSE

Författarna är ensamma ansvariga
för innehållet i sina uppsatser

AB Tryckericentralen i Borås
1975

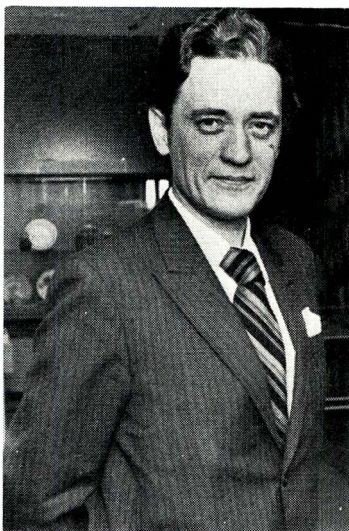

Ingegärd Vallin förordnades att från den 1/1 1940 bestrida tjänsten som intendent vid De sju häradernas kulturhistoriska förenings museum i Borås och har upprätthållit denna tjänst till maj 1974. Efter en fil. kand. och vidare studier tjänstgjorde Ingegärd Vallin vid Norrbottens Museum i Luleå som amanuens och t. f. intendent från den 1/1 1937 och därefter som amanuens vid Göteborgs Museum. Den 1/6 1947 utnämndes Ingegärd Vallin till landsantikvarie i Älvsborgs läns södra länsdel, dvs. i stort sett Sjuhäradsbygden.

Under den tid Ingegärd Vallin varit intendent vid Borås museum har där under hennes ledning skett en snabb utveckling. Samlingarna har vuxit på ett sådant sätt, att magasinslokalerna måst utökas och landsantikvarietjänsten i kombination med intendenttjänsten medförde en mycket nära kontakt med Sjuhäradsbygden med resultatet att kulturhistoriskt intressanta föremål räddades till Borås museum.

Genom tillkomsten av Ohlsonska gården fick museet bättre arbets- och utställningslokaler. Ingegärd Vallin såg också till att där sjöd av arbete och utställningsverksamheten blev både omfattande och innehållsrik. Genom kunnighet och intresse för vår bygds basindustri, textilindustrin, skedde under Ingegärd Vallins ledning en systematisk insamling av textilier designade i vår bygd samt maskiner och andra hjälpmedel från olika epoker. Detta rika material kunde 1972 inrymmas i egna lokaler, nu TEKO-museum.

De som hade möjlighet att på nära håll följa Ingegärd Vallins gärning vet hur mycket hon utträttat för att förmedla kunskap om vår bygds kulturhistoria. Hon arbetade med stor sakkunskap och energi. Det är med största beundran för vad hon utträttat som jag vill framföra styrelsens, föreningens och bygdens varma tack.

Hans Kruse heter Borås museums nye chef som tillträdde under våren 1974. Han är född 1925, är fil. lic. och har tjänstgjort vid Folkrörelsernas Konstfrämjande som amanuens 1949-52, varit anställd vid Svenska turistföreningen 1953-55, därefter vid Nordiska museet och Riksförbundet för bildande konst, varit intendent vid Läns museet i Linköping sedan 1966 och kom därifrån till Borås som museichef för såväl Borås museum som Borås konstmuseum.

Hans Kruses ställnings som chef för två museer måste betraktas som en tillgång då gränsdragningarna många gånger är svåra. Den utåtriktade utställningsverksamheten bör kunna berikas och nå längre.

Hans Kruse hälsas hjärtligt välkommen till tjänsten och arbetet vid Borås museum och önskas all lycka i sin nya verksamhet.

Axel Uno Nylander

K R I G S F Å N G A R I B O R Å S

A V
T O R G N Y B O N D E S T A M

Stadsarkivarie Torgny Bondestam berättar här om de kontingenter av krigsfolk, företrädesvis fångar av olika nationaliteter, som inkvarterats i Borås vid olika tillfällen under 1600- och 1700-talen. Dessa främmande inslag i staden utgjorde en ständig källa till irritation. Stölder, övergrepp, fraternisering med stadens kvinnor hörde inte till ovanligheterna, men allvarligast var kanske ändå riskerna av smittsamma sjukdomar.

Från urminnes tid fram till mitten av 1600-talet var södra Västergötland gränsbygd och skådeplats för otaliga krigshandlingar. Viskans och Ätrans dalgångar var ofta anlitade uppmarschområden för anfallande trupper. Befästningar anlades på strategiskt viktiga punkter vid Öresten och Oppensten.

Under det nordiska sjuårskriget på 1560-talet härjades och brändes så gott som varje socken på ömse sidor av den svensk-danska gränsen vid Halland enligt vad man kunnat utröna av bevarade jordeböcker. Dessa härjningar sträckte sig ända upp mot de trakter, där senare Borås stad anlades.

Nya stridshandlingar förekom i södra Västergötland under Kalmarkriget, som avslutades med freden i Knäred 1613, och under de krig vid 1600-talets mitt, som resulterade i att de skånska provinserna införlivades med Sverige enligt fredsuppgörelserna i Brömsebro och Roskilde. Vid den svensk-danska konflikten på 1670-talet låg Västergötland så nära farozonen, att borgarna i Borås beväpnade sig för att när som helst kunna värna sin stad mot ett fientligt angrepp.

Även under det svensk-danska krig, som började med slaget vid Helsingborg 1710 och slutade med Karl XII:s död vid Fredrikssten 1718, låg Västergötland nära krigsskådeplatserna.

Det är inte känt, att Borås med närmaste omnejd någonsin har blivit direkt berört av krigshandlingar. Däremot har Borås fått lämna sin dryga tribut till rikets krigsföring i form av skatter, varuleveranser, utskrivningar, båtsmanshåll m m. Den krigsbörda för boråsborgarna, som här skall särskilt uppmärksammas, är inkvartering av krigsfångar. Även inkvartering av svensk trupp skall något beröras, eftersom problemet att hysa trupp ofta var likartat oavsett truppens nationalitet.

Det källmaterial för Borås, som har utnyttjats för denna framställning, är huvudsakligen magistratens protokoll samt rådsturättens och kämnärsrättens domböcker.

Redan år 1631 – endast några år efter Borås stads tillkomst – omtalas en inkvartering av Nils Ribbings kompani, vilken bl a föranledde slagsmål mellan soldater och boråsansare med rättsligt efterspel. En annan tidig uppgift om inkvartering i Borås gäller år 1645, då magistraten klagar över, att en stor del av de förnämsta borgarna har dött av den smittsamma sjukdom, som krigsfolket förde med sig, då det förlades i staden. Förmodligen tillhörde även denna trupp den svenska krigsmakten. Även om uppgiften om smittans verknin-gar kan vara överdriven, är den en påminnelse om att sjukdom ofta slog hårdare än vapen och plundring i forna tiders krigsföring.

I augusti 1674 fick boråsarna order av landshövding Henrik Falckenberg att inkvartera 40 ryttare tillhörande Gabriel Sparres kompani. På en allmän rådstuga i november, vid vilken landshövdingen själv var närvarande, klagade boråsborgarna över denna tunga börda och lyckades utverka tillstånd att byta ut inkvarteringen mot en avgift, s k inkvarteringspenningar. Av allt att döma kunde boråsarna köpa sig fria från att hysa ryttarna i staden. Men den pålagda av-giften ansågs betungande. Den uttaxerades som skatt på kyrken – den då gängse mätaren på den enskildes skatteförmåga – och drevs

in av förtroendevalda rotemästare. Boråsarna sades betala 200 daler silvermynt per månad i inkvarteringspenningar. Den som försökte undandra sig skatten riskerade att personligen få ta hand om en ryttare i sin bostad. Åtskilliga hundra daler måste lånas av förmögna borgare för att fylla ut skattemedlen. Boråsarna ville göra gällande, att inkvarteringsavgiften var orimligt hög men tilläts då att genom utsedda representanter kontrollera medlens förvaltning.

I december 1675 överlämnade landshövdingen en ny inkvarteringsorder till magistraten i Borås. Denna gång gällde det överste Lennart Ribbings regemente till fots, som just höll på att värvas ”uti Borås gebet”. Boråsarna föredrog denna gång att ta emot soldaterna i sina hus och förse dem med kost framför att betala en avgift. Som skäl angav de, att handeln slog fel, skatter och utlagor dagligen förökades och stor brist på pengar rådde. Denna inkvartering skedde inte utan friktioner. Trots att förlägningslistor upprättades, framkom klagomål över att somliga borgare helt slapp undan och att godtycklig omplacering av de inkvarterade förekom. Många soldater var sjuka och flyttades därför till Bogesund och Kungsbacka. På sensommaren 1676 skulle de kvarvarande friska samlas i Göteborg för att skickas i fält. Uppbrottet fördröjdes bl a på grund av brist på hästar och manskapets ovillighet. Befälet begärde uppgift från världarna i Borås om de inkvarterades hälsotillstånd och föreslog, att de friska skulle fråntagas sina vanliga matportioner för att göras mer benägna att återvända i fälttjänst. Först i slutet av år 1676 tycks de värvade fotsoldaterna ha lämnat Borås.

Inkvarteringen av krigsfångar i Borås under Karl XII:s regeringstid har lämnat en hel del spridda spår i de bevarade handlingarna. Denna inkvartering var mer komplicerad än mottagandet av svensk trupp. Inte nog med att internerna tillhörde rikets fiender — de talade i vissa fall ett obegripligt språk, hade annorlunda levnadsvanor och ibland också annan religion. Interneringstiden var inte på förhand begränsad utan kunde för de värst drabbade omfatta flera år. Den livsmedelsbrist och allmänna krissituation, som blev följden

av det långvariga kriget, ökade värdarnas obenägenhet att visa frikostighet och välvilja mot främlingarna.

Under den stora ofredens tid inkvarterades i Borås först sachsiska och fr o m 1710 även ryska och danska krigsfångar.

En uppgift från år 1703 ger besked om hur de sachsiska fångarna togs om hand. Borgerskapet delades upp i fyra rotar efter stads-längden – förmodligen skedde uppdelningen på de fyra stadskvar-teren Duvan, Höken, Leoparden och Hjorten. Fångarna fördelades lika mellan rotarna. För varje rote utsågs en rotemästare, som skulle fördela fångarna på enskilda hushåll eller på förhyrda gårdar, anställa fångvaktare, dela ut dagtraktamenten till fångarna m m.

De ryska fångarna, som vid ett tillfälle uppgavs vara 62 man, inkvarterades gemensamt i det s k kosackhuset. Detta hus ägdes av borgaren Börje Åvall och uppläts av honom under nio år mot en ersättning av sammanlagt 90 daler silvermynt. Åvall ägde fastig-heter på nuv. Lilla Brännerigatan och det torde ha varit en av dessa som uppläts åt ryssarna.

Mathållningen ombesörjdes av en eller flera borgarhustrur. Bl a omtalas, att Kristina Slätte utspisade de flesta ryssarna. Fångarna tilldelades regelbundet kostpengar eller traktamenten ur stadskassan. De skulle alltså betala för mat och dryck. Öl fick de endast köpa hos de borgare, som hade utskänkningsrätt. Ölförtäring i enskilda bor-garhem eller på förläggningen var förbjuden.

Vanligtvis fick de inkvarterade röra sig fritt inne i staden. Så småningom anställdes en vaktman för kosackhuset. Redan klockan fyra på eftermiddagen skulle fångarna återvända för dagen till kosackhuset. Liknande krav på tidig inställelse gällde för fångar, som var förlagda i enskilda hus. Stadstjänarna – dåtidens poliser – hade till uppgift att tillse, att inte några eftersläntare dröjde kvar hos dryckesbröder eller tillmötesgående kvinnor.

Det fanns inte stora möjligheter att bereda fångarna sysselsätt-ning. Handelsborgarna i Borås var långa perioder av året ute på sina resor och hade säkerligen med glädje anlitat en eller annan krigs-

Lilla Brännerigatan i Borås. Här låg troligen Kosackhuset på Karl XII:s tid.
(Foto 1928, Borås stadsarkiv.)

fånge som handelsdräng, men detta var olagligt och beivrades, om det upptäcktes. En del av borgarna hade gårdsbruk med kreatur och åkrar. Dessa bruk var emellertid små och behovet av extra lantarbetare var ringa. Dessutom hyste man inte tilltro till fångarnas lämplighet och villighet till lantarbete. Någon gång omtalas, att fångar fick hjälpa till att hugga ved och sopa gården.

Vid några tillfällen gjorde fångarna försök till egen verksamhet. De började t ex uppföda grisar eller baka bröd men förbjöds att fortsätta med detta, som betraktades som intrång i annans näringsfång.

Landshövdingen begärde en gång uppgift på ryska fångar, som kunde göra "sommrarbete" vid Göteborgs fästningsverk. Det är inte bekant, om ryssarna i Borås lät locka sig till detta arbete, som vanligen brukade utföras av straffångar. Märkligt nog tycks en krigsfånge ha haft lättast att få en militär arbetsuppgift, trots att han kom från fiendesidan. Bland de danska fångarna i Borås blev sålunda en dragon och en annan båtsman, båda i svensk tjänst.

Krigsfångarnas begränsade arbets- och rörelsemöjligheter gällde de meniga. Man gjorde klar åtskillnad mellan bättre och gemena fångar. De utländska officerarna bodde skilt från det övriga manskapet och delade ofta kosthåll och husrum med bevakningspersonalens befäl. De umgicks med borgarna och erhöll ibland lån av dem. Det förekom att de skickades hem på magistratens pass medan de övriga stannade kvar i fångenskapen.

Några episoder från krigsfångarnas vistelse i Borås kan ge belysning åt de internerades villkor och uppfattningar.

En dansk fånge, Ivan Olssen, hade skroderat inför två pigor i Borås och bl a sagt: När danske kungen kommer till Borås, då skall vi skära sönder er och de andra som kål och bränna upp er. Detta tog Ivan Olssens medfångar så illa upp, att de anklagade honom inför magistraten att ha fört oanständigt tal. Magistraten har förmodligen varit tacksam för fångarnas självdisciplin men tycks ha avstått från vidare åtgärder mot Ivan Olssen.

Den enformiga och sysslolösa tillvaron i en främmande miljö måste ha medfört slitningar och gräl mellan fångarna. Domböckerna innehåller åtskilliga mål, enligt vilka fångar berusat sig, blivit våldsamma eller ofredat kvinnor. I ett fall stack en ryss en av sina medfångar i ryggen med en kniv, förmodligen i samband med pokulerande. Den knivstuckne kunde räddas till livet. Dylika våldsbrott var dock sällsynta.

Ett självmord beskrivs i domboken. I kosackhuset fanns en rysk krigsfånge, som var mer svag för brännvin och andra starka drycker än någon av hans kamrater. Hans namn var Andreas Rudvan. När han hade gjort slut på sina kostpengar, försökte han pantsätta helgonbilder och vaxljus till krögerskan för att få ännu några glas. Krögerskan förstod, att hon inte kunde ta emot föremål, som var avsedda för ryssarnas gudstjänst. Andreas' landsmän fick reda på hans helgerån och gav honom en hård avbasning. Efter detta talade Andreas om för en av sina medfångar, att han nu inte ville leva längre. Han gick ut i vintermörkret, lade livremmen om halsen och hängde sig i en gårdsgårdsstör.

Fångarna begick åtskilliga stölder och inbrott och angav ibland som skäl, att de ville förbättra sin torftiga tillvaro. En av ryssarna själva, kapten Livanoff, blev bestulen på pengar och smycken, som han hade tillåtits ta med sig i sitt kvarter. Domstolsprotokollet förmäler inte, om Livanoff fick tillbaka sina ägodelar. Processen blev emellertid mycket dramatisk, då det visade sig, att de för stölden misstänkta hade nyttjat trolldom, vilket ansågs bli bekräftat, då en man i rannsakningshäktet dog utan yttre tecken på skada. Den som förklarades skyldig till stölden dömdes till halshuggning.

För brott, som begicks av krigsfångar eller drabbade dessa, tillämpade man vanlig svensk domstolspraxis så långt detta var möjligt. En av fångarna i kosackhuset behärskade svenska språket, varför ryssarna kunde föra egen talan genom tolk. Eftersom fångarna sällan hade egna tillgångar, förvandlades penningböter till arrest, arbete för målsägaren eller kroppsstraff. Spöstraffet var det van-

ligaste. Profossen kunde exempelvis omedelbart efter en doms avkunnande tilldela den dömda ”sex par spö på rådstuguväggen”. Det kyrkliga bestraffningsformerna – t ex att sitta i stocken under högmässotid – tillämpades endast för de fångar, som hade evangelisk tro.

Försöken att fly ur fångenskapen blev vanliga först mot slutet av kriget och främst bland danska fångar. År 1711 inkvarterades 50 danska ”sjöfångar” i Borås. En ny dansk kontingent kom på nyåret 1717 och dessa danskar fördelades på de enskilda boråshemmen. Genom denna förläggningsform fick de stor rörelsefrihet och möjlighet till kontakt med befolkningen. Bevakningen av fångarna ansågs kunna minskas, eftersom officerare, som ingick i den danska kontingenten, åtog sig att avhålla sitt folk från flyktförsök. Till skillnad från sachsare och ryssar hade danskarna en tämligen kort väg till friheten. Det gällde att nå kusten och få tag i en båt. Det var inte omöjligt att få svenska medhjälpare – i synnerhet fanns det beredvilliga kvinnor. Här nedan återges några exempel på misslyckade flyktförsök.

Tre danska fångar och en svensk piga blev gripna, när de var på väg till Göteborg för att därifrån ta sig över till Danmark med båt. Pigan hade anlitats för att visa vägen. Hon hade blivit lovad äktenskap av en av danskarna och en ny klänning av en annan. Denne senare var för egen del angelägen om att komma hem och reda ut en arvsträta för sin hustrus räkning.

Ett liknande flyktförsök gjordes av inte mindre än tio danska krigsfångar, av vilka tre hade sergeants grad. De hade tagit kontakt med en nybliven båtsman i Borås, som sedan tolvårsåldern hade varit gast på ett kaparfartyg i Onsala. Båtsmannen hade lovat att mot ersättning av 40 daler silvermynt föra de tio danskarna till Onsala och därifrån med båt till Danmark. Flyktingarna nådde kusten och satte segel men tvingades tillbaka av hårt väder.

Två danska krigsfångar på väg söderut träffade en trumslagarhustru, som var villig att hjälpa dem på flykten. Hon visade dem vägen och lånade dem kvinnokläder, när de ville passera större orter

obemärkta. Kvinnan ville för egen del ha danskarnas hjälp att hämta sin make ur dansk fångenskap. Så länge han satt fången fick hon inte del av vare sig hans bostad eller lön. I rätten bedömdes trumslagarhustruns medverkan till danskarnas flykt som förräderibrott, vilket enligt lagen medförde dödsstraff. Efter vanligheten mildrade hovrätten dödsdomen till 15 par ris.

Krigsfångarnas goda möjligheter att stifta bekantskap med ortsbefolkningen visade sig inte minst i deras intima kontakter med kvinnorna. De ”förtidiga sängelagen” väckte inte stort uppseende utan bestraffades efter gängse normer. Problemen uppstod, när de utom äktenskap avlade barnen skulle legitimeras. För äktenskap med krigsfånge fordrades i regel särskilt tillstånd av domkapitlet eller konungen. För en rysk krigsfånge av grekisk-ortodox trosbekännelse var äktenskap med svensk kvinna förbjudet. En krigsfånge, som ämnade gifta sig med en svenska, måste kunna bevisa, att han inte redan var gift. Vanligtvis var det omöjligt att få något intyg från fångens hemland. Man fick nöja sig med att låta medfångarna med ed försäkra, att vederbörande var ogift.

Kyrkoboksanteckningarna visar, att krigsfångarna mestadels blev accepterade som barnafäder och äkta män i Borås, trots att deras vistelse där inte var önskad av vare sig dem själva eller deras värdar. Mellan 1705 och 1719 ingick 26 krigsfångar äktenskap med boråskvinnor. 17 av de äkta männen var danskar, 7 kom från Sachsen och 2 från Ryssland. Förmodligen övergick de två ryssarna till den evangeliska tron. I födelseböckerna brukade anges, om barn var av oäkta börd, d v s födda utom äktenskapet. Omkring år 1700 brukade i Borås födas ett eller två barn utom äktenskapet varje år. Det är anmärkningsvärt, att det främmande krigsfolkets vistelse i Borås inte har åstadkommit någon påvisbar ökning av antalet sådana barn, som redovisades som utomäktenskapliga.

Krigsfångar har funnits i Borås även efter den tid, då Sverige var en politisk stormakt. I november 1808 förbereddes inkvartering i Borås av 200 ryska fångar och en vaktstyrka ur det nybildade Skara-

borgs lantvärn på 50 man.

Löjtnant Daniel Carling, som var arvtagare till rådmannen och riksdagsmannen Daniel Carling på Uddefors herrgård i Borgstena socken, erbjöd sig att inkvartera de 200 fångarna på sin egendom. Han kunde ställa en timrad barack och 12 torp till förfogande. Fångbevakning ansåg han vara obehövlig och förklarade sig beredd att betala 2 riksdaler i vite för varje ryss, som gav sig iväg från förläggningen till Borås. Han ville ha skälig ersättning för underhållet av fångarna och ämnade också sätta dem i arbete på sin gård.

Konungens Befallningshavande, som var beslutande myndighet, accepterade inte Carlings förslag utan föredrog inkvartering på vanligt sätt i Borås. Tre gårdar i Borås utrymdes och ställdes till fångarnas förfogande, nämligen stadsgården, Lindahlska gården och Kindbergska gården. Stadsgården, som var polishus och arrestlokal och låg på Torggatan österut, ansågs kunna bereda plats för 30 ryssar, om stadstjänare och arrestanter placerades på annat håll. Lindahlska gården låg förmodligen på Brännerigårdens tomt vid Yxhammarsgatan och Viskan. Här skulle 100 fångar bo. De övriga 70 skulle inkvarteras i Kindbergska gården, som sannolikt låg på tomterna nr 44–45 (vid nuv. Kungsgatan och Tryckerigatan). Vaktmanskapet skulle inkvarteras hos stadens krögare.

Till husens inredning skulle lavar sättas upp som sovplatser utefter rummets långväggar. I de rum, där eldstäder saknades, skulle kakelugnar av tegel muras. Fångarna skulle förses med madrass, täcke och halmputa, som skaffades fram av två boråsfamiljer för varje fånge.

Dagtraktamenten skulle räcka till föda och enskilda behov. Till varje fånge utbetalades dagtraktamente i pengar och bröd, nämligen 2 skilling 8 rundstycken banco och 2 marker (ca 850 gram) mjukt bröd. Vaktmanskapet fick antingen 6 sk bco eller 3 sk 8 rst bco och 2 marker bröd. Dagtraktamentet för subalternofficer var 16 sk, för kapten 24 sk, för major 32 sk, för överstelöjtnant 40 sk bco etc.

Avtal träffades med vissa borgare om leverans av bröd, ärter,

Ryssar på Fristad hed 1912. (Foto F. Mörck, Borås.)

spannmål mm för fångarnas underhåll. Till en början tycks fångarna ha fått tillagad mat hos krögare och andra traktörer. När det visade sig, att traktamentena inte ville räcka till, väcktes ett förslag på rådstugan att borgarna skulle bjuda in fångarna till dagliga middagsmål (supanmat) för att motverka ”kringstrykande i husen, tjuveri och mordbränning”. Förslaget avslogs av kostnadsskäl, men fångarna försågs med kokkärl och uppmanades att själva laga sin mat. Om boråsarna var obenägna att hjälpa fångarna i deras matbekymmer, hände det dock ibland att de som en uppmuntran delade ut ”utländska tobaksblader”.

Den ryska fångkontingenten bestod av 153 man — inte 200 som först hade meddelats — och stannade i Borås från november 1808 till oktober 1809.

Ännu en grupp krigsfångar kom till Borås, nämligen 22 norrmän, som inkvarterades en kortare tid år 1814 hos tre boråsfamiljer. Sedan dess har inte Sverige varit krigförande nation och följaktligen inte haft krigsfångar i ordets egentliga bemärkelse. Däremot har Sverige som neutralt land tidvis hållit krigsflyktingar i interneringsläger. Ett sådant läger förlades till Fristad hed utanför Borås och hyste under år 1918 cirka 300 ryska soldater. Fristadsläget har beskrivits i andra sammanhang (senast i En bok om I 15) och skall inte beröras närmare här, även om det i många avseenden liknade de gamla krigsfångeförläggningarna i Borås.

SALPETERSJUDERIET OCH SALPETERSJUDARNA

AV
OLOF LANGLET

Professor Olof Langlet har nedlagt ett omfattande arbete för att utforska en hittills föga uppmärksammas yrkesgrupp — salpetersjudarna. Hur viktig salpeterutvinningen en gång var i vårt land framgår inte minst av de många statliga ingripanden den blev föremål för.

Salpetersjudarna var underställda Krigskollegium. De rullfördes som soldater, dock utan att i princip behöva fullgöra krigstjänst, ett förhållande som tidvis gjorde yrket lockande. Deras sociala tillhörighet återspeglas i namnskicket, som följer soldaternas. Ett kringflackande liv, ett stundom hårdhänt uppträdande gentemot allmogen hör också till bilden av en yrkeskår, som i dag är nästan helt glömd.

*Man kommer icke ihåg, vad
förut skett . . . i mörker går det
bort och dess namn bliver höljt
i mörker. (Pred. 1:11, VI:4.)*

”Ehuruwäl Saltpetter-siuderierne äro ibland de nyttigaste och mäst indräcktige wärck i Riket”, är de lätt räknade, vilka nu för tiden alls hört talas om en verksamhet, som under århundraden varit av största betydelse för Sveriges krigsföring och som såväl under krig som fred oavbrutet fortgått inom stora delar av landet och där under långa tider varit en landsplåga.

Det har varit slumpen som gjort, att salpetersjuderiet på senare tid blivit uppmärksammat.

Hembygdsforskaren och Linné-kännaren, folkskolläraren Assar M. Lindberg i Diö, träffade under arkivstudier på ett klagomål från kyrkoherden i Loshult 1736, över att salpetersjudare i socknen jämte andra ”faselige svärjare, liderlige drinkare och bolare” fick ”nåde-

medlen” i Stenbrohult av Linnés fader, som de betalade dubbelt så mycket som han själv brukade få. Då blev Lindberg intresserad av salpetersjudare och började med otrolig flit synnerligen omfattande forskningar och arkivstudier, bl. a. i Kungl. Krigsarkivet (Lindberg 1955; 1959; 1960 - med litteraturförteckn.; 1961, 1964).

Chefen för FN:s arkiv i New York dr Alf Erlandsson, som studerat arbetskraftsförhållandena hos allmogen i Kristianstads län vid 1700-talets mitt, påträffade en kategori vandringsarbetare: salpetersjudare. Även han blev intresserad av ämnet och utförde mycket noggranna och sorgfälligt dokumenterade forskningar.

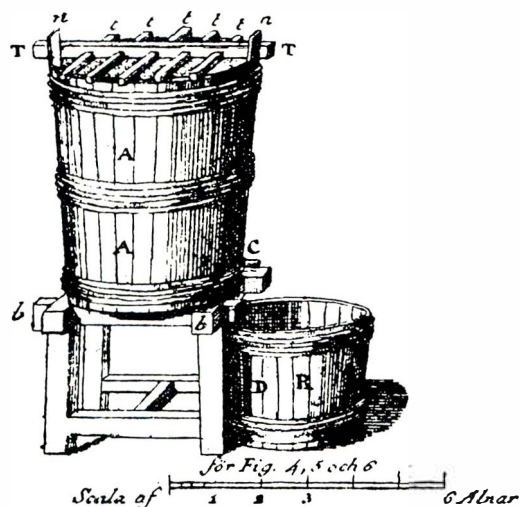
För egen del påträffade jag under släktforskning en person, som i mantalslängden 1761 betecknats som ”salt” (jfr nedan sid. 54). Från Nordiska Museet fick jag då anvisning på bl. a. ovan anförda litteratur, som jag flitigt utnyttjat liksom svar på frågelistor från 1951 ang. salpeterlador. För övrigt har mina källor huvudsakligen utgjorts av dels mönstringsrullor i krigsarkivet, dels mantalslängder.

En koncis och detaljerad framställning av förfarandet vid salpeterstillverkningen har givits av Jakobsson (1943).

Först efter sättningen har jag fått tillgång till ett par nyare publikationer rörande salpetersjudning, nämligen av ingenjör Harry Bergenblad (1971) om Husqvarna Krutbruk, samt av biskop emer. Sven Danell (1973) med anledning av förekomsten av ortnamnet Salpetersjudaretorp i Älgårås socken.

Nedan följer först en redogörelse för salpeterframställningen och därmed förknippade omständigheter, därefter en sammanfattning av salpetersjudningens debet och kredit. Salpetersjudarna behandlas sedan dels allmänt, dels speciellt för Västergötland med avseende på personalstyrka, ålder och tjänsteår samt namnskick.

Jag tror mig belysa salpetersjuderiets arbetsmiljö bäst genom att i stor utsträckning anföra utdrag ur utfärdade förordningar (enl. Barchæus 1784-1785 och Modée 1749), i stället för att omskriva innehållet till modernt språk.

Urlakningskärl. Efter Hjelm (1799).

SALPETERSJUDNINGEN

Vad krigföringen krävde var krut, svartkrut, bestående av 75 % salpeter (KNO_3), 15 % träkol och 10 % svavel. När eldvapen började brukas, uppstod snart behov av inhemsk tillverkning. Träkol gjordes helst av benved (*Rhamnus frangula*) men vanligen av alved. Bästa svavel fick man från Dylta bruk i Närke. Salpeter kunde erhållas från jord uppblandad med diverse avfall, spillning och liknande "persedlar".

Salpetern utvanns genom att "salpeterjorden" lakades ur med vatten i stora kar. Luten fick stå att klarna, varefter den skulle kokas, "sjudas", under 5 à 6 dagar i stora kopparpannor, vanligen rymmande 300 kannor (785 lit.) Efter sjudningen tillsattes kalk och aska till "söden" varvid koksalt kristalliserade och kunde avlägsnas, "krämpningen". När så "krämpet" svalnat till ca 25° började salpetern "anskjuta" kristaller. Råsalpetern fraktades sedan till krutbruk, där den "luttrades" från kvarvarande koksalt. Koksalt är

nämligen hygroskopiskt — det tar upp fuktighet från luften och hindrar att man ”håller krutet torrt”.

När tillverkningen av salpeter började i Sverige vet ingen, men det är känt att Erik av Pommern - alltså under förra delen av 1400-talet - lät flytta salpeterverkstaden i Sigtuna från dess läge vid östra bron till stadens västra sida. Gustaf Vasa anlade salpeterbruk både i Enköping, där det tidigare stått ett fransiskanerkloster, och vid Uppsala. Nu räckte det emellertid inte med den salpeter, som framställdes i verkstäderna. Man fann då, att salpeter bildades under golven i uthus och ladugårdar, där jorden blev uppblandad med hö och strö, spillning och urin.

Konungen var icke sen med att förklara jorden under böndernas uthus för regale, dvs. Kronan tillhörig. Stengolv förbjöds, bönderna ålades att genom dikning hindra att vatten trängde in under golven och de förbjöds att rubba eller förstöra salpeterjorden. Dessutom lät konungen taga jord från nedlagda kyrko- och klostergårdar till sjudning, vilket högeligen förtröt både allmoge och prästerskap. För att rädda sina förfäders döda mull erbjöd sig då allmogen att utgöra *salpeterhjälpen*, som hastigt av konungen förvandlades till ordinarie pålaga. Från varje helt krono- och skattehemman skulle årligen till salpeterverken levereras (enl. 1624 års räkenskaper):

5 tunnor (ca 735 l) god mylla; 1 tunna fårgödsel; 3 lass ved; 2 stora kärvar halm 1 aln i diameter; 1/2 tunna aska. Dessutom skulle utgöras 2 dagsverken. - Frälsehemman slapp undan med hälften.

Karl IX föreskrev, att jorden skulle tagas ”antingen der Bönderne haffue hafft deres fää boskap, fåår och getter eller och der bonden först khörer dyngia, som åhwan på är utt på åckren, då skall han taga aff den jord der är nest under dyngian tu lass til saltpetterbruket, doch icke grafue diupere än en half alen i jorden til högste, ty gräffuer han diupere, så dåger jorden int.”

”Hjälpen” kunde innebära många mils körning på den tidens dåliga vägar, så t. ex. ända från Södra Møre härad i Kalmar län och till Huskvarna (Lindberg 1964) - fågelvägen upp till 20 mil - med

5-6 lass! Därför erhöill Mickel Hagesten 1581 tillstånd att inrätta så många salpeterverkstäder, som ske kunde, eftersom allmogen klagat över för långa vägar till de platser där "salpeter-persedlarna" skulle avlämnas.

Salpetertillverkningen var icke bunden till verkstäderna, utan utfördes även vid de enskilda gårdarna av kringresande sjudare. Så t. ex. redovisas - oberäknat leveransen från bruk och verkstäder - i Archlie Längdh widh Stockholms Slott 1630 (enl. Hamilton 1846) "Änn som Wäll:ne Axel Drake hafwer låtit tilverka på bygdena" 3 skeppund och 15 lispund salpeter (drygt 600 kg). - Drake var den förste ståthållaren i länet (Broomé 1951).

En nyordning infördes 1642, i det att hjälpen i stället skulle utgå med ett penningbelopp av 1 daler 17 öre Smt per mantal - därmed upphörde tillförseln av "persedlar" till salpeterverkstäderna, varefter "dessa gamla och med mycken kåstnad anlagda värkstäder" nedlades, fick förfalla och vanligen spårlöst försvinna. Kronans rätt till jorden "under tak och gålf" bestod, med sjudningen skulle nu ske vid de olika gårdarna av kringresande arbetslag, som medförde kar, pannor och behövlige redskap. Åbon var skyldig att tillhandahålla sjudarna husrum, mat och dricka liksom bete för deras hästar. Beträffande bränslet stadgades:

"På Gårdsens ägor, där Siudaren siuder, får han til sit bruk hämta sig nödig wedbrand af windfällen, och sådan ofruktbar suur skog, som Landt-boen sielf nyttjar och utwisar, men ei annan: . . ."

Vid brist på bränsle skulle sådant utsynas "af Jägerij- eller Landt-betiänterne, på Cronones skogar och allmänningar". I nödfall fick man använda torv.

"Til wärcktygs och Pannors fortskaffande ifrån det ena Bruksstället til det andra, niuta Siudarne skiuss af Allmogen . . ." Det samma gällde frakt av pannorna till kopparslagare vid behov av lagning.

Det är givet, att denna verksamhet gav möjlighet till allsköns övergrepp och oredlighet, även om det här i landet knappast gått

så långt som i Finland, där Karl IX i en förordning given i Åbo 1602 förklarar (enl. Barchæus 1784):

”Saltpetter-Siudarne hafva icke allenast haft en hop drängar, som dragit ut på landet, platsat och plågat bönderne och tagit af dem hvad dem hafver lyst, mycket mer än deras beställning medgifvit och som icke varit ringa; utan de hafva ock tilhållit bönderne at årligen utgöra tegel, kohl, stockar, bräder, ljus och näver, liksom et hus eller en mur icke kunde längre vara än et år. Men den Saltpetter man för all denna bekostnad skulle hafva igän, har varit litet eller intet, både för Saltpetter-Siudarnes oflit, hwilke, då de utbekommit sin del, föga sett på Kronans bästa, som ock för deras otrohet, i det de hemligen sållt Saltpetter til deras egen nytta.”

Visserligen tillägges, ”at hushållningen icke varit aldeles så elak vid de Svänске Sjuderie-värken”, men Karl XI hade sina goda skäl att försöka åstadkomma ett sakernas bättre tillstånd genom att 1686 förordna om inrättande av *salpetersjuderiindelningsverket*.

Avsikten var att förteckna alla med ladugårdar försedda lägenheter, inbegripet icke skattlagda gårdar och torp jämte åbons och ägarens namn, att inventera förekomsten av gammal och ny salpeterjord och att uppskatta ”hur många lispund på vart ställe kunna sjudas” (1 lispund = 8,5 kg) och tillgången på brännved resp. torv. Tillika skulle kontrolleras, att salpeterjord icke fördärvades. Indelningen utfördes av överinspektör med biträde av en salpetersjuderiverkmästare, en gevaldiger och lokal kronobetjäning. Karl XI fick dock aldrig själv se sin ”indelning” genomförd. Först efter krigkollegii anmaning till inspektörerna 1737 att skynda på, sattes verket igång på allvar - för Västergötland blev det färdigt 1746-1747.

Landet indelades i inspektionsområden - ett utgjordes av Västergötland, Dalsland och Bohuslän - och varje sådant område i ett antal distrikt. Inom varje distrikt skulle ett ”panelag” eller ”wärck” om 1 verkmästare och i regel 2 drängar ombesörja sjudningen. Distriktet i sin tur delades i rotar om vardera 8 à 10 hemman. Sjudning ägde rum inom en rote per år ”så att ej oftare å något ställe kommer at

kokas än vart 6:e år”.

Förhållandena reglerades i detalj genom ett stort antal förordningar, brev och instruktioner, som under tidernas lopp ej sällan upphävde varandra. Sålunda uppmanades landshövdingarna i en cirkulärskrivelse 1737 att tillhålla allmogen att dika runt uthusen - 1741 frikallades allmogen från dikningen. I stort reglerades verksamheten genom förordningar av 1723 och 1746.

En bestämmelse från 1682 att allmogen själv finge ombesörja sjudningen och behålla förtjänsten, bekräftades 1723. Åbon kunde ”gå i intressentskap” med kronosjudaren och dela förtjänsten. Sjudaren bar dock hela ansvaret för salpeters kvaliteten. Vidare bestämdes, att sjudaren ägde rätt att sjuda dubbelt eller mera salpeter än vad ”inwisningen” angav. Det var även sjudaren ”obetaget, at obehindrat tilwårka Saltpetter på Frälsets och Adelens Sätens- och Ladugårdar, när ägaren ey genom egit folk, wil låta siuda Saltpetter til Cronans behof. Samma frihet lämna dem på Boställen och Prästegårdar, samt Cronans Kongs- och Ladugårdar”.

Sjudarens förhållande till åborna var självfallet ett mycket känsligt kapitel, som man genom förordningar sökte reglera så gott det gick. Sjudaren var till exempel - säkerligen på förekommen anledning - förbjuden ”at afhugga de Trä och Lunder, som stå til zirat vid Gårdarne, och att tiudra deras ökar i Allmogens oslagne ängar och Åker-Gården; dock at Allmogen förunnar deras Hästar nödigt muhlbete.”

Det ålåg inspektorerna att noga tillse, ”at Husen, där Saltpetter-Jorden tages, intet skadas eller rubbas, och at Saltpetter-siudarne, sedan de den utlakade jorden i sitt förre ställe åter inlagdt, laga och lägga alt oskadt i sit förre skick igän. Men sådane Wånhus, som med spisar och gålf äro inredde, måge de icke rifwa eller rubba. Finnes någon Saltpetter-siudare wårdslös, giöra någon skada, otidig eller öfwerdådig å den ort han arbetar, lagsökes han wid nästa Ting, upprätte skadan, där han bråttslig finnes, samt plickte med Gatu-låpp, efter målets beskaffenhet; Kommer han annan gån igän, sware

til Skadan, och sättes til Kneckt under närmaste wärfwat Rege-
mente, eller om han därtil ei dåger, straffas med dubbelt Gatulåpp
emot första gången, och fördrifwes ifrån Saltpetter-siuderiet utan
afsked. Komme sådana Klagomål igän öfwer flere Saltpetter-siudare
tillika, gifwa Häradshöfdingarne, utom målens lagliga afgjörande,
Landshöfdingen sådant tilkiänna, hwilken därom underrättar Krigs-
Collegium, som sätter *Inspectoren* ifrån tjänsten, för det han ey hållit
sit Manskap i bättre aga.”

Detta var nog lättare sagt än gjort, ty 1762 besvärade sig allmogen
i underdånighet hos Kungl. Maj:t däröver, att trots gällande be-
stämmelser ”det Saltpetter-siudarne icke böra rubba eller skada de
hus warest Siudning wärkställes, utan alt oskadt i sit förra skick
och ordning åter inlägga, skal dock sådant ske så wårdslöst, at Hus-
ägarne med omkostnad och tids spillan måste altsammans åter om-
lägga.” Kungl. Maj:t resolverade salomoniskt, att då sjudaren kom-
mer till en by, så skall ”stället, där han wil Saltpetter-jord afhämta,
först af en Nämnde- och en annan beskedelig Man synas, och, sedan
Siudningen förrättad och jorden i sit förra rum inlagd blifwit, bör
en lika syn anställas; finnes då skada genom Saltpetter-siudarens
wårdslöshet hafwa timat”, så blev han ersättningsskyldig för skadan.

Det visade sig emellertid, att indelningsverket icke åstadkom till-
räckligt med salpeter för Kronans behov och för den förbrukning
som behövdes för bergsbruk, jakt etc. Man började då på 1740-talet
återupptaga den gamla hanteringen med särskilt uppförda ”salpeter-
plantador”, där jord blandades med aska, spillning och allsköns av-
fall. Linné har i sin öländska resa 1741, men framför allt i sin Skåns-
ka resa 1749 lämnat en mycket detaljerad skildring både av salpeter-
lador och salpeterframställningen.

En originell metod att framställa salpeterjord meddelas i ett svar
på Nordiska museets rundfråga 1951. Johan Norberg i Svenljunga
svarade:

Axel William Johansson, född 1891 i Ringstena, Sexdrega soc-
ken, har ur minnet berättat, hur han en gång, då han var liten, hörde

berättas av Johan Svensson i Svalegården, Ringstena, att det förr ”fanns vid varje kyrka en pissoar. Den var väl av enklaste slag, en bänk gjord av stockar, placerad vid en vägg eller under ett träd, så att solen inte sken på denna inrättning. I bänken ifylldes myrjord. Antingen var det en knekt eller en avdankad sådan som forslade den av urin indränkta myrjorden till ett hus, där ljus inte fick tränga in. Knekten vattnade ur myrjorden och de ämnen som då återstod användes vid sprängämnestillverkning. Så säger sägnen.”

Säkerligen var det till en salpeterlada jorden fördes för inblandning i vad där för övrigt fanns. Det är även mycket möjligt att sättet var allmänt och att det fallit i glömska liksom salpeterstillverkningen över huvud taget.

Framställningen i salpeterlador slog mer och mer ut den gamla sjudningen enligt indelningsverket, samtidigt som antalet kronosjudare minskade. Från statens sida gjorde man stora ansträngningar att uppmuntra anläggande av salpeterlador. Premier utdelades från 1756 och snart beviljades även lån för ändamålet, först endast till adel och ståndspersoner, snart dock även till hemmansägare. Lånerätten upphörde först 1850. Ätminstone på papperet fanns över tusentalet sådana lador - i Älvsborgs län ca. 25, i Skaraborgs län ca. 5 (enl. Lindbergs karta, 1964) - men i verkligheten blev många aldrig färdigställda eller användes de för helt andra ändamål. Rätt allmänt tycks de icke ha nödortfigt underhållits, utan lämnats att förfalla.

Först med år 1805 upphävdes Kronans rätt till jorden under ladugårdarna, salpeterhjälpens avskaffades och det blev definitivt slut med kronosjudningen. Kronosjudarna fick avsked och handeln med salpeter blev fri. Salpeterhjälpens avlöstes nu av *salpetergården*: varje hemman skulle årligen till staten mot fastställd ersättning leverera en viss kvantitet salpeter. Därmed ernåddes även större rättvisa. Förut hade skogsbygderna fått dra det ojämförligt tyngsta lasset - åtskilliga av landets rikaste jordbruksbygder hade helt sluppit undan kronosjudningen på grund av brist på nödigt bränsle. Så befriades t. ex. 1685 inte mindre än 12 härader i Skåne från salpeterhjälpens och även i

andra skoglösa trakter kunde det inte bli fråga om sjudning. Även enstaka gårdar hade på grund av olika orsaker kunnat slippa undan. Litet senare kom bestämmelsen, att salpetergården kunde få utgöras med penningar och då fick även städernas invånare bidra. Salpetergården avskaffades 1830.

I och med det finska krigets olyckliga slut förlorade Sverige en mycket betydande del av salpeterleveranserna till krutbruken. Därför tillsattes 1811 en salpeterkommission för att söka stimulera den inhemska produktionen, vilket den även lyckades med. Dess verksamhet upphörde 1867 i och med att import av salpeter kom att helt täcka behovet. Salpetersjuderistaten, som sedan 1600-talet haft ansvaret för salpeterstillverkningen, försvann till sin sista rest först år 1895.

Det hade då gått ungefär 500 år sedan salpeterverkstaden vid Sigtuna anlades.

SALPETERTILLVERKNINGENS DEBET OCH KREDIT

Det var rätt avsevärda mängder salpeter, som under århundradenas lopp framställdes i inhemska tillverkning, även om denna under långa tider icke kunde tillfredsställa alla militära och civila behov.

Erik XIV har i sin dagbok antecknat, att år 1561 producerades vid de då befintliga 22 verkstäderna icke mindre än 150 skeppund salpeter, dvs. i dagens mått dryga 25 ton. Vid tiden för Sveriges inträde i det trettioåriga kriget levererade de svenska salpeterverken årligen ca 21 ton, de 12 finska ca 24 ton. - Detta bör - åtminstone teoretiskt sett - efter vederbörlig luttring vid krutbruken ha givit bortåt 50 ton krut.

Tillverkningen steg med tiden, ehuru mycket ojämnt, som framgår av här meddelade årsresultat, räknat i ton:

1680	68	1718	76	1809	68
1700	80	1719	66	1816	280
1708	110	1730	106	1834	246
1713	76	1752	191	1862	110

I dessa summor är - åtminstone för 1700 och 1708 - icke medräknad den i Skåne framställda salpetern, vilken skulle höja nämnda års produktion till 114 resp. 150 ton. De meddelade årsvärdena visar ändå tydligt den förbättring indelningsverket medförde tillika med den mycket kraftiga stimulans, som salpeterkommissionen av år 1811 lyckades åstadkomma.

Salpetersjudningen i Västergötland var förhållandevis produktiv. Under 1700-talets tidigaste år gav den ca 25 % av totaltillverkningen, eller 18 %, om leveransen från Skåne medräknas. Egendommeligt nog upptar det "Extract af Salpetersiuderi Räkningarne i Sverige uppå Manskap som årligen arbetat och huru mycken Salpeter Årligen Lefwererat är sedan År 1699 ner Krige begyntes", som finnes i krigsarkivet, varken Värmland eller Dalarna och icke heller någon del av Norrland.

Under senare delen av 1700-talet gjorde sig flera författare till tolk för den åsikten, att salpetertillverkningen i själva verket gick med förlust och var skadlig för landet. Barchæus (1784) framhåller, att bara det bränsle som förbrukades för sjudningen, var mera värt än inköpspriset på motsvarande mängd salpeter, som kunde erhållas från Ostindien. Därifrån köpte England sitt salpeter - "England, som är så uppmärksamt på sine fördelar . . ." Förlusten framstår än mer uppenbar, "när man til bränslet lägger utgifter för pannor, Sjudarens tid och arbete, Landtmannens förlust af den goda myllan under Ladugårdshusen, skadan, som sker på deras byggnader med mycket mera . . ." Tidigare, under tiden för Karl XI:s och Karl XII:s krig, "innan handel och sjöfart hunnit göra åtkomsten af Ostindiens skatter så fri som den nu är, så fordrade försigtigheten at af egen grund framskaffa denna varan."

Den skada salpetersjuderiet tillfogade lantbruket, vittnar Barchæus om, hänvisande till "En liten afhandling i detta ämne, som utkom 1775, bjuder til at bevisa det Ladugårds-myllans användande til Salpeter-lutning, skall ensamt göra Svänkska Landtbruket en

förlust av 360.000 tunnor säd årligen.”

För år 1810 har jag data till hands över landets samlade skörd (Djurberg 1818), som då uppgick till följande antal tunnor:

Vete	118.000	Råg	1.638.000	Korn	1.706.000
Havre	1.454.000	Blandsäd	708.000	Ärter	180.000

Sammanlagt blir detta 5.800.000 tunnor - 360.000 tunnor skulle då motsvara ca 6 % av totalskörden. Nu var denna emellertid säkerligen betydligt mindre under 1700-talet, vartill ytterligare kommer att de rikaste jordbruksbygderna i stor utsträckning klarade sig undan sjudningen. Skördebortfallet slog därför hårdare i de fattiga skogsbygderna.

Det kan ifrågasättas, vilken uppfattning lantbrukarna hade om detta förhållande i äldre tider. Det var inte för att man var angelägen om ladugårdsmyllan, som man försökte undgå ”den högst besvärande och stundom våldsamma kronosjudningen”, ofta genom att direkt förstöra salpeterjorden. Icke heller när salpetersjudningen blev frivillig upphörde tillverkningen. Från Istorps socken i Mark meddelar således A. W. Johansson, Torse, Horred 1951, att ”här talats om, hur bönderna på andra platser förstörde sin gödsel, med att göra salpeter av den, tills deras jordbruk blevo så utmagrade, att de intet längre fick någon gröda”.

Det har sagts, att om all den mylla, som använts för salpetersjudning i stället hade använts till att gödsla åkrarna, så hade mycken svält och barkbrödsdiet kunnat undgås.

Å andra sidan får man inte heller bortse från, att den privata sjudningen, med eller utan ”intressentskap” med kronosjudarna, tillförde jordbruket kontantbelopp av icke ringa betydelse i naturahushållningens dagar. För den fattiga befolkningen i Kronobergs län var sålunda salpetertillverkningen av mycket stor ekonomisk betydelse ända fram till 1870-talet (Lindberg 1955). I Lantbruksakademiens annaler för 1817 utsäges just om detta län att där ”Ingen annan

lönande näring är ännu allmänt känd” än salpeterstillverkningen.

Till detta kommer hanteringen av all den salpeter, som illegalt kom i omlopp inom landet och som åtminstone delvis användes till lika illegal kruttillverkning (jfr Lindberg 1961). Det kunde röra sig om avsevärda kvantiteter. Vid genomförandet av indelningsverket i Småland beräknades att enbart inom 3 härader (Allbo, Kinnevald, Konga) hade salpeterjord förstörts, som skulle kunnat ge Kronan 1.250 lispund salpeter (över 100 ton). En del hade sannolikt förts ut på åkrarna, medan en betydande del säkert använts till olaga salpetersjudning. Som jämförelse kan nämnas att åren 1704-1713 utgjorde det officiella utbytet från samma län c:a 2.700 lispund. Säkert kom 1/3 till 1/5 av den totala årstillverkningen på avvägar genom illegal avsalu men en hel del gick säkert också till jaktkrut.

SALPETERSJUDARNA

Sjuderimanskapet skulle vår och höst mönstras: ”Landshöfdingen skal mönstra Saltpetter-siudarne i Lähnet, efter Förordningarne, om hösten eller Wåren, då de af *Inspectoren* honom föreställes, wid det tilfalle har Landshöfdingen noga at efterfråga, huru *Inspectoren* förrättar sin tjänst, så wäl med Saltpettrets riktiga emottagande, som huru Saltpetter-siudarne och wederbörande därföre åtniutit sin fulla betalning, efter Förordningarna.”

Vid vårmönstringen erhöll varje sjudare ett förskott om 10 daler S:mt, vilket frånräknades ersättningen för den på hösten levererade salpeteren. Per lispund fick han 1687 2 daler S:mt, varav han utfått 10 daler som förskott. De hade dock ej sällan svårigheter att få ut den stadgade ersättningen, särskilt vad gällde betalningen för överleveranser. Ibland hade de t. o. m. svårigheter att få sina förskott.

Från Kronans sida sett var givetvis det viktigaste att få den kvantitet salpeter, som sjudaren var skyldig att leverera: 10 lispund med en högsta halt koksalt av 17 %. Brist härvidlag var den enda skuld, som vid avsaknad av andra medel måste täckas genom utmätning:

”Ehuruwäl uti Förordningen af den 16. *October* 1723 de Siudare,

som niutit deras försträckning, men ändå icke lefwererat 10 Lispund Saltpetter på Man, äro sakfälte til en daler S:mt för hwarje Lispund som brustit; Förnimmes likwäl, at samma plickt icke warit tillräckelig förmå en del av Siudarne til deras skyldighet. Kongl. Maj:t har därföre, til hämmande af Sielfswäld och försummelse i arbetet funnit nödigt, således förordna; at den, som utan bewisligt hinder, i tilwärkningen til korta kommer, skal så wäl hädanefter, som hit intil, på någre år, efter Krigs Collegii förordnande, i anledning af berörde Förordnings 9. *Articels* 31 § skedt, hwarje bristande Lispund Saltpetter betala, efter det wärde, som den Cronan kostar, eller så mycket, som Saltpetter-siudarne eljest för hwarje Lispunds *ordinarie* tilwärkning bestås, hwilka penningar *Inspectoren* af deras arbetslön genast hafwer at innehålla och afdraga, så framt han icke sielf därföre wil wara ansvarig. Skulle Siudarnes förtjänst ey wara tilräckelig til böterne; Måste af deras redbareste Egendom så mycket undantagas, som swarar emot bristen af dess böter; Är ingen tilgång hos Siudaren til böterne, afstraffas han med så många par spö, som emot böterne swara. Understår sig någon Saltpetter-siudare, at uppte någon falsk eller oriktig *Attest*, hwarigenom han wil förleda *Inspectoren*, at anmäla honom til befrielse och afskrifning på Saltpetter-brist-böterne; bör en sådan icke allenast Saltpetter-brist-böterne fullt erlægga, utan jämwäl för et sådant tilbudit bedrägeri plikta 10 daler S:mt. Orkar han ey botum, plikte med kroppen. Kommer han med slik flärd flere resor, fördubblas straffet, och sättes sedan Siudaren, utan Wärfnings-penningar til kneckt, wid nästa wärfwat Regemente, där han dugelig är, eller som odugelig fördrifwes ifrån Saltpetter-siuderi *Staten*, utan afsked.”

De böter, som indrevs till följd av bristande leverans av salpeter var betydande. Sedan inspektörerna erhållit sin fjärdedel, så räckte det övriga både till underhåll av redskap och kärl och till avlöning av en profoss i varje inspektion, samt dessutom till bestridande av ”åtskilliga utomordentliga avgifter.” Sjudarnas opålitlighet i tjänsten berodde dock till stor del på att de ej erhöill dem tillkommande er-

sättningar. På 1660-talet klagades i synnerhet på inspektörernas "egennyttighet" såsom orsak både till salpetersjuderiets förfall och till förtryck av sjuderimanskapet. Emellertid hade även inspektörerna anledning att 1701 besvära sig över uteblivna löner.

Vad som särskilt torde ha lockat folk till salpetersjudningen var friheten från krigstjänst: "alle Saltpetter-Sjudare skola, likmätigt Förordningarne af den 20:de *Febr.* 1640 som 19:de *Dec.* 1683 wara frie för all Krigs-tienst" (1723). Dock, ingen regel utan undantag. 1743 var man nödsakad att förordna som följer:

"Ehuruwäl Saltpetter-sjuderierne äro ibland de nyttigaste och mäst indräcktige wärck i Riket, och således böra på alt giörligt sätt understodias och styrkas; Doch likwäl, och i anseende til angelägenheten, af Krigs-machtens skyndesamma *recruiterande*, samt i brist på tilgång af annat Manskap, bör en Karl, af hwarje 3 mans Saltpetter panna til de swagaste och mäst nödlidande rotar, emot skälig lega, aflåtas, och Kokningen, under Krigs-tiden, bedrifwas af Wärmästarren med en Karl, jämte tilhiälp af gamle och lytte Mans-personer och Qwinfolk: Doch warda de ständige Saltpetter-sjuderi-karlar, som således utskrifwas, försäkrade, at, så snart Kriget uphörer, blifwa åter tilienst-giörande wid Saltpetter-sjuderi-*Staten* antagne."

I många fall synes ha förekommit, att sedan en sjudare väl blivit antagen så höll han sig undan för att bedriva en mera lönande sysselsättning. Blev han då tagen till knekt såsom lösdrivare, anhöll han hos krigskollegium att få återkomma till salpetersjuderiet, vilket även beviljades honom. Å andra sidan tillhöll krigskollegium inspektörerna att icke "skydda" folk genom att enrollera icke behöflig personal.

Uppskattningen av friheten från krigstjänst varierade uppenbarligen från tid till tid efter förhållandena: "På 1560-talet i synnerhet inkommo till Kongl. Krigs-Collegium många böneskrifter af sådane, som sade sig hafva blifvit tagne til Knektar på omilt angifvande at hafva varit lösdrifvare. Men sedan indelningsvärdet gjort någon förändring uti Sjudarenas tankesätt om denna tilförne så högt aktade friheten, så nödgades Konungen år 1698, vid straff af fem gånger

gatulopp genom 300 man, förbjuda dem att emottaga knektelega.”

Det är naturligt, att salpeterstillverkningen redan tidigt, 1611, ställdes under militär kontroll. Sjudarna enrollerades som soldater och betraktades i huvudsak som likställda med knektar och båtsmän. De behövde i regel icke heller betala högre utskylder än dessa och när det genom riksens ständers bevillning 1720 ålades sjudarna att till Kronan erlägga ”10:de penningen af deras löner” så ingrep Artillerie-Contoirtet och påpekade, att sjudarna ”aldrig tilförne med sådane afgifter warit betungade, utan i alla tider blifwit ansedde såsom annat wärfwat folk”. Detta hindrade emellertid icke, att vid 1743 års bevillning sjudarna ålades att erlägga 2 daler S:mt, medan ”Ryttare, *Dragoner*, Soldater och Båtsmän, som ey hafwa Gårdsbruk, blifwa för denna gången, till befordran af *Recruiteringen*, ifrån *Contribution* befriade”. Även vid 1748 års bevillning slapp soldaterna helt undan ”*Contribution*” men skulle ”Saltpetersiuderie Wärkmästarne erlägga 1 dal. 16 öre S:mt, men drängarne wid samma arbete 24 öre S:mt.”

År 1753 skrev emellertid Kungl. Maj:t till landshövdingarna, att ”Som Saltpetter-siudarne sig åtagit, at til Kronans pannor sielfwa hålla sig med all annan nödig redskap, som Spadar, Yxor, Hackar, Kar, Såar, ämbare &c. och de dessutom ingen löhn åtniuta; Så frikallas de ibland dem, som ei hafwa Hemmans bruk, för sine Personer för alle Riksdags bewillningar och sådane Krono-utgifter, som Ryttare och knektar slippa.”

Ytterligare en uppskattad undantagsställning av stor betydelse hade salpetersjudarna, vilken dock icke finge missbrukas:

”Emedan den beqwämligaste tiden at idka Saltpetter-siuderi Handtwärket, är emellan första Maj och *Michaelis* dag, och Saltpetter-siudarne den öfriga eller nästa tiden af året äro frie för all annan Cronones tjänst, och då hafwa frihet och tilstånd, at se sine Hemmans bruk til godo, eller på annat lofligt sätt, antingen igenom Handtwärks idkande, eller annat arbete, skaffa sig födo och förtjänst; Ty bör ingen Wärkmästare eller Dräng understå sig, inan

han fullgiordt sin tilwärkning, och utkokat alla de ställen, som honom, uti den tilstälte inwisningen, äro, för hwarje års Siudning, anslagne, at använda något af förenämnde tid, ifrån första Majj til *Michaelis* dag, til något annat än Saltpetter-siuderiets idkesamma bedriwande, änskönt den *ordinarie* lewerantzen af 10 Lispund på man, på långt kortare tid skulle kunna utgiöras, efter som, därunder beror ey mindre Kongl. Maj:ts och Cronones tienst, än Siudarnes egen båtnad och förmån, i anseende til den dem förundte tilökningen på öfwerlefwerantzen; Men skulle tvärt där emot någon Saltpetter-siudare beträdas, at om Sommaren afgå ifrån, och öfwergiwa Siudnings-arbete, igenom Hö och Sädes bärgning, eller något annat *privat* arbete; Så skal en sådan första gången wara förfallen til 10 daler S:mts plickt, hwaraf hälften bör tilfalla Angifwaren, och andra hälften Saltpetter-siuderi *Statens* underhålds *Cassa*, samt dessutan betala Saltpetterbrist-böterne. Försummar han sig flere resor, fördubblas böterne hwarje gång; Orkar han ey botum, plickte med så många par spö, som emot penninge böterne swara.”

Den ”underhålds *Cassa*” som ovan nämnts, torde ha kommit till stånd 1726, warvid hela ”Staten” eller manskapet ”enhelligt betygade sit bifall och samtycke til denna bewilning för de gamble och wähl-förtiendes underhold som blifwer förafskiedade och betarfwar underhold”.

Vid hantverk hade sjudarna dock icke rättighet att taga ”lär-gåssar” eller gesäller. Deras verksamhet var trots detta till förargelse för hantverksskråna och för årsstadda drängar, som inte åtnjöt samma skattefrihet - och som måste skatta för den eftertraktade rättigheten att få använda snus eller röka tobak, vilket bl. a. sjudare och knektar slapp.

Det synes inte ha varit någon större svårighet att rekrytera sjudare. Barchæus anser, att ”Sjudarens kringflackande lefnadssätt” var ”förföriskt, men de voro ett hushållsaktigt och af fattigdomen härdat folk, lider och genomgår alt för att ernå det kära ändamålet, lifvets bärgning”. Yrket synes ofta ha gått i arv från fäder till söner, ofta

från salpetersjudare med hemmansbruk till deras drängar. Flera åbor i samma by träffas ofta som sjudare, liksom hemmasöner och drängar.

Sjudarna i Västergötland tycks ha fört ett lugnt och fridfullt liv i sin verksamhet på hemmaplan - en i vardera länet hade låtit värva sig 1693. Annorlunda de småländska sjudarna, spridda över landet. Vid vårmönstringen 1693 noterades sålunda att av 543 sjudare:

Tagit värvning 15 man; flyttat till annan ort 17 (därav 6 gift sig); begått mord 5; avrättade 3; ihjälslagen 1; ”Rymbde för åthskillige ovetter” 10 - däribland en för ”tiyffery och säges vara wphängd i Ålems sochen”, en annan ”Rymbder m. klåckerens hustru i Jäder”, en tredje ”Rymb åt Söland för begånget hooer belägrat tuenne syskonbarn hustrun o. systrarna 1691”. Om sådant leverne nu kan betecknas som ”förföriskt”.

När sjudaren blev gammal och orkeslös, sjuk eller lemmalytt, kunde han påräkna visst underhåll, om han saknade ”bruk” eller annat levebröd. På inspektorens rekommendation kunde krigskollegium utfärda pensionsbrev.

Under senare delen av 1700-talet minskades kronosjudarnas antal successivt, vilket jag senare skall återkomma till. Det var många orsaker som samverkade till detta resultat. Cronstrand (1794), som energiskt förordar att salpetertillverkningen helt sker i salpeterlador, skildrar orsakerna till indelningsverkets minskade produktivitet:

”Så länge Saltpeter-priset lämpades efter Markegångs-priset å Spannemålen, och betaltes til arbetarne efter mängden, med upmunt-rings*præmier* tillika för dem som wunno mera än 10 Lisp. på man, då *florerade* desse Werk af öfwerflöd på Jord, Wed och Arbetare: Nu åter, sedan uplysningen hunnit öfwerlyga Landtman, at all Gjöd-sel bör wårdas, Urinen samlas, tätare och waraktigare golf inrättas i Lagårdarna, än at de kunna eller böra af Sjudarne rubbas och efter Sjudarnes skyldighet i lika stånd sättas, sedan således större delen af den mäst betydande goda Jorden är liksom tilstängd, utan at omröra hwad som är fördärfwadt, och således den magra Ladujor-den endast at tilgå, sedan Regeringen funnit nödigt at låta förbättra

Swenska Krut-Tilwerkningen, och derå anställa en noga Krut och Saltpeter-*probering*, sedan i följe deraf Saltpeter nu mera icke beräknas efter des myckenhet, utan efter des godhet, sedan man nästan i alla Swenska *Provincier* kommit i nödwändigheten att påtänka Skogens besparing, des afsalu blifwit mera gängse, och des värde så ansenligen stegrat, det gamla Wrak-Eket, Sjuderiets gamla Wed-tilgång, blifwit lemnadt åt Hemmansägarne och af dem förstördt, sedan betalningen för Salpeteren på 1780-talet ofta blifwit flere års fordran, sedan Ostindisk Saltpeter så allmänt omtaltes och Swenska Werken voro mindre angelägne och med indragningar beswärade, sedan Sjudarnes arbetslön år 1783 förminskades, sedan de fattige, utarbetade och afskedade Saltpeter-Sjudares *gratiales*, i svit af indragningen, icke kunnat utbetalas, sedan Saltpeter-Sjudarne i allmänhet år 1789 emot wanligheten här til med blifwit ålagde bewillning. Och änteligen desse arbetare af alt sådant från och med år 1780 til denne dag i tretton år utståndne alt swårare och swårare öden, antingen utledsne eller utarmade måst aldeles lemna en så lönlös och osäker handtering, eller ock ännu med twång qwarhållne, se sine wilkor jemte krafterne dagligen försämras; . . .” ”Utom hwilket stora lidande han oftast måste gå til fots hela 20 milen och därutöfwer både Höst och Wår, til och ifrån arbets-ställen.” Cronstrand beräknar, att sjudaren för detta fick en nettointkomst av endast 2 sk. per dag, dvs. 1/4 av vad ett ”Karle-dagswerke” normalt betalades.

Från och med ingången av år 1805 avskedades kronosjudarna från salpetersjuderistaten i samband med att Kronans rätt till ladugårdsjorden upphävdes. Sjudarna anställdes därefter ofta av lantbrukarna som efter salpetergårdens tillkomst fick skyldighet att leverera salpeter till staten. Sjudarna rullfördes dock fortfarande och det var alltfört landshövdingen som hade att på förslag av inspektörerna anställa resp. avskeda dem.

S JUDARNA I VÄSTERGÖTLAND

Personalstyrka

Upplysningar rörande salpetersjudarna kan erhållas dels ur mönstringsrullor, dels ur mantalslängder. Möjligen finns ytterligare material på Kungl. krigsarkivet, förutom rullorna. Länsstyrelsens i Älvsborgs län äldre handlingar förstördes vid den ödeläggande eldsvådan i Vänersborg 1834. Länsarkivet för Skaraborgs län finnes däremot bevarat i Landsarkivet i Göteborg, och där finns säkert åtskilligt att hämta ur skrivelser till och från krigsskollegium etc. vad rör salpetersjuderiet.

Mönstringsrullor finnas bevarade endast från nedanstående år:

Skaraborgs län:	1693	1726		1739	
Älvsborgs län:	1693		1732	1737	1745

I tabell 1 (sid. 39) redovisas den i dessa rullor förtecknade sjuderipersonalen. Som framgår, är drängarna ungefär dubbelt så många som verkmästarna. "Pannelaget" eller "wärcket" utgjordes vanligen av en verkmästare och två drängar, så att "Staten" skulle kunna ställa upp lika många pannelag som verkmästare. Ovan nämnda "Extract" upptar beträffande "Wästergötland och Dahls Land" för de första 14 åren av 1700-talet ett medeltal av 265 man, vilket skulle motsvara 88 pannelag. Nu hänvisar Kungl. Maj:t år 1763 till, att ehuru det bästa är, "at de i Lands-orten födde sig til Saltpettersjuderiet wilja låta sig antaga, då de skola wara dertil närmast: men så länge hwar Lands-ort på det sättet icke kan förses med tilräckligt Manskap, måste det skaffas ifrån Småland." Så blev t. ex. 1694 17 verkmästare och 24 man från Jönköpings och Kronobergs län kommenderade till tjänstgöring i Västergötland.

Tabell 2 ger en uppfattning om omsättningen av sjuderimanskapet. Anställningsåret enl. 1745 års rulla ger vid handen, att under de tre femårsperioderna 1726-1730, 1731-1735 och 1736-1740 tillkom 18, 15 resp. 14 man. Under tiden 1737-1745 var nyanställningen minst 81 man - under hela tiden kan viss avgång ha skett. Samtidigt hade antalet sjudare ökat med 5 enl. tab. 1. Räknar man dels med detta

Tabell 1. Salpetersjuderipersonal enl. rullor för tiden 1693-1745.

Län	Mönstring år	Verkmästare	Drängar	Manskap
Skaraborgs	1693	14	27	41
	1726—1727	20	39	59
	1739	20	37	57
Älvsborgs	1693	37	78	115
	1732	46	80	126
	1737	48	90	138
	1745	48	95	143

Tabell 2. Anställningsår för sjuderimanskapet enl. 1745 års rulla.

	Verk- mästare	Drängar	Summa		Verk- mästare	Drängar	Summa
Före 1726	18	—	18				
1726	1	1		1736	5	6	
1727	1	1		1737	—	—	
1728	2	1		1738	—	—	
1729	4	2		1739	—	—	
1730	1	4		1740	1	2	
1727—1730			18	1736—1740			14
1731	2	—		1741	8	15	
1732	3	2		1742	—	12	
1733	—	—		1743	—	1	
1734	1	1		1744	—	24	
1735	3	3		1745	—	20	
1731—1735			15	1741—1745			80

antal, dels med en normal nyrekrytering av ca 16 man, innebär detta att efter 1737 anstälts 50 drängar utöver vad personalökning och normal omsättning skulle betinga. Detta kan knappast betyda annat än att det var en relativt kort tid som inemot hälften av drängarna var verksamma som salpetersjudare, trots svårigheterna att bli avmönstrade.

Tabell 3. Salpetersjudare i Skaraborgs län 1693-1739.

Mönstringsrullor år	1693	1726—1727	1739
Vadsbo härad:			
Fredsberg	—	5	—
Bäck	—	1	—
Leksberg	—	1	1
Björsäter	—	5	5
Ullervad	—	2	—
Ekby-Utby	6	10	13
Tidavad	—	1	1
Timmersdala	3	—	—
Berg	7	—	—
Lerdala (då till Valle h.d)	3	3	1
Kinne härad:			
Bredsäter	—	1	—
Forshem	—	4	3
Lugnås	2	4	3
Fullösa	—	—	3
Österplana	—	2	1
Vedum	—	6	13
Holmestad	10	4	4
Götene	—	1	1
Skälvum	—	—	1
Vätölösa	—	—	1
Valle härad:			
Kloster (Varnhem)			
Öglunda	2	—	—
Kållands härad:			
Söne	—	6	3
Råda	—	1	3
Järpås	8	—	—
Vartofta¹:			
Korsberga	—	1	—
Summa	41	59	57

¹ I rullan står Frökinds härad, vilket måste vara fel, då bostadsorten Karthagen ligger i Korsberga socken i Vartofta härad.

Hemorter

Fördelningen av sjudarnas hemvist inom landskapet är intressant. I Skaraborgs län bodde sjudarna i de rika jordbrukstrakterna, så som framgår av tabell 3 (sid. 40) med en förhållandevis jämn spridning i området Mariestad-Kinneulle-Billingen. Mantalslängderna från länet har jag ej granskat - de lämna troligen samma bild av bosättningen.

För Älvsborgs län har rullorna kompletterats med de upplysningar man kan erhålla ur mantalslängderna. I de äldsta längder, som alls nämna salpetersjudare, dvs. 1710 och 1711, nämns endast ett fåtal "Saltbittersjudare", vanligen en son eller dräng. 1725 upptages ett 20-tal sjudare och 1744 är antalet 68, men ännu ofullständigt i jämförelse med de 139 namnen i rullan av 1745; 44 av namnen torde vara gemensamma.

Till skillnad mot förut anger mantalslängderna från och med 1750 dels de hemmansägare, som är salpetersjudare, dels följer efter förteckningen över skattskyldiga åbor och soldaters familjer en lista över salpetersjuderidrängar utan bruk och i de allra flesta fall ogifta.

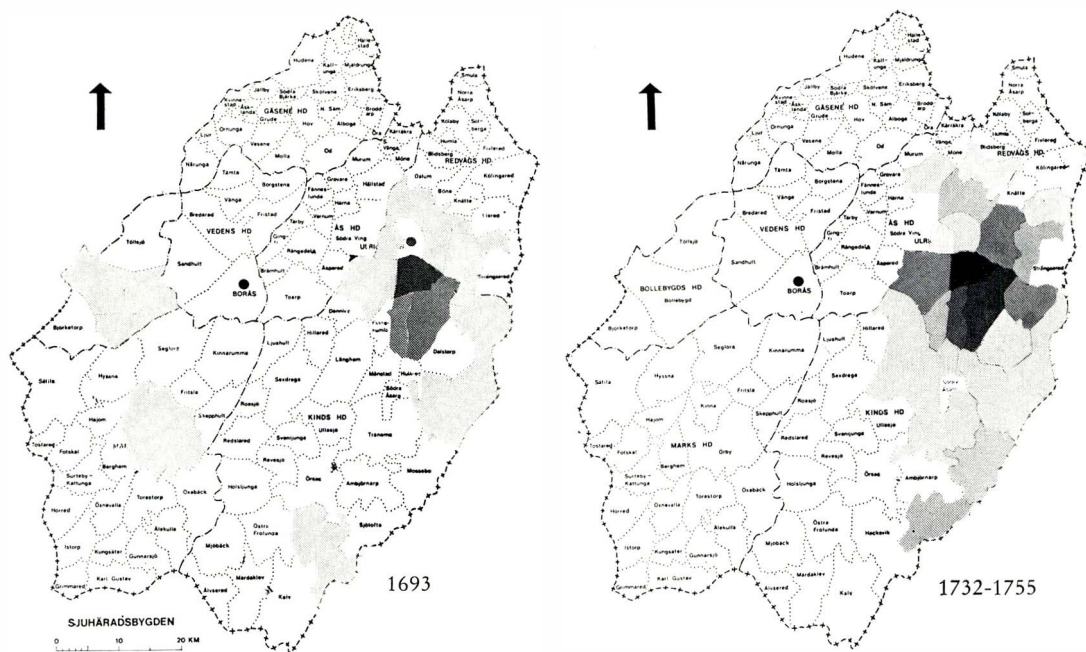
Vid en jämförelse mellan längden för 1750 och rullan för 1745, visar sig dock trots överensstämmelse i antalet, att endast 40 namn med säkerhet kan återfinnas i både längden och rullan. Då det icke finnes något år, för vilket både mantalslängder och mönstringsrullor existerar¹, är det för Älvsborgs län uteslutet att verkställa någon detaljgranskning av överensstämmelsen, sådan som Erlandsson kunnat göra för Kristianstads län.

Anledningen till de ofullständiga mantalsuppgifterna före 1745 torde vara, att skattemyndigheterna saknade intresse för sjudarna, eftersom dessa var befriade från mantalspengar. Först sedan de ålagts viss "Contribution" (jfr ovan sid. 34), synas de ha noggrannare medtagits i längderna.

Sjudarnas hemorter inom Älvsborgs län ger en helt annan bild än förhållandena i Skaraborgs län. I förstnämnda län träffas sjudare *bofasta endast och allenast i Sjuhäradsbygden* och där i huvudsak

¹ Både mantalslängd och rulla finns för året 1732, men den förra upptar endast 3 sjudare, rullan däremot 126.

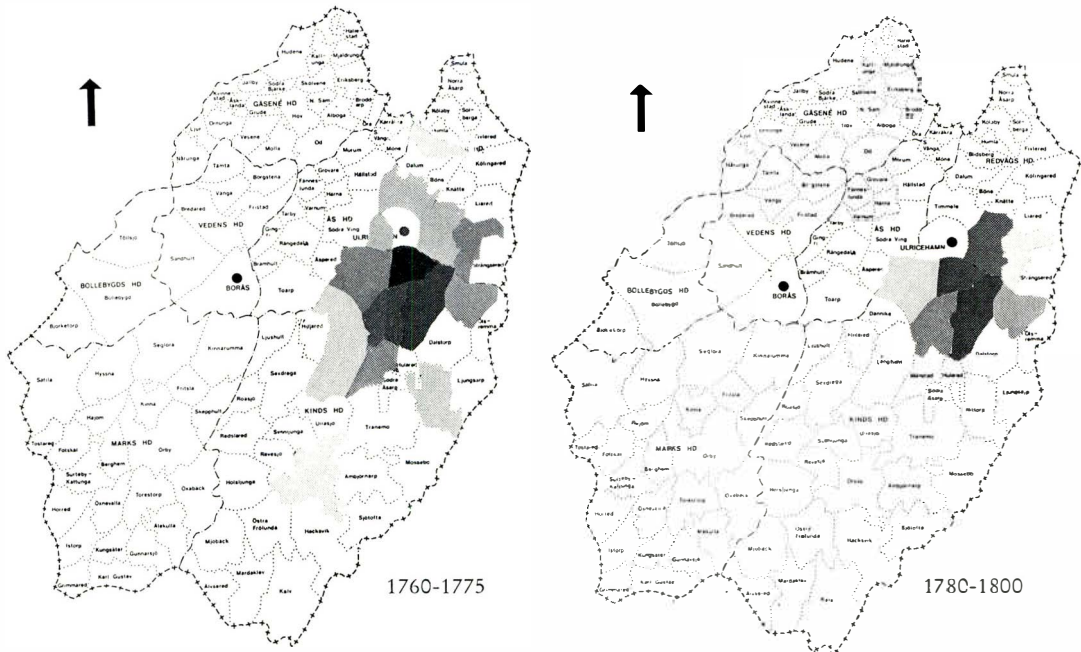
Mönstr.-rullor Mantalslängder	1693				1732 1737				1745										
	1710	1725	1731	1732				1744	1750	1755	1760	1765	1770	1775	1780	1785	1795	1800	
Redväg:																			
Blidsberg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	
Dalum	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Timmele	4	1	—	—	—	—	—	2	1	4	—	—	6	—	—	—	—	—	
Böne	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Liared	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hössna	3	2	—	—	—	9	9	2	8	6	9	2	—	6	2	5	2	5	
Gullered	4	—	1	1	—	2	3	2	4	4	9	9	7	1	3	—	—	—	
Vist	—	1	—	—	—	1	—	—	—	2	5	—	—	—	—	—	—	—	
Brunn	4	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	5	—	—	—	
Bogesund-Ulricehamn	—	—	—	—	—	3	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ås:																			
Hällstad	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Bollebygd:																			
Bollebygd	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Mark:																			
Kinna	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Örby	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Summa:																			
i rullor	115	—	—	—	—	126	138	—	143	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
i mantalslängder	—	7	14	10	3	—	—	68	—	145	154	123	111	90	60	49	35	11	

Fördelningen av salpetersjudare på de olika socknarna inom sjuhäradsbygden under

samlade till norra delen av Kinds härad och angränsande socknar inom Redväg. Tabell 4 (sid. 42) fig. 1-4 (sid. 44-45) visar detta: sjudarna var hemma i första hand i Marbäck och Gällstad, men förekom även i omgivande socknar såsom Grönahög och Södra Säm, liksom i Tvärred och Finnekumla. Tabellen tyder på att det vid olika tider blev ”modernt” att sjuda salpeter inom olika socknar, jfr Långhem-Månstad. De egentliga jordbruksbygderna liksom Dalsland synes helt ha saknat bofasta salpetersjudare.

En motsvarande ojämn fördelning av salpetersjudarna har påvisats av Erlandsson (1961) i fråga om inspektionsområdet Skåne-Halland-Blekinge. Under perioden 1701-1766 mönstrades i medeltal 357 sjudare, varav det vida övervägande antalet kom från Kristianstads län, nämligen 312 man. Av dessa kom majoriteten, 166 resp. 77 man från Östra resp. Västra Göinge härad - största antalet av dessa

perioden 1693-1800, enligt personaluppgifterna i tabell 4. Relativa värden.

sjudare i gränstrakten mot Småland, i socknarna Osby, Glimåkra, Loshult och Örknared. Minst lika påfallande var sjudarnas lokalisering i Småland. Där mönstrades 1693 från Jönköpings län 55 och från Kronobergs län 446 man. Av de förstnämnda var 40 hemma i Västbo härad, av kronobergarna ej mindre än 339 - 76 %! - antecknade för södra delen av Allbo härad: från Vislanda söderut till skånegränsen mot Loshult.

Erlandsson anför som förklaring, att en hastigt tillväxande befolkning fick svårt att få arbete och uppehälle i de skogiga och karga hemsocknarna. Detta kan dock icke gälla generellt och icke heller vara hela sanningen. Antagligen var det exempelvis makt som medförde en koncentration till vissa häradar, socknar, byalag och gårdar.

Tabell 4 visar även hur antalet sjudare varierade under 1700-talet. Särskilt tydligt är hur antalet började minska redan på 1760-

RULLA.

Uppå Eftterskrefne Kongel: Maijts och Cronones Saltpettersiudare som boandes ähro, och stadigt Vijstas uthj Ellfsborgs och Skaraborgs Lähner Pro Anno 1693./:

ELLFSBORGS LAHEN./.

Gjällsta Sochen	Kinds Härad ./.	Mantal Per- soner	Haft Tienst Ähr	Gam- mal Ähr	
	Per Jonson I Ängaboo Denne ähr wehl gammal, dock förståndigh Salltpettersiudare och giör alltidh godt Leffwerants medellst bijständh af 3 ^{ne} sine Söner som ähro medh honom uthj Partije	1,	52,	66,	Werckmäster
	Nills Person i Ängaboo	1,	23,	42,	.
	Jahen Person Ibm.	1,	20,	34,	.
	Swen Person Ibm.	1,	10,	26,	.
	Lars Person i Booarp	1,	22,	47,	Werckmästr
	Per Bengtson i Kuulaboo	1,	2,	22,	
	Jöns Torson i Frölunda	1,	18,	42,	Werckmästr
	Jahen Swenson i Bredare Denne Swagh Karl och snart odugel.	1,	30,	58,	Dito
	Anders Larsson Ibm.	1,	17,	40,	
	Per Håkanson i Ängaboo	1,	33,	52,	Werckmäster
	Håkon Nillson i Påboo Denne af olyckel. Hugg förderfwat uthj sit wänstra Knää Kan ey Marschiera	1,	17,	42,	
	Hans Nillson i Påboo	1,	12,	34,	Werckmäster
	Swen Håkonson i Ängaboo	1,	3,	24,	
	Nills Håkonson Ibm bor i Roniber	1,	18,	37,	Werckmäster
	Lars Håkonson i Breedare	1,	23,	52,	Dito
	Nills Isackson på Knöhlen	1,	25,	42,	Dito
	Carll Larson I Booarph	1,	15,	33,	Dito
	Lars Bengtson I Jordsbacka	1,	3,	27,	
	Biörn Anderson i Påboo	1,	14,	27,	
	Anders Anderson i Frölunda	1,	18,	42,	
	Swen Person I Ängaboo	1,	4,	22,	

talet för att vid tiden för kronosjudningens upphörande 1804 ha nedgått till något tiotal. Även i Kristianstads län började rekryteringen av salpetersjudare tydligt avtaga på 1760-talet, för att senare successivt minska (Erlandsson, anf. arb.). Här återspeglas en antagligen allmän tendens inom landet, där kronosjudningen nådde sin kulmen vid mitten av 1700-talet för att sedan med detta sekel ebba ut till intet. Sjudningen blev dock som ovan sagts bestående långt in på 1800-talet och sjuderiet som privatyrke fortlevde under denna tid - med kronosjudningen var det definitivt slut strax efter sekelskiftet 1800.

Enl. Lindberg (1955) avled den siste salpetersjudaren i Sverige, f. d. sjuderiverkmästaren Peter Ny i Skrämbohult, den 1 juli 1924 i en ålder av 92 år. Med honom gick ett yrke och en epok i graven.

Ålder, tjänstear och avsked

Mönstringsrullorna upptager sjuderimanskapets ålder och tjänstear. Tabell 5 (sid. 49) redogör för förhållandena vid Arvidh Gallanders (adlad Strålenhielm) vårmönstring 1693 - jfr rullan s. 47 - och vid den "Ransakning-Munster Rulla och Specification uppå Hans Kongelig Maj^{ts} och Cronones Saltpetter Siudare, som boo och wistas uti Ellfsborgs Lähn Pro Anno 1745" som inspektoren Haqvin Strålenhielm (son till Arvidh) upprättade i Marbäck den 12 november samma år.

I regel upptaga rullorna endast verkmästare och drängar, så i västgötalänen. Någon gång nämnes en eller ett par profosser. I 1744 års rulla över manskapet i Kalmar län och Öland återfinnes en mönster-skrivare och fyra gevaldiger. Gevaldigern hör till "Saltpettersiuderistaten" och i Kungl. förordn. 1746 nämnes "... *Inspectoren, Gevaldigern*, eller närmaste Upsyningisman . . .". Normalt försvinner verkmästaren ur rullan då han befordras till gevaldiger, så t. ex. medlemmar av Bäckagårdssläkten i Marbäck (jfr. A. och B. Freidlitz 1967).

Som naturligt är, var verkmästarna i genomsnitt äldre än sjuderi-

Tabell 5. Sjudarnas ålder och tjänsteår 1693 och 1745.

Rulla	År	0-5	6-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	Medeltal
	Ålder:									
1693	Verkmästare	—	—	—	2	13	11	9	2	43,6
1745	Verkmästare	—	—	—	14	15	15	5	—	38,0
1693	Drängar	—	—	—	42	23	13	—	—	30,6
1745	Drängar	—	—	18	55	17	5	—	—	26,6
	Tjänsteår:									
1693	Verkmästare	—	3	20	10	3	—	1	—	19,4
1745	Verkmästare	6	7	18	10	7	—	—	—	17,5
1693	Drängar	36	16	23	3	—	—	—	—	8,1
1745	Drängar	72	8	15	—	—	—	—	—	5,2

Tabell 6. Personalförhållanden enl. 1745 års höstrulla.

	Verkmästare	Drängar	Brist. lisp +
Fullgjort leverans	23	43	
Brustit i leverans			
Orsak icke angiven	9	40	1
Orsak sjukdom	11	2	7
Orsak olyckshändelse	1	1	3
Orsak bräcklighet	—	1	—
	21	44	
Alls icke arbetat 1745	4	4	
Personalökning	—	4	
Summa	48	95	

drängarna, 13 år 1693, 11 år 1745. Deras tjänsteålder var ungefär lika mycket längre, 11-12 år i båda fallen. Av större intresse är den påfallande skillnaden mellan de båda rullorna vad beträffar ålder och tjänsteår. Den genomsnittliga åldern har sjunkit: 5 à 6 år för verk-mästarna, 4 år för drängarna. Tjänstetiden likaså, men i lägre grad: 2 år för verk-mästarna, 3 år för drängarna. Även åldern vid anställ-

ningen har sjunkit, ehuru den hela tiden rört sig mellan 20 och 24 år.

Sjuderidrängarnas relativt låga ålder och framför allt deras mycket korta tidigare tjänstgöring år 1745 tyder på en anmärkningsvärt stor omsättning på personal, såsom ovan påtalats (jfr tab. 2).

Rullan 1745 gör skäl för beteckningen rannsaking. Som synes av det utdrag, som här återgives, redogör den i detalj för resultatet sjudarnas arbete föregående sommar. En del har gjort fullt arbete, en del brister i leveransen med en uppgiven vikt salpeter. Bristen redovisas för verkmästarna och i fråga om de ”verk” som icke fullgjort sitt pensum, kan man utläsa sammansättningen av laget.

Uppgifterna i höstrullan ger sålunda vid handen, att pannelagen i 36 fall av 44 bestod av en verkmästare och 2 drängar. 6 lag bestod av en verkmästare och 1 dräng, medan i ett fall 3 och i ett annat ej mindre än 6 drängar var med i samma lag.

Tabell 6 utgör en sammanställning av arbetet under säsongen 1745 såsom det framgår resp. låter sig beräkna av höstmönstringen. Endast hälften av pannelagen har gjort fullt arbete, 10 lisp. (å 8,5 kg) per man. 9 lag visar brist utan angiven orsak, 12 lag på grund av verkmästarens sjukdom resp. skada. I dessa lag ingår 1 sjuk dräng och 2 som råkat ut för olycka.

Av 48 verkmästare är det 7 som anhålla om avsked, av 91 drängar är det 5. Skillnaden är förklarlig med hänsyn till verkmästarnas högre ålder. Dessa 12 ”recommenderas til afsked” medan det i fråga om ett par andra verkmästare heter ”gammall och swag, dock kan ey undvaras”, om en tredje ”gammal och swag förmår ey mer än underwisa”.

Det behövdes laga skäl för att erhålla avsked, såsom framgår av nedanstående exempel från 1745 års mönstringsrulla:

”Giort arbete, men brustit i lefwerantsen som under No 81² Begärer och anhåller om afsked efter han enl-t Probsten Ödmans attest af 6 Nowembr. är aldeles oförmögen att giöra Cronan vidare tienst, medelst det ett Kar förleden Sommar fallit på honom, och slagit af 2ne refben. Recommenderas til afsked har hemmans bruk.

Intet hela arbetstiden förmedelst en åkomen twinnsiuka förmått det minsta arbete förrätta, enl. attest af d. 10 Nowembr. 1745 hwaröfwer vidare tings bewis an-

² No 81, 76, 17 och 2 hänvisar till verkmästarens löjpande nummer i rullan. Bristen bokföres å honom, men är lika stor för var och en av drängarna. Någon överleverans är icke bokförd i 1745 års rulla.

skaffas. Brister som under No 76. Begär afsked, efter han är aldeles odugel. som bem-t atest utwisar. Recommenderas dertil. I stället antages dr Anders Månson i Fiflareg. Sämb 20 åhr gammal.

Brister som under No 17. Anhåller om afsked medelst det en vagn godt öfwer hela Kroppen af honom aldeles Sönder Krosat, hwilket hela staten intygar och om så nödigt pröfwas wil skaffa tings bewis derpå at så i Sanning är hwilket honom icke kan näkas efter han icke kan något Cronans arbete förrätta utan i högsta motton dertil recommenderas Har hemmansbruk.

Begiär afsked, förmedelst des oförmögenhet och bräcklighet, efter hela statens intygande, hälst ingen är belåten med honom i arbete. tient i 17 Åhr. har intet hemmansbruk. Aldeles utfattig.

Intet arbete innewarande Åhr 1745 förmått göra, efter han enl-t Probsten Ödmans attest af d. 4 Nowembr. hela Sommaren, af wärk i rygg, ben och armar warit beswärad, och är nu icke mera i stånd at kunna göra Cronan tienst, utan anhåller om afsked hwartil han af hela staten för des oförmögenhet recommenderas”.

Även sjukdom och olyckshändelser, som icke motiverade avsked måste behörigen styrkas, om böter för brist i leveransen skulle kunna undgås:

”Är i Boråhs at förtiena sig födan, giort Cronoarbete 1745, men brister i lefwerantsen 4 (lispund) 12 (skålpund). Berättas af staten thet han warit siuk under arbetstiden hwarå han skaffar tings bewis.

Giort arbete, men brustit i lefwerantsen 6 lsp 8 skp och föregifwer det han warit siuk, hwarå tings bewis anskaffas.

Brustit som under No 2. Berättar sig warit siuk under arbetstiden. Hwaröfwer tingsbewis anskaffas.”

Oaktat förekommande fall av sjukdom, olyckshändelser, ålderdomssvaghet och bräcklighet, var dock hälsotillståndet betydligt bättre i Västergötland än vid 1693 års mönstring med smålands-sjudarna i Kalmar. Av där mönstrade 613 man måste 112 avskrivas såsom odugliga till tjänsten: ”Gamble siuke förlammade, och Bräcklige”. Vid 1745 års höstmönstring i Marbäck var det av 139 man endast 12, som erhöll rekommendation till avsked.

En del av manskapet använde sig av möjligheten att ta annat arbete efter sjudningssäsongens avslutning. Ett par Gällstad-bor antecknades vara i Borås, 6 andra jämte en från Sämb och den ende från Sjötofta ”Berättas vara i Skaraborgs lähn på tröskande”. För övrigt var alla närvarande utom en dräng från Hössna som ”Berättas vara siuk”.

Vid höstmönstringen nyanställdes 4 drängar, oberäknat den ovan nämnde Anders Månson i Sämb.

Beträffande anställningstidens längd får denna icke alltid sättas lika med erfarenhet inom yrket. Så noteras 1693 om ”Eefwert Håkanson i Tijseredh. Denne af ålderdoms Swagheet odugel. förden-skull instellt sin Sohn Håkan Eefwertson i stellet, som han i några åhr lärth och underwist”. Håkan bokföres emellertid utan tidigare tjänstgöring.

Namnskicke

De första här i landet, som lade sig till med tillnamn, var adeln. Längre användes dock fädernensnamnet, sedan utökat med tillnamnet som till sist blev ensamt kvar: Gustaf Ericsson, Gustaf Ericsson Wasa, Gustaf Wasa (och sen bara Gustaf). Exemplet följdes av städernas borgare, fast de praktfulla adelsnamnen, som Gyllencreutz och Silfverstolpe, fick enklare paralleller, som t. ex. Malmborg och Björkgren. Immigranter söderifrån med tillnamn torde även varit mönster. För att inte glömma prästerna med sina latiniserade namn, sonnamn som Petri och Magni eller namn efter hemorten som t. ex. Nobelius efter Nöbbelöv (senare ändrat till Nobel) eller såsom Nicolaus Timmelinus, kyrkoherde i Timmelhed (Timmele).

En enhetlig kategori namnbytare blev sedan ryttare, knektar och båtsmän (jfr Krüger 1967). De behöll i huvudsak sina sonnamn till 1680-talet eller till dess Karl XI:s indelningsverk började genomföras. En instruktion för detta ändamål av år 1690 beordrar ”rena och riktiga rullor över manskapet med deras rätta dopnamn jämte fädernes- och tillnamn” (vilken önskedröm för en genealog!). Ändringen synes ha börjat med Östgöta inf.-reg. 1692 och avslutades med Jönköpings reg. 1742.

Det blev en blandning av olika slag av namn: ”typiska” soldatnamn (som blev regel först omkring 1800), namn efter hemorten eller roten, efter naturföremål, redskap etc., namn av ”borgerlig” typ samt fantasinamn av ofta nedsättande lydelse, t. ex. Gås, Stut,

Falsk, Enfaldig, Näsvijs, Kain, Slav, Tattare. Soldatnamnen övergick icke som allmän regel till följande generation.

Nästa kategori som lade sig till med tillnamn synes varit salpetersjudarna. I deras fall var namnet säkert tillkommet på eget initiativ. De följde i tiden efter soldaterna, men var säkert inspirerade av dessa. Sjudarna var ju också militärt organiserade som "wärfwat Manskap" med mönstringar och rullor och lydde under krigskollegium.

Soldatnamnen tycks ha börjat användas i Stockholm, där bland "Artillerifolket" år 1681 endast 10 av 80 hade sonnamn. Detsamma gäller sjudarna, där i Stockholm och Uppland redan 1745 endast 10 sonnamn uppgavs av 51 man. I Lidköping och Vadstena fanns 1744 bland 131 sonnamn ett enda undantag: Daniel Carlsson Sundijn - medan 1755 års rulla för Östergötland icke har ett enda sonnamn - endast 7 av 13 nyantagna hade sonnamnet kvar inskjutet före tillnamnet. Ett undantag utgjorde Skåne, där träffas utan undantag endast sonnamn i rullorna för 1767 (180 namn), 1768 (177 namn) och 1774 (169 namn). Sistnämnda år fanns däremot i Jönköpings och Kronobergs län icke ett enda sonnamn kvar.

Hur tillnamnen antogs i Älvsborgs län framgår av tabell 7 (sid. 54). Det rena sonnamnet var allenarådande vid mitten av 1740-talet, både vad beträffar hemmansägare och ogifta sjudare utan bruk. De sistnämnda antog på 1750-talet vanligen ett tillnamn av borgerlig typ, ehuru sonnamnet bibehölls. 1760 hade dessa dubbelnamn börjat överges och 1765 var de helt "ute". Ett mindre antal sonnamn finnes vid varje mönstring - kanske de nyanställda, som ännu icke hunnit taga seden dit de kommit.

Sjudarnas namn visar stor likhet med soldaternas, ehuru de "typiska" soldatnamnen är i minoritet och de nedsättande namnen helt saknas. En del är bildade efter hemmanet, byn eller socknen, de flesta är fantasinamn av rent borgerlig typ.

Som typiska soldatnamn kan anföras Lång, Grå, Fisk, Hög, Orre, Brun, Apel, Hane, Skata, Fager, Flink och Frisk. De borgerliga

Tabell 7. Sjudarnas namn i Älvsborgs län
enl. mönstringsrulla 1745 och mantalslängder 1744-1765.

Namntyp	Länet samtliga		Marbäcks socken drängar utan hemmansbruk			
	1745	1750	1744	1750	1760	1765
Endast son-namn	143	59 ¹	17	5	13	9
Son-namn jämte tillnamn	—	83	—	27	8	—
Endast tillnamn	—	3	—	1	24	34

¹ Därav 40 med hemmansbruk

namnen verka till största delen tagna ur telefonkatalogen: Backman, Bergman, Carlberg, Nyberg, Rydberg, Hedberg, Hellström och Holmgren, Sjöberg och Skoglund, Melin och Morin, Kihlberg och Wiberg. Kringla torde ha kommit från Kringbo i Marbäck; Ramnö har tagit hembyns namn i Grönahög oförändrat - den norska metoden att bilda tillnamn, även använd av svenska riksdagsmän.

Såsom antydes av tabell 2, lämnade sjudarna rätt snart sitt yrke, ofta för att övertaga ett hemmansbruk. Och då hände det ej sällan att sonnamnet återtog. Lars Nilsson i V:a Gunntorp - far till "Genant Borgaren" (handelsborgaren) Nils Larsson Gunterberg - kom 1754 till salpetersjudaren Isak Fager i Ö:a Gunntorp, blev själv sjudare och tog namnet Grönvall efter hemsocknen Grönahög. Sedan fadern Nils Håkansson avlidit och han själv gift sig samt slagit sig ned i V:a Gunntorp, använde han aldrig mera namnet Grönvall - däremot användes det av hans yngre broder Nils när denne var sjudare.

Vid den tiden, under senare delen av 1700-talet, blev det eljest allt vanligare att även hemmansägare började använda tillnamn. Kanske var det före detta sjudare, som var de första, liksom Isak Fager. I varje fall ligger det nära till hands att antaga, att sjudarna i sina hemtrakter varit förebilder ifråga om detta namnskick.

Avslutningsvis vill jag anknyta till inledningen. Det är onekligen ytterligt anmärkningsvärt, att det allmänt utbredda, flerhundra-åriga salpetersjuderiet - av avgörande betydelse för Sveriges krig och till allmän och betydande skada för lantbefolkningen och jordbruket - har kunnat bli till den grad bortglömt och försummat. Det omnämnes kortfattat i uppslagsböcker, men saknas totalt i historieböckerna, även i de mera omfattande verken. Undantag från regeln utgör viss krigshistorisk litteratur samt enstaka tidningsartiklar: enl. uppgift en i "Tidsfördriv" och en i Ulricehamns Tidning av Feidlitz (1958), som räknar släkt med sjudare i Marbäck. T. o. m. i Hechschers "Sveriges ekonomiska historia 1720-1815" består salpetersjuderiet blott ett fåtal rader. Betecknande är att Elin Wägner icke nämner ordet salpetersjuderi i "Tusen år i Småland" liksom ej heller Hyltén-Cavallius i "Während och Wirdarne". Vilhelm Moberg tycks inte ha nämnt något om yrket, kanske aldrig ens hört talas därom, trots att Småland var "Sjudarens rätta stammort" i landet och det åtminstone 1693 fanns 14 sjudare i Algutsboda!

Salpetersjudarna kunde med skäl till sina ha gjort Hamlets ord:
The rest is silence.

Under mina studier över salpetersjuderiet har jag varit nödsakad besvära åtskilliga personer och institutioner. Till alla vill jag rikta ett varmt tack. Särskilt stor är min tacksamhet till Bibliotekarien vid Ulricehamns stadsbibliotek, Karin Hernqvist, Krigsarkivarien Bertil Broomé och Stadsarkivarien i Borås, Torgny Bondestam. Till Landsarkivets i Göteborg och till Nordiska Museets tjänstemän vill jag framföra mitt tack för visad hjälpsamhet.

Tyvärre kan jag icke längre till vännen Assar M. Lindberg, Diö, framföra min stora tacksamhet för hans stora godhet att ur sin rika samling låna mig värdefullt arkivmaterial.

Käll- och litteraturförteckning.

- Barchæus, A. G. 1784. Om Saltpeter-Sjuderi Inrättningen i Sverige. I. - Upsala 1784, diss.
- Barchæus, A. G. 1785. II - Upsala 1785, diss.
- Bergenblad, H. 1971. Husqvarna Krutbruk. - Vår Hembygd, Huskvarna 1971.
- Broomé, B. 1951. Nils Stiernsköld, de sju häraderna och Borås. - Från Borås och de sju häraderna, årg. 6.
- Cronstrand, L. 1794. Wälmente Tankar om Saltpeter-Sjuderiets förenande med Landtbruket til bådas bättre Trefnad och Förkofran. - Ny Journal uti Hushållningen 1794.
- Danell, S., 1973. Kaplaner och andra i Älgårås. - Hova-Älgårås, Mariestad 1973.
- Djurberg, D. 1818. Geografiskt Lexicon öwer Skandinavien. - Örebro 1818.
- Erlandsson, A. 1961. Salpetersjudarna i Skåne 1679-1762. - Vetenskaps-Societetens i Lund Årsbok 1961.
- Feidlitz, A. 1958. Försvarsindustri i bygden för trehundra år sedan. - Ulricehamns Tidning 10 maj 1958.
- Feidlitz, A. och B. 1967. Bäckagårdssläkten. - Stencil 1967.
- Hamilton, H. 1846. Afhandling om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd under konung Gustaf II Adolfs regering. - Kongl. Vitterhets, Historie och Antiqvitets Academiens Handlingar, 17.
- Heckscher, E. F. 1949. Sveriges ekonomiska historia 1720-1815. I-III. - Stockholm 1949.
- Hjelm, P. J. 1799. Anvisning till bästa sättet att tillverka saltpetar, etc. - Stockholm 1799.
- Jakobsson, Th. 1943. Artilleriet under Karl XII:s-tiden. - Armémusei skrifter, 1.
- Krüger, S. 1957. Om soldatnamn. - Skara 1957.
- Lindberg, A. M. 1955. Från salpetersjuderiets tid. - Hyltén-Cavalliusföreningens Årsbok 1955. Kronobergsboken.
- Lindberg, A. M. 1959. De småländska salpetersjudarna. - Norra Allbo Hembygdsförenings Årsbok Värebygd 1959.
- Lindberg, A. M. 1960. Socknarna Blädinge, Aringsås och Lekaryd i Karl XI:s salpetersjuderindelningsverk. - Ibid. 1960.
- Lindberg, A. M. 1961. De småländska salpeterladorna. - Ibid. 1961.
- Lindberg, A. M. 1962. När smålänningarna sysslade med olaga kruttillverkning. - Ibid. 1962.
- Lindberg, A. M. 1964. Salpetersjuderi före 1642. - Ymer, årg. 83.
- Modée, R. G. 1749. Utdrag utur alle... Publique Handlingar... III. - Stockholm 1749.
- Kungl. Krigsarkivet: Mönstringsrullor m. m. 1693-1774.
- Riksarkivet: Älvsborgs läns verifikationer med mantalslängder 1710-1800.

OM KONSERVERING I GAMLA TIDEN

ETT FÖREDRAG HÅLLET AV
BORGMÄSTARE LOTHIGIUS I S:T OLOFS
GILLE I NORRKÖPING ÅR 1900

Föredragshållaren karakteriserar inledningsvis och inte utan fog sitt anförande som ett "mixtum compositum". Men huvudtemat kretsar ändå kring kyrkoherden i Ods socken i Västergötland, Olof Andersson Rhyzelius eller rättare kring hans barn och barnbarn på spinsidan samt Skara domkapitels tålmodiga försök att leta fram lämpliga giftermålspartners för att därmed, som det hette, "konservera huset".

Medlemmarna hava enligt mitt tycke blivit alldeles bortskämda genom lärda och väl utarbetade föredrag. Så god kost kan jag ej bjuda på. Men då man länge uteslutande levat på fina läckerheter brukar man tycka det icke vara oävet att återgå till vanlig husmanskost, slarvsylta och surkål exempelvis, och detta så att säga behov av ombyte ger mig nu anledning att komma med ett särdeles på höstsidan – inläggningarnas tid – icke olämpligt valt ämne: "Om konservering i gamla tider". En annan icke olämplig rubrik på föredraget hade varit: "Sammelsurium" eller för att begagna det stolta romarespråket: "Mixtum pixtum compositum." Utom mycket annat kommer jag att orda om högvördiga konsistorium i Skara, vidare om kvinnan i antiken, detta begrepp begränsat till änkorna och prästdöttrarna i Od samt om Näckens polska.

Somliga författare och föreläsare hava för sed att i det aldra längsta hålla sitt auditorium i okunnighet om vad de med sina föredrag åsyfta. Dem vill jag ej följa utan förklarar härmed min önskan

Carl Axel Rudolf Lothigius, född i N. Sandsjö i Jönköpings län. Borgmästare i Norrköping 1884. Död 1914. Lothigius var släkt med kyrkoherden i Ods s:n i Västergötland, Olof Andersson Rhyzelius.

vara, att Ni alla i gemen och en var i synnerhet skola hava klart för Eder, att vi huvudsakligen hava konsistorium i Skara välvilliga omtanke att tacka för att den härliga melodien "Näckens polska" blivit bevarad till våra dagar.

Ods socken i Gäsene härad i Älvsborgs län bildar med annexförsamlingarna Molla, Alboga och Öra ett konsistoriellt pastorat av tredje klass i Ås kontrakt i Skara stift. Vad det geografiska läget för övrigt angår kan man säga att Od ligger ungefär mitt emellan den urgamla storstaden Falköping och den nu näst Göteborg största sta-

den i Västergötland Borås. Det är ganska vacker natur där nere i Od: småkulligt landskap med eklundar, några rester av de väldiga ekskogar, som våra bröder danskarna på sin tid ansågo nyttigt uppbränna å nuvarande svältorna, vilka i vår tid tack vare den outtröttlige jägmästaren Gybergs arbete åter blivit skogsbärande. Mellan kullarna finnas små täcka insjöar. Kyrkan ligger på en hög kulle. Från klockstapeln har man vidsträckt utsikt över den väldiga Falan och längst bort vid horisonten förlora sig de vackra västgötabergen Mösse- och Älleberg, vilka tack vare de väldiga massor av eruptiv bergart som funnits och finnes å deras hjässor under istidens förhärjelser blivit ”konserverade” till våra dagar. Vid kullens fot ligger prästgården invid Odensjön, berömd för sina täcka holmar, där gullvivan på våren blommar så rikligt, och för sina stora kräftor.

För 100 år sedan voro invånarna i Od och för övrigt i hela Ås och Gäsene härader kända under namnet skålnallar. De svarvade av masur och alrötter tallrikar och skålar, gjorde ölståndkor, ”välkomor”, slevar, skedar o.d. av en och horn, siktar och annan s.k. bråte, med vilket allt de drogo vida omkring. Skålnallen efterträddes av den snart försvunne västgöten eller gårdfarihandlaren, vilken i sin ordning utträngts av våra dagars gentile provvryttare. Än i dag är folket i Gäsene slöjdkunnigt och bonden är i regel sin egen snickare och smed.

Om vi nu förflytta oss så långt tillbaka i tiden som till kyrkoherden Rhyzelii tid på 1600-talet, finna vi prästgården där som de flesta andra bestå av stuga med två kamrar. På gårdssidan finnas två längor, den ena upptagande kök med svale över och den andra drängstugan. På den tiden var köket den viktigaste lokalen och måste vara rymligt. Det tjänstgjorde ej blott som kök utan även som spinneri och väveri för den då för tiden oundgängliga husslöjden. Längs efter nästan hela den ena långsidan sträckte sig en väldig spisel försedd med välvd kupa, stöttad här och där av järnståndare. På baksidan av spiseln fanns bakugnen. Spiselkanten var beklädd med gjutna järnskivor ofta med inskription i upphöjda bokstäver såsom: ”ho

ther icke vill arbeta then skall ej heller äta.” På väggen mellan bakugnen och köksutgången fanns en hylla från golv till tak innehållande husets värderika s.k. egendom, bestående av blankskurade tenn- och kopparkärl, som icke voro i bruk utom vid mycket högtidliga tillfällen. I köksbyggningen funnos fyra fönster. Vid de två översta mitt för ärilen stod det fasta omålade men väl skurade matbordet, vid vilket allt husets folk i vardagslag intogo sina måltider, de äldre sittande på lösa bänkar vid långsidorna och de yngre stående vid bordsändarna. Vid de övriga två fönstren stodo vävstolarna, en för vadmal och en för linnevävnad. Så länge det var dager voro vävstolarna i gång, men i brist av lyse måste de stå obegagnade, då mörkret föll på. Man gick tidigt till sängs och bittida upp. Det sista viktiga bestyret kära mor hade på kvällen, ett bestyr som hon ej gärna anförtrodde åt någon annan, var att ”värna” elden. Hon sammanskrapade glöden i köksspiseln i en hög som omsorgsfullt täcktes med aska på det att kolen skulle hålla sig glödande till morgonen. Ty slocknade elden fanns ej annan råd än att gå till nästa granne och låna eld, vilket kunde vara besvärligt nog, eller också att åstadkomma gnideld genom att medelst en stråke sätta en pinne av hårt träslag i häftigt roterande rörelse i ett hål, borrar i en bräda av lösare trä, vilket också var besvärligt.

Redan kl. 4 på morgonen flammade vintertiden en väldig stark eld i spiseln, på samma gång värme och ljuskälla. På spiselstöttorna voro dessutom å rörliga armar upphängda korgar av bandjärn, fyllda med tjärved, som antändes då ljuset från stockelden blev för klennt att upplysa de längst bort från elden belägna delarna av rummet. Spinnrockarna togos fram och längs spiskanten placerade sig överst kära mor och husets vuxna döttrar och så husets tjänarinnor efter rang: kökspigorna, stugupigorna och sist ladugårdsdäkorna och det dåtida spinnrummet var i gång. Surrandet av de många spinnrockarna hindrade samtalet, men i stället sjöng man först unisont en morgonpsalm och sedan i tur och ordning visor, låtar och trallar. Till låtar (vallhjonens toner på näverluren) och trallar (dansmelodier) funnos

ibland ord och ibland inte. Funnos också ord till en trall, kunde det hända att de voro av sådant slag, att höviskheten förbjöd dakan att komma fram med dem, men melodien kunde hon låta folk få höra. Trallarna hade namn betecknande danserna såsom Polkatrallen, Marbotrallen, Odens- eller Näckatrallen. Alla i orten kända folkvisor och melodier föredrogos under spinnandet och dakens stolthet var att kunna bjuda även på nyheter, varför skåladrängarna av sina däckor tillhöllos att under sina strövtåg land och rike omkring söka upp nya ljuvliga visor och ”melodejor”. En rik repertoar samlades på detta sätt och övergick från generation till generation där ett sammanknyttande band fanns, och ett sådant vävde högvärdiga konsistorium i Skara med höggunstig hand, som jag strax skall visa.

Karlarna på gården voro på sitt håll samtidigt i verksamhet. De höllo hus i drängstovan. Vid lyse av stockelden från den murade spisen slöjdades. Gamla redskap lagades. Förlusten ersattes med ny. Nät och not bundos och av svinhår snoddes på ten de elastiska ”notdrägterna”. Oxtömmar förfärdigades av ogarvat läder, skuret i smala remsor, som hängdes på en krok i taket och snoddes genom att låta en undertill fästad slipsten eller gammal kvarnsten rotera. Svarvstol, yxa, såg, hyvel, kniv och syl voro i gång. Seldonen omsågos och gjordes nya. Kära far själv deltog i arbetet. Arbeta även med kroppen måste han, om han skulle kunna bereda sig och de sina en nödortoftig utkomst. I herdaminna återfinnas ej sällan en anmärkning om någon präst ”att han var mera bonde än präst och förrättade med hustru och barn alla gårdens sysslor.”

I drängstugan sjöngs nog också men företrädesvis berättades där sagor, sägner och lustiga historier kallade ”paschaser”. – Kunde nu hända att sedan kära far berättat något märkvärdigt som inträffat på den tiden St Per ännu gick här nere på jorden eller ock den käre doktor Mårtens duster med ”den lede”, han stötte på fördrängen Zackris med ett ”nu kan du begynna Zackris”.

”Det kära far nu förtält minner mig på en ”paschas” som jag hörde i min ungdom. Det var en gång en bonde, som givit nötte-

petter handskrift i blod att nöttepetter skulle få bonden om sju år i fall nöttepetter kunde fylla tre önskingar av bonden. Kunde han det ej blev bonden fri. Då bonden väntade sitt främmande klev han upp på ladutaket och satte sig gränsl på yfsen. Skubbade så undan halmen så att de uppsprättade tröjfickorna mynnade ut i den tomma ladan. Han hade nätt och jämnt lagat sig tillrätta då nöttepetter kom sättandes och slog sig ned på en sten i ladugårdsbacken med den skodda svansen mellan benen. Då han fick se bonden skrek han: ”bry dig inte om taket bonde utan säg kvickt dina önskingar” för se nöttepetter hade förstås brått att få bonden. ”Javäl”, lät bonden, ”jag kan önska mig där jag sitter att du fyller bägge mina fickor med klara silverpenningar.” På en så’n önskan var nöttepetter beredd, ty leta rätt på en bonde den som kan, som inte önskar sig pengar. Han hade med sig en säck, flög upp på taket och hällde i den ena lommen, men den förblev tom, då pengarna dråsade ned i ladan förstås. Men han gav sig inte utan var borte blott ett kvistane och kom igen med så mycket silverpengar att han genom bondens lomme eller fickor fyllde hela ladan och se’n var det ju ej någon konst att även få fickorna fulla. Då det var gjort grinade han försmädligt åt bonden och frågade: ”Vad önskar du härnäst, bonde.” ”Ja låt mig se”, sa bonden. ”Jag önskar mig allt brännvin, som finns på jorden”. Det var mycket begärt förstås och det dröjde en stund, men då kommo brännvinstunnor upprullande av sig själv och la sig tunna efter tunna och då den sista stannat var nöttepetter i följe. Och det var mer brännvin än det finns vatten här nere i Odensjön. ”Är detta allt brännvin som finns” lät bonden. ”Ja”, sa nöttepetter, ”det finns inte en skvätt mer, inte så mycket som en sup en gång.” Då var bonden flink och önskade sig få som det tredje en enda kanna brännvin till, men det kunde inte själva fan skaffa fram och så var bonden fri den gången.

Då nu nöttepetter gjort bonden så rik och till brännvinspatron utan like, tyckte nöttepetter, som sant var att bonden gärna kunde göra honom en tjänst igen. Bonden ägde en stor och god ållonskog där svinen släpptes i vall och blevo feta. Nöttepetter fick så lov av bonden

att släppa sina svin i lag med bondens egna på skogen och nöttepetter kom och kastade sina över stättan en femton stycken de grannaste skållingar en ville se. Bondens egna svin hade haft svår sommarsjuka och repade sig dåligt under vallgången. Nu vet var kristen människa att friska svin ha en liten krull eller fnurr på svansen och att sjuka svin gå med svansen rak. När så vintern stod på och de skulle ta in svinen kom nöttepetter och ville förstås som också hade varit rättvist lägga klovarna på de bästa, ”nej pass” sa bonden, ”det är mina svin”. ”Hur vet du det” sa nöttepetter. Då drog bonden till med en motfråga: ”Satte du några märken på dina svin?” ”Nää” sa nöttepetter. ”Men det gjorde jag” sa bonden, ”jag slog en fnurr på svansen på alla mina svin för att vi inte skulle komma att kivas vid skiftet. De svin som ha en rak och naturlig svans är dina. Och så blev nöttepetter lurad även den gången.

”Nååh, Lars Torpare har du något att förtälja?”

”Ja men. Det var en gång femton smålänningar som drogo från bygden till skogs för att hämta timmer. De hade hästar och släddon och i bakkälken hade de huggit fast sina yxor. Yxorna lossnade förstås under raschlet på vägen, så när de kommo fram till skogen voro alla yxorna borta. Nu voro goda råd dyra. Då var det en som skulle vara liksom deras storkaxe och han frågte: ”Låt mig se huru många kunna vi vara?” ”Femton” lät en. ”Det skall vi räkna” och så ställde han upp dem i en ring och räknade, men han fick dem ej till mera än fjorton. Det kom sig därav att den som stod inne i ringen glömde att inräkna sig själv. Den som sagt att de var femton höll i sig och det uppstod en svår träta och lätta som smålänningarna äro till sinnet höllo de på att flyga i hop och slåss. Då var det en man som gick emellan och sa: ”Mia kära brör I sa inte brottla, jag har funnit på ett nytt räknesätt som inte kan slå fel”. Där låg en stor komocka på marken, som stelnat ett grand på ytan. Där hade han dem att lägga sig ner i tur och ordning och sätta nässpetsen i mockan och då de räknade märkena i mockan så fick de det förstås till femton. ”Så mycket bättre” sa storkaxen, ”nu ska jag säga hur vi ska bära oss åt. Vi

kliva upp i den här vackra tallen och jag går först. När jag så kommer nära toppen fattar jag med bägge händer om stammen och hänger mig vidöppen. Den som är näst mig hänger sig i mina ben och så undan för undan och det skall bli så gruvlig tyngd att tallen sakta går omkull.” Det var ett gott förslag tyckte de andra och så klevo de upp med storkaxen främst. Då han kommit emot toppen gjorde han som sagt. ”Häng på, häng på” skrek han och snart hängde de en tre fyra och dinglade i luften. Då började storkaxen svettas, ty bördan som han bar var stor. Så skrek han: ”Låt vara att hänga på fler, mens jag spottar i nävarna och tar bättre tag”. Och då han skulle till med det ramlade förstås han och de andre som hängde i backen och slogo sig rent fördärvade. Nu hade de ingen annan råd än att vända om hem igen med oförrättat ärende. Många paschaser gå om smålänningarna som jag kan tala om en annan gång, såsom de två som skulle ro en båt och ej fick den ur fläcken emedan de hade årorna mot varandra, men fingo den åstad då de togo ur bottentappen, och den ena blev tvungen att ösa det inströmmande vattnet.” Lars slutade sin paschas med den anmärkningen: ”Se smålänningar ä ett enfaldigt folk som I veten”.

Nu tror jag att om Lars Torpare kommit till Småland han där skulle kunnat få höra alldeles samma ”paschas” endast med den skillnad, att de femton, som drogo till skogs voro icke smålänningar utan skålnallar och omdömet om dem hade utan tvivel blivit: ”Skålnallar är fårskallar”.

”Du gamle Lars som sitter där borta och putsar mina kyrkselar, du som i gamle kungens tid tjänt vid Västgöta ryttare under Soopen, du som fick din första dust vid Dirschan mot de polske, du som alltjämt följde Soopen och var med i hans sista strid vid Breitenfeld, du som än en gång slogs på samma ställe under våran Torstensson, då herr Johan till Fårdala fick sin bane och du själv den skavank du har i benet, ge oss till livs något du ock, gamle hurtige Lars”.

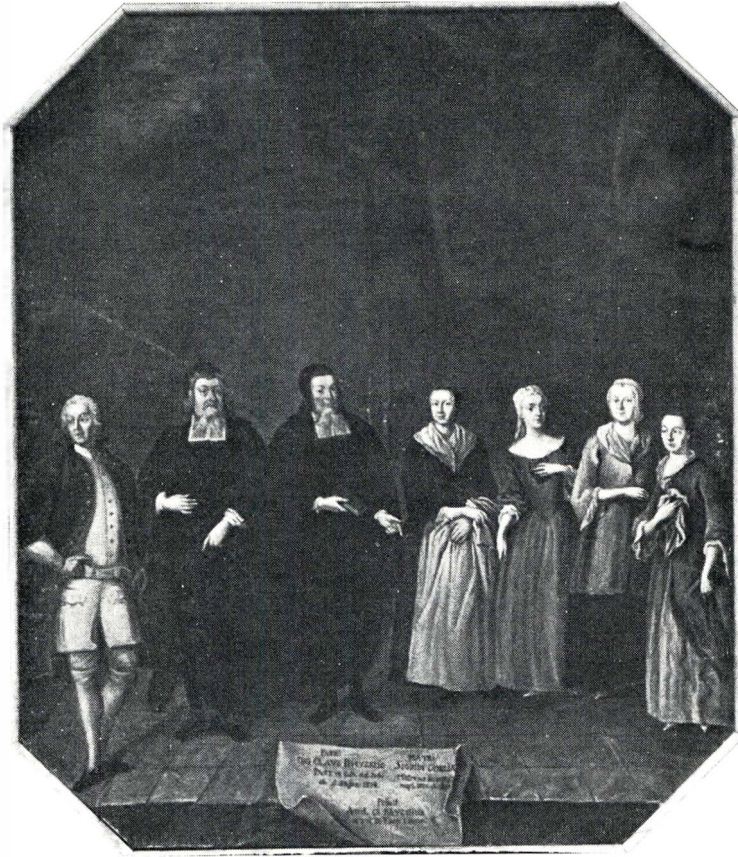
”Johan Liljehöök ja! Det må ni veta, det var en karl det, ja en karlkarl både bitti och sent och in i det aldri sista. Då han kände sig

skjuten till döds ropade han: ”Barn, barn, gå på, gå på. Jag har visat er vägen” och vi gingo an och vunno en dråpelig seger, fastän jag, då jag kom in i ett härje med kroater, fick ett lansstyg i knät, som sen blev stelt. Skada att herr Johan skulle gå bort. Min tro, och jag är ej ensam om den, är att om han fått leva så hade Torstensson nog lämnat honom ”paschstaven” då han ej längre orkade bära den själv. Ty det fanns ingen som fältmarskalken så litade sig till i råd och dåd som herr Johan. Hå hå ja ja. Nu sitter han där inne i Älleberg hos de gamle och väntar och väntar. Jag låg länge och väl och plåstrade med mitt ben i själva Leipzigs stad och fördes så till Stralsund för att vänta på lägenhet hem, oduglig som jag blett att föra pliten. I Stralsund träffade jag kamraterna som då skulle följa med Torstenson och hälsa på Juterna. Den förste jag träffade på var Blad, ni vet gamle korpralen här uppe från Wing. Då han fick se mig sa han: ”Äst du i live, Lars? Jag tyckte så säkert jag såg dig rida med Liljehöken till Älleberg.” Efter slaget vid Breitenfelt eller Leipzig som det också nämnes, blev det vid solaglaningen liksom ett töcken eller älvadans, di kallar, och då såg Blad och hundratals andra med honom tydeligt huru Liljehöken och alla hans bussar som fallit sutto upp och gävo sig av norrut i brinnande galopp så marken skalv under hästfötterna och då jag kom hem hörde jag sen av mitt syskonbarn Per Persson i Skyttning, en by på Nyckelängarna nära hjässan av Älle- eller Ullersberg, att han på kvällen samma dag slaget stod sett värsolar och andra himmelstecken och väntade få höra något märkeligt. Men en yrsel eller sömntynga kom över honom så han gick in och sov tungt till vid midnattstid då han väcktes av ett gruvligt skalv och dunder, så han rusade ut för att erfara vad som stod på och då såg han i månskenet när de sista av dem redo in i berget och hörde grannt huru de togos emot av de gamle därinne och huru hästarna ruskades och stampade in i berget. Så är sagt att från urminnes tid Sveriges tappreste män som stupat i fält, samlas i Älleberg hos bergakungen, Äller eller Uller tror jag han het, och där sitta de sen och vänta och vänta. Vad mån tro är det de sitta och vänta på kunnen I spörja. Jo de vänta på den

tiden då det ser ut som vore det alldeles ute med de svenske. Vi stå ensamme, juten, moskoviten, polacken, tysken och de påviske, britten, fransosen och holländaren, alla stå de efter vårt argaste. Ty de kunna icke lika att ett så litet folkslag som vårt kommit till så stor makt och heder. Nu slåss de sins emellan men sätt att de samsas om att giva sig på oss allihop på en gång. Då gäller det att kunna stå emot. När det då synes vara som aldra värst, blir det dunder och brak i Älleberg, bergaportarna slås upp och ut över Nyckelängarna rider först Uller och hans tolv guldhjälmsridhare och sedan ryttare i tal som ingen kan räkna och hela världens makt kan ej stå dem emot. Den som lever den tiden får än en gång se herr Johan till Fårdala, då han visar vägen till kamp och seger. Gud signe hans själ.”

Vi hava nu tänkt oss in i livet en morgonstund i Ods prästgård på kyrkoherden Olaus Rhyzelii tid. Tyngd av år avsomnade han omkring 1712. Han hade levat under Sveriges storhetstid, som nu dalade mot sitt slut, men ännu levde kung Carl och med honom hoppet. Hoppet att omsider få fred till vad pris som helst ty landets tillstånd var förtvivlat. Det sades att det bullrade mycket i Älleberg, ja man trodde sig hava sett Uller och hans tolv berserkar rida ut ur berget liksom för att undersöka om icke deras tid var inne.

Tre resor hade Rhyzelius varit gift. Hans två söner i första giftet Israel och David hade bägge ”blivit borta” i kriget. I andra äktenskapet hade han dottern Karin, född 1683 och i sista äktenskapet ytterligare två döttrar. Fattigt och armt var det i prästgården. De granna koppar- och tennfaten på kökshyllan funnos ej mer. Allt av värde hade kriget slukat. Döttrarna stodo där värnlösa och klagade sin nöd för högvördiga konsistorium i Skara. Denna människovänliga institution skrev till Andreas Darelius, som född i annexförsamlingen Alboga 1680, student i Uppsala 1702 och prästvigd 1710 sedan sistnämnda år varit adjunkt hos Rhyzelius. Brevet innehöll löfte att Darelius skulle få pastoratet under villkor att han gifte sig med Karin Rhyzelius och såmedelst konserverade det fattiga huset. Det är mycket sannolikt att Darelius icke var hågad att ingå på

Rhyzelii familjetavla i Ods kyrka (kopia i Borås museum). I mitten står kyrkoherden Olof Andersson Rhyzelius (d. 1712) och hustrun i första giftet Sigrid Andersdotter Odhelius (d. 1694). T. v. står äldste sonen Anders, som när tavlan målades (1745) var biskop i Linköping, samt dennes broder Jakob, kapten vid Älvsborgs regemente. T. h. står döttrarna Brita, Maria och Karin. Den sistnämnda var vid faderns död 31 år gammal och ingick då äktenskap med Andreas Darelus, som sedan några år varit adjunkt hos Rhyzelius. Deras dotter Tullia, som nämns i texten, finns inte med på familjetavlan. Hon gifte sig tre gånger, varav två gånger med präster, och då med välvilligt bistånd från domkapitlet i Skara. Tredje gången tog hon dock saken i egna händer.

förslaget. Det kan ju hända att Karin haft något tycke av Labans dotter Lea och att någon av de andra döttrarna fångat Darelii hjärta. Men om, vilket jag ej vet, Darelius föreslagit den lösningen av frågan, att han mot pastoratet ville äkta en yngre dotter, hade ett sådant förslag givetvis avvisats, då gammal sedvänja krävde att äldsta dottern skulle ärva pastoratet och ej finge tillbakasättas av en yngre. Det drog ut på tiden med tillsättningen av pastoratet, ja så länge att kung Carl kommit på hemhållet. Jämte en mängd andra saker synes konsistorium även hava för honom framlagt kasusen Darelius-Rhyzelia. Hade Darelius vågat vara gensträvig mot konsistorium så måste han böja sig för kung Carls bud och befallningar oavsett att pastoratet var konsistorielt gav emellertid kung Carl år 1714 Darelius fullmakt på pastoratet ”sedan” såsom det verbotum heter i fullmakten ”Darelius lovat gifta sig med äldsta dottern i första kullen och bägge dess systrar hos sig hava”. Nu stod hans bröllop med den 32-åriga Karin Rhyzelius. Deras äktenskap välsignades med en dotter Tullia. Såväl Darelius som hans hustru avsomnade 1735. Darelius beskrives som en gladlynt man med stor insikt att traktera såväl fiol som harpa och begåvad med god sångröst, som han gärna lät höra såväl i kyrka som hem.

Om Karin Rhyzelius möjligen icke kunde smickra sig med att vara fager, så var detta däremot förhållandet med Tullia Darelia, som enligt hennes ännu levande sondotters utsago på sin tid ansågs såsom ”en ros bland alla liljor små”. Fadrens ljuvliga sångröst hade hon fått ärva och han hade hunnit lära henne ”att med fermité knäppa på harpa”. Vid föräldrarnas död var hon endast 15 år gammal och liksom modern före henne blott och bar på jordiska ägodelar. Men hon hade ju Od som hemgift, och konsistorium ville konservera henne. Konsistorium bjöd ut henne till magister Anders Winge, sannolikt från grannpastoratet Wing. Då Tullia var ung, vacker och talangfull och hemgiften som erbjöds god emottog han ”tös och pastorat”. Deras äktenskap blev emellertid av kort varaktighet ty den gode magistern

dog redan 1738 utan att efterlämna några bröstarvingar. Den stackars Tullia var nu vid 19 års ålder lika arm som förut och utan möjlighet att kunna ärligen sig försörja. Hade hon varit född 100 år senare skulle hon ju kunnat skaffa sig en god inkomst genom "sång och harpofröjd", men hennes tid var icke mogen för sådan id. Sedan hon lagt ögonen samman på sin avlidne herre och man, satte hon sig ned och präntade ett brev till högvördiga konsistorium i Skara med anmälan om dödsfallet och i höviska ordalag hemställde hon slutligen att konsistorium måtte henne i höggunstig åtanka hava "till någon upprättelse." Brevet förseglades och på det att det måtte få snabb befordran instacks i vaxsigillet en duvfjäder. Då detta skett lämnades brevet på posten. Posten? Ja, alldeles riktigt på klockareposten. Socknens klockare ålåg att bära brevet i ilmarsch till närmaste klockare åt det håll brevet skulle fram, denne till sin grannklockare o.s.v. intill dess brevet efter att ha varit i många klockarehänder, äntligen hann Skara. Om brevets innehåll fick konsistorienotarien vetskap och besökte med anledning därav sin gamle vän den myndige gamle råd- och handelsmannen Olof Svenson Brun, gift med Maria Andelius. Deras son magister Sven Brun var då vice pastor i Broddetorp. Innan gubbarna skiljdes åt voro de överens att här vore ett gynnsamt tillfälle för magister Sven att få sig det bästa gifte med den dejligaste prästdotter i stiftet och så Ods pastorat i ordets egentligaste mening på köpet. Konsistorienotarien lovade att viska ett ord till biskopen om saken. Faktiskt är att i konsistorie protokoll står ordagrant: "Av medömkan med den unga änkan, beslöts att adjunkten i Broddetorp, magister Sven Brun genast skulle missiveras till vice pastor i Od." Den lärde magistern hämtades antagligen genast av faderns kusk och skjutsades av honom till Od, där skön Tullia höviskt och blygsamt tog emot den väntade gästen. Hon var så vacker och sjöng vid harpans klang så ljuvliga toner, att den inkarnerade 38-årige ungarlen, följande den fina vink hans höga förmän i protokollsutdrag givit honom, villigt lät sig snärjas i Amors nät. Sven Brun var född 1701, student i Uppsala 1720, fil.magister

1731 prästvigd 1733 och samtidigt adjunkt i Amne härads pastorat, sedan i Broddetorp och slutligen i Od, där han med eller utan Tullias vigilans enhälligt kallades till kyrkoherde 1739, då ock bröllopet stod i dagarna tre. ”Hej levom lusteliga”. I herdaminnet heter det om Brun, att han var en lärd och from man med svag hälsa, varföre han avsomnade i sina bästa år av slag 1747. Jämte sin änka efterlämnade han den 7-årige sonen Anders. Tullia var fortfarande ung och vacker, endast 27 år gammal. Skulle konsistorium än en gång ”ömka sig över henne”. Någon egentlig nöd led hon nog egentligen inte, ty genom mannens arv efter sina föräldrar var boets ställning jämförelsevis god. Huruvida Tullia hos konsistorium gjorde hemställan om någon ny upprättelse är mig obekant. Sannolikt är det icke. Det hade varit bra mycket begärt att fordra konservering tre gånger. Hon visste råd att i sina hjärteangelägenheter sköta sig själv utan konsistorium som giftoman och knöt för tredje gången det heliga äktenskapsbandet med kronofogden i orten, sedermera landkamreren i Älvsborgs län Anders Sundler, med vilken hon hade en son, sedermera häradshövding.

Anders Brun uppfostrades väl i sin styvfaders hus. Hans energiska moder uppgav aldrig hoppet att han en gång skulle få sin faders eller rättare sagt sin moders pastorat. Detta kunde ju lätt låta sig göra om blott efterträdaren fick en dotter som behövde konserveras. Anders med sina gamla anor i Od vore ju självskrivnen till ett sådant bestyr. Ehuru det såg mörkt ut med den saken då efterträdaren ända till 1755 var ungtkarl, hade Tullia den glädjen att se denna fromma önskan uppfylld. Till Sven Bruns efterträdare valdes emellertid Kristian Östman född i Tredsborg 1712 (100 år jämnt före Hedvigs farmor) och son till landsgevaldigen Bryngel Östman och Ingegerd Ursula Behner, student i Uppsala 1731, fil.magister 1737, prästvigd samma år och huspredikant hos landshövdingen friherre Gabriel Falkenberg, kyrkoherde i Od 1748, gift 1755 med Anna Elisabet Edman född 1725, död 1793. Hennes anor äro kända ett gott stycke upp i tiden.

Hon var dotter till Maria Elisabet Granatenhjälm och hennes man
 Löjtnanten vid Helsinges regemente Johan Edman

dotter dotter till Maria Elisabet Virenia adlad Hederstjerna
 och hennes man Majoren Anders Granaten-
 hjälm

dotter dotters dotter till Maria Elisabet Lagerstjerna och hennes man
 Biskop Samuel Viraenius i Wexjö

dotter dotters dotter till Ingeborg Grip, såsom det står i herdamin-
 net för "Kalmar stift" av den "gamla släkten"
 dotter och hennes man kyrkoherden i Wirserum Da-
 niel Petter Lönebergius.

dotter dotters dotter till Margatera Håkonsdotter och hennes man
 dotters dotter kyrkoherden i Wirserum Clementis Gryphus
 eller Grip.

son dotters dotter till Gunilla Persdotter och hennes man Clemens
 dotters dotter dotter Jonas Grip, som 1583 var kyrkoherde i Wirse-
 rum och underskrev Uppsala mötes beslut
 1593.

Av hennes släktled se vi att Wirserums pastorat gick i tre släkt-
 leder.

Östman tillhörde sin tids "fosterländske". Han gjorde vad han
 kunde för att stävja den om sig gripande lyxen. 1767 fick han till
 stånd en socknelag av innehåll "att ingen bonde thes son eller dräng
 tjäne var han kan må bruka färgade kläder med knapar uti, utan
 efter gamla ärliga maneret bära ofärgade kläder med hakar och
 hyskor så väl i rock som väst, livstycken byxor vid knäen, then som
 theremot bryter skall till en begynnelse plikta till kyrkan 2 daler
 silvermynt så väl som skraddaren, vilken samma kläder förfärdigat."

1757 skänkte Östmans fru honom dottern Kajsa Helena. För-
 äldrarnas glädje över denna händelse delades även av Tullia Darelia,
 Brun blev student i Uppsala 1761. fil.magister 1764 och prästvigd
 som nu äntligen fått ett embryo till svärdotter. Tullias son Anders
 1765, således vid 25 års ålder och sändes naturligen med konsistorii

vanliga förtänksamhet till Od som hjälppräst åt den endast 53-åriga Östman. Lilla Kajsa Helena var vid Bruns ankomst till Od endast 8 år gammal, men hans mor hade väl hos honom inplantat: ”Liten blir väl stor med tiden”. Om Anders skulle fått vänta på pastoratet ända till Östmans död, skulle väntan blivit honom lång, ej mindre än 31 år, ty Östman dog som senior bland stiftets prästerskap först 1796.

Då Kajsa Helena uppnått 22 års ålder blev hon trolovad med Anders Brun. Längre nog hade han tjänat för Rachel. Nu var knuten att skaffa dem levebröd. Östman beslöt sig för att göra en resa till Skara för att höra sig för. Då han framfört sitt ärende för en gammal vän och lektor i Skara, började denne, i stället för att svara därpå, fråga Östman om han idkade biskötsel där uppe i sitt trevliga Od. Ja det gjorde han och hade haft sju kupor över vintern. ”Haver du icke hört, bror Östman, om våren hurusom den unge visen ropar: ”ut, ut, ut” och den gamle visen svarar: ”ska, ska, ska.” Snart månne den gamle giva sig ut ur kupan och dess trogne vapendragare hava redan utsett ny lägenhet för den gamle och hans sällskap. Du bror Östman är den gamle visen, Anders Brun den unge. Du måste bort från Bruns gamla moderskupa och draga till annan lägenhet. Jag själv är den vapendragare, som åt dig utsett annan lägenhet. Du skall söka Hellstads nu lediga pastorat. Där finns inga hakar och varken änka eller döttrar att ”konservera”. Östman följde rådet och fick Hellstads pastorat 1772, men det dröjde av någon anledning så länge med tillträdet, att Anders Brun först 1781 fick efter församlingens enhälliga kallelse tillträda Od. I Hellstad på sin gård Djupadal dog Östman 84 år gammal.

1781 gifte sig Anders Brun och Kajsa Helena Östman. Anders Brun dog hastigt vid middagsbordet av slag den 11 mars 1806 på sin gård Sjögården i grannpastoratet Ving. Han hade stark kroppsbyggnad och behageligt umgängessätt, berömmes för stadga i sina beslut och rådighet i alla sina företag. Saknades mycket av sin församling, som han med ordning skött i nära 24 år. I sitt äktenskap hade han två

söner och tre döttrar, som alla blevo gifta med präster. Tullia Elisabet, född 1783 med sedermera theologie doktorn och kyrkoherden i Alingsås Lars Peter Afzelius, Karin gift med prosten Liedzén i Larv, den bekante riksdagsmannen och flöjtblåsaren, samt Fredrika med prosten Anders Sahlmark i Stengårdshult, vilken född 1717, dog som senior bland rikets prästerskap. Tullia Elisabet Brun hade ärvt sin farmors vackra röst och kunde spela både klaver och harpa. Livet i Ods prästgård då hon växte upp var nog icke mycket olik förfädrens. Spinnrockarna voro fortfarande i gång vid köksspiseln. De sånger, visor, trallar och låtar, som sjöngos där på 1660-talet sjöngos nog där fortfarande, jämte nyheter som tillkommit under årens lopp. Tack vare konsistorie godhet hade den muntliga traditionen från gamla dagar fått släktled efter släktled bibehålla sig i Ods prästgård, som innehafts av Tullia Elisabets fader, morfader, farfader, farmors fader och farmors mors fader under en sammanlagd tidsrymd av omkring 160 år. Med den nya tiden upphörde rättigheten att bilda fideikommissar och helt naturligt följde därav ock att pastoratens egenskap av fideikommissar också fick stryka på foten, eljest hade nog någon av mågarna till Anders Brun blivit hans efterträdare.

På Sätuna Helsingegården invid den forna vackra, men numera genom sänkning fördärvade Hornborgasjön bodde fordom äldermannen i byn Per Person. Denne Per Person hade en broder vid namn Arvid, som studerat och blivit magister och slutligen prost i Larvs stora pastorat. Denne Arvid kallade sig Afzelius efter sin morfar, den ryktbare Herr Lars i Borna. Arvid Afzelius hade tre söner, alla Linnés lärjungar, demonstratorn Adam Afzelius, som 10 år vistades i Afrika och riktade världens fauna med ej mindre än 300 förut okända fågelarter, professorn, sedermera konungens förste arkiater, Pehr von Afzelius och kemiprofessorn Johan Afzelius gemenligen kallad "Stenjan".

Per Person hade en son som upptog det Afzeliuska namnet, Per Person Afzelius. I herdaminnet återfinnes ej mycket om honom. Det innehåller blott att han var "qvick men slarfaktig". Han tog graden

och prästexamen och var 12 år vicepastor i Tjälåker. Han hade två söner och två döttrar. En borgen för en anhörig, handlande i Skövde, drog ruin över honom. Han fick gå från sitt lilla hemman i Tjälåker, familjen spreds åt flere håll. Själv drager han som regementspastor ut med Skaraborgs fricorps även kallade Stedingkarna till Göteborg och vidare till Qvistrum. Äldste sonen Lars Peter född 1779, 11 år gammal, åtföljde fadern och inskrevs i fricorpsen såsom sergeant. Såsom sådan bevistade han det ej särdeles berömda slaget vid Qvistrum. Genom bemedling av en vän i Göteborg blev Lars Peter med bibehållande av sin sergeants lön intagen i tyska skolan i Göteborg. Sen han genomgått densamma, återvände han till föräldrarna som nu åter fått ett hem i Skyttings by, komministerbostället i Falköpings pastorat. Lars Peter övergav nu krigarståndet och intogs på gymnasium i Skara, där han åtnjöt mycken välvilja i domprosten Knös d.ä. hus. Såsom gymnasist och såsom student hade han informators plats hos faderns vän Anders Brun och där trolovades han med Tullia Elisabet. Äktenskapet ställdes på framtiden. Med hjälp av sin blivande svärfar sattes han i stånd att fortsätta sina studier i Uppsala där han tog teologisk examen och sedan graden. En bataljonspredikantsbeställning vid gardet blev ledig. Den sökte Lars Peter. Han hade en mera meriterad medsökande, men som han i sina meriter även åberopat sina militära, fick Lars Peter platsen, med vilken var förenad en årlig lön av 80 rdr. Anländ till Stockholm fick Lars Peter en mycket förmånlig plats hos den förmögne Hofstallmästaren Greve von Schwerin, som informator för dennes son. Jag vill minnas jag hört, att han under denna tid med en del av gardet var ute i finska kriget och bataljonspredikanten vid ett tillfälle åter gjorde tjänst och högg in på ryssarna.

Hemkommen beslöt han sig för att upprätta ett enskilt läroverk. Detta blev genast flitigt använt, ty med den offentliga undervisningen var det klenst beställt. Gardesofficerarnas söner voro företrädesvis hans elever i skolan, som kallades gymnasium. Hans korta krigarbana var möjligen en rekommendation, ty naturligtvis tyckte knektarna

om en lärd f.d. knekt såsom undervisare för deras pojkar. En sådan borde ju kunna sätta ruter i dem. Antalet elever blev snart så stort att Lars Peter måste anställa en medlärare och såsom sådan förvärvade han skalden Dahlgren. Längre fram i tiden, då Lars Peter lämnade sitt gymnasium till brodern för att tillträda Alingsås pastorat var elevantalet uppe i 80 st. och utom Dahlgren voro då som biträdande lärare anställda Anders Fryxell och P. Sundén. Elever kommo från landsbygden. En färjares i Borås son gick från gymnasiet till akademien. Denne yngling hette Albert Butsch, slutligen biskop i Skara.

Då Lars Peter fått sin skola i gång, räknade han ut att, om han gifte sig och tog helpensionärer, han med familj skulle kunna slå sig väl ut. För att rådgöra med Tullia Elisabet och sin blivande svärmor vår gamla bekanta Kajsa Helena Brun född Östman, begav han sig till Sjögården anno 1811. Då Kajsa Helena fått del av hans planer, sade hon sig nog veta att Tullia Elisabet var praktiskt anlagd, men att ha hushåll för unga adelsglöpar utan att ha ett "stavisandes" fruntimmer vid sin sida var en betänklig sak. Slutligen resolverade Kajsa Helena: "Det blir ingen annan råd än att jag får släppa till min förträffliga Britta Maja. Skall någon kunna reda upp en så trasslig härva så är det hon." Britta Maja var torparedotter från Ods prästgård och hade där länge snurrat spinnrocken vid den stora köksspiseln avancerande från ladugårdsdäka till stugupiga och från stugupiga till köksa med titeln jungfru. Hela sångrepertoiren hade Britta Maja inne. På Sjögården stod nu bröllopet och 1811 kommo de nygifta till Stockholm åtföljda av Britta Maja. Ett stort hus vid Blasieholmstorg hade Afzelius hyrt till gymnasium och bostad på samma gång. Helpensionärerna blevo många och fingo god både andlig och lekamlig spis.

Lars Peters yngre broder Arvid August, då föreståndare för fri-murarebarnhuset, var då ständigt ute på jakt efter folkvisor. I sin nyförvärvade svägerska påträffade han en, som, om någon, var laddad med folkvisor. Hon kunde många och långa sådana vers

för vers, som han aldrig förut hört. Arvid August skrev upp orden och Dahlgren noterna efter harposlagen. Melodier utan ord fick han ock veta att svägerskan satt inne med, med den viktigaste skörden var dock att få folkvisorna.

En kväll sökte han sin bror och svägerska, men träffade dem icke hemma. Han ville lämna sin bror ett skriftligt meddelande och då han såg att det lyste i köket, gick han in i köksförstugan, men där stannade han. I köket var Britta Maja sysselsatt med skurning, men med något annat också. Hon sjöng, orden hon sjöng voro långt ifrån vackra, men en sådan melodi, den var makalös. Aldrig hade Arvid August hört någon ljuvligare. Längre stod han och lyssnade under försök att i minnet inplanta melodien. Han hade ej lätt för sådant. Då sången tystnade steg han in i köket och ville förmå Britta Maja att ånyo börja sin sång, men alla övertalningsförsök voro förgäves. Britta Maja var både skamsen och arg. ”En magister och präst därtill borde skämmas att vilja höra sådana visor och vi därhemma i Od tycka att skam följer den som står och lyss”. Följande dag var Arvid August ej sen att uppsöka sin svägerska för att få sin visa. Melodien hade han glömt och då han skulle hjälpa svägerskan på traven med några ord, som han behållit i minnet så hade hon aldrig för hört dem. Britta Maja inkallades och tillspordes om vad hon sjungit. Det mindes hon, att då hon började skura hade hon sjungit den visa som spelman Johan för att förarga Greta i Lyckan lagt i hennes mun:

Kalle in och Kalle ut och Kalle alla dagar
Kalle jag i hjärtat bär, Kalle mig behagar
Kan jag inte Kalle få, skall mitt hjärta brista
Mitt itu
i stycken sju
Det skall bli mitt sista.”

Men vad hon sedan legat och ”nynnad” huru skulle hon komma ihåg det, då hon var så proppfull med visor.

”Gå du in till Afzelius” sade Tullia Elisabet till svågern ”då får jag tala ensam med Britta Maja”. När han gått slapp det ur Britta

Maja att hon sjungit Näckatrallen och i sitt oförstånd och då hon trodde sig ensam begagnat de otäcka ord drängarna brukade ha till den trallen. Näckatrallen var en gammal bekant till Tullia Elisabet, men för henne hade det varit en trall utan ord. Britta Maja tog sin reträtt till köket och Tullia fick fram harpan, som genast utlockade svågern från broderns rum. Nu fick han igen sin efterlängttade melodi: ”Men kära Tullia, varför har du ej låtit mig få den godbiten förr.” ”Jo, det sägs lätt. Du har bara frågat efter visor och detta är ju en trall. Näckatrallen ha vi då vi dansa polska och ju yrare dansen går, desto snabbare går takten.” Dahlgren fick avbryta sin lektion och uppteckna noterna och Arvid August gick förnöjd sin väg mumlande för sig själv: ”Orden voro skabrösa nog men jag är man för att skriva vackra ord till den härliga melodien”. Måhända blevo de i vårt tycke allt för vackra med allt det myckna silvret, guldets och diamanterna.

Där har ni historien om Näckens polska, pärlan bland våra folkmelodier. Utan högvördiga konsistorium i Skara välvilja att under långliga tider bevara samma släkt i Od och därmed traditionerna från släkte till släkte, hade den sköna melodien kanske för alltid gått förlorad. Honnör för högvördiga konsistorium i Skara, som enligt vad jag nu berättat ”konserverat” så mycket och bland detta även Näckens polska. Till sist en anmärkning i förbigående. Om konsistorium i Skara icke ömkat sig över prästänkorna och prästdöttarna i Od, så hade jag aldrig kunnat bli medlem av detta lysande gille, ty jag är dotter-dotter-sons-dotter-dotter-son till den kyrkoherde Rhyzelius, som i sin drängstuga satt och pratade med den gamle ryttaren Lars och Tullia Elisabeth Brun var min mormor. Från hennes läppar har jag i min barndom hört historien om huru Arvid August Afzelius fick fatt på Näckens polska.

”EN ENKEL ULRICEHAMN – STOCKHOLM”

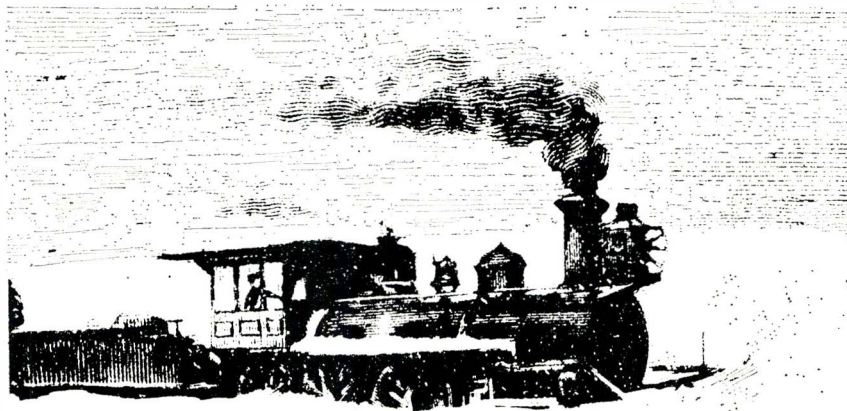
TRE VÄSTGÖTASTUDENTERS UPPLEVELSER PÅ NYÅRET 1875

På nyåret 1875 avreste tre unga västgötar Uno, Emil och David Nylander från föräldrahemmet i Limmared till Stockholm för vidare färd till Uppsala och väntande universitetsstudier. Resan, som företogs med järnväg från Ulricehamn, blev fylld av vedermödor. Om dessa berättar äldste sonen, Uno i ett långt brev till modern efter ankomsten till huvudstaden. Då hade de tre bröderna varit på väg i sex dagar!

Brevet har tidigare publicerats i Borås Tidning men är värt att läsas än en gång.

Civilingenjör Axel Nylander har bland gamla papper på Strömsfors, där hans farmor Emma Larsson tillbringade sina sista decennier, funnit ett brev skrivet år 1875 av hans fader, Uno Nylander, till sin mor.

Brevet handlar om en både för dåtida och ännu mera för nutida förhållanden äventyrlig resa vintertid, närmare bestämt på nyåret, som Uno Nylander – då student i Uppsala – tillsammans med sina yngre bröder, Emil och David, företog från Limmareds säteri till Stockholm och universitetsstaden. Resan gick först förmedelst hästskjuts till Ulricehamn och därifrån med tåg över Vartofta och Falköping. Det blev en hel del strapatser under denna resa, vilka berättas både med dramatisk verv och med humor. Bl. a. fingo resenärerna vara med om en tågolycka. De slet i övrigt hund, då dåtidens kommunikationsmedel ännu inte kunnat upptaga kampen med snö och kyla. Som tidsbild från det mekaniserade kommunikationsväsendets barndom har sålunda brevet ett dokumentariskt värde. Det har också ett annat värde. Det visar nämligen, vilken möda en välartad son på denna tid kunde göra sig för att hålla sin fru moder underrättad

om, vad han och hans bröder företogo sig. Ett så utförligt brev skriver troligen nu ingen student till sin mamma.

Några korta biografiska uppgifter om de i brevet omnämnda personerna kunna här vara på sin plats. Uno Nylander var född 1852 och blev lektor och domprost i Strängnäs. Emil var född 1858 och David 1861. Den yngste av de fem bröderna, Simeon, var icke med på den här omtalade resan. Han åtnjöt uppenbarligen undervisning i hemmet på Limmared. Och en annan, Oskar, född 1853, var elev vid Tekniska högskolan. Bröderna Nylanders far, Salomon Larsson, befann sig vid det tillfälle, som här skildras, i Stockholm som ledamot av riksdagens första kammare.

Innerligt älskade Moder!

Redan ha 3 dagar förflutit, sedan vi lämnade det kära föräldrahemmet, och ändock äro vi ej komna längre på vår resa än till Falköping. Att vår resa till Ulricehamn efter skilsmässan från de kära följeslagarna gick lyckligt ävensom att vi, då eftermiddagståget ej kunde gå för snöglopp, måste stanna kvar i Ulricehamn, har väl Johan längesedan omtalat ävensom att vi funderade på att låta våra hästar gå ända till Wartofta, vilket dock ej blev av på grund av stationsinspektorens försäkran att ett tåg med säkerhet skulle gå på-

följande morgon, varför vi läto drängarna resa; men knappt hade de rest förrän vi började ångra att vi släppt dem, ty det började snöa allt tätare och tätare och på kvällen och natten övergick det till en förfärlig snöstorm, så att det brakade i den gamla gästgivaregårdens bräckliga knutar, och genast på morgonen förstodo vi, att det första tåget ej kunde gå, men hoppades på det andra. Då vi kommo ned till stationen betogs emellertid även detta hopp, ”intet tåg kunde gå den dagen”. Återstod oss således att antingen invänta banans öppnande igen eller också leja skjuts. Efter mycket funderande beslöto vi oss dock för det förra, ty dels voro vägarna igengrodda med på sina ställen famnsdjup snö, dels voro de ännu obanade så att vi ej medan dagen var kunnat komma fram till Wartofta, och att natte-tid med okänt folk och hästar resa okända vägar var ej rådligt, då därtill kom att vi ej voro utrustade med kläder nog till en lantresa, och vi dessutom ej voro säkra på om tågen på statens järnvägar ännu kommit i ordning, och då var det bättre att ligga i Ulricehamn än i Wartofta.

Vi stannade således; telegraferade både till skolans rektor och till Pappa att vi voro insnöade och försökte taga saken så lugnt som möjligt. Vi mådde mycket gott på gästgivaregården, hade en snäll mamsell till uppapperska. Redan första dagen träffade vi Wettervik, som satt och språkade hela eftermiddagen hos oss och även bjöds på kaffe av oss. Andra dagen voro vi hos honom, bjödos på punsch, presenterades för hans lilla älskvärda hustru och stannade till middagen. På em. läste vi böcker, som vi lånat hos bokhandlaren. – De saker, jag köpte hem, blevo till belåtenhet hoppas jag. Flachs språklära fanns ej inne, men skulle om åtta dar genom Wettervik hemskickas. Johan betalte henne. Kunde Johan riktigt framställa min mening med den lilla tillbringaren? Att den skulle begagnas vid teservering och då innehålla varmt vatten, så att man efter behag kunde bestämma teets styrka. Här uppe brukas varmt vatten ofta t. o. m. i stället för kaffe. – Den stora muggen blev jag ej belåten med, men den goda staden Ulricehamn kunde ej prestera bättre.

Såsom bevis på den livliga! trafik, som råder på dess många! gator, må jag nämna att ehuru snöfallet upphört före dager, var det vid middagstiden knappt vägat så mycket på själva Storgatan, som det jag föreställer mig att det var vid samma tid mellan drängstugan och stora byggningen därhemma, förutsatt att Johan kört fram någon ved på förmiddagen!!!

Onsdags morgon väcktes vi emellertid vid 6-tiden av pigan, men nära nog övertygade om att intet tåg kunde gå den dagen heller vände vi oss om i sängen och höllo på att slumra igen, då hon kommer upp ånyo med andan i halsen och förkunnade att tåget gick om en liten stund. Nu blev det bråttom, jag ramlade ur sängen med huvud och händer före och klädde mig och sprang ner till stationen för att bedja tåget vänta litet, vilket också bifölls så att vi alla hunno med. För detta dröjsmål – ehuru jag ej är säker på att det skedde för vår skull, ty åtskilliga andra kommo lika sent som vi – äro vi emellertid tack skyldiga, och jag borde därför åtminstone denna gången ej komma med några historier om banan, dock kan jag ej låta bli att nämna något litet om vår erfarenhet av henne. – Det första jag fick se av alltihop, var lokomotivet, som frustade och dånade av alla krafter för att komma över en liten fläck med is, men bara ”skrattade”, d. v. s. hjulen snurrade omkring med hiskelig fart, utan att maskinen flyttades från stället, så att karlarna måste taga i och skjuta lokomotivet liksom man gör med en vanlig lastvagn. ”Hm”, tänkte jag, ”har du så svårt att reda dig på egen hand, lär det väl bliva svårt för dig att draga någon last.”

Och denna min förmodan besannades. Då vi väl voro instuvade i vagnarna och tåget satt sig i gång och gick bra nog och jag just håll på att kritisera mig själv för mitt kanske allt för hastiga omdöme, började tåget att sakta farten och ett, tu, tre stannade det i en snödriva. — Det glunkades om att vi skulle ut och skjuta på, men dörrarna förblevo tillslutna och vi fingo lyckligtvis slippa den gången. Sedan lokomotivet en god stund eldat på gick det tillbaka och tog ansats, men stannade åter, eldade nu på än värre och tog ny väldig fart samt

lyckades äntligen komma igenom. Oskars erfarenhet om att vattnet tröt upprepades även nu ett par gånger. Första gången, då vi fingo se en hel kedja av karlar långa vatten, kunde vi ej återhålla ett hjärtligt skratt. Men dessa saker må knappt räknas för missöden i jämförelse med vad vi sen fingo erfara i Trädet. Då konduktören kom och skulle hämta biljetterna, fick han se att det ej fanns någon ruta i vagnsdörren, blev då alldeles utom sig av vrede, påstod att rutan satt i, då vi foro från Ulricehamn och att vi således slagit ut rutan och började överhopa oss med ovett, då vi ej ville erkänna, vem som slagit ut rutan och då vi sex man i kupén alla försäkrade, att vi aldrig sett något glas i fönstret, mycket mindre slagit sönder det, sprang han till stationsinspektoren och anmälde saken. Denne kom och förklarade, att antingen skulle vi genast bekänna och betala eller också allesamman utvråkas ur vagnen. Först då vi förklarade att vi alla voro beredda att gå ed på att vi ej slagit sönder någon ruta, sansade han sig litet och stod oviss. Emellertid kom konduktören och ryckte på dörren och skulle föra ut oss men i samma stund hördes det att glaset satt kvar nere i botten på dörren mellan dess båda väggar. Man tänkte sig härvid skamflatenheten hos alla tre som skymfat oss och sen fingo vi vara i fred för den saken. — Här är emellertid ett talande exempel på det oerhörda slarv, som måtte passera vid den banan, då rutan sattes i kvällen förut, men så, att den ej satt kvar till dess någon hann få syn på henne. —

I Wartyfta träffade vi en kyrkoherde från Vänersborgstrakten, i vars sällskap vi under samspråk fortsatte resan till Falköping, dit vi lyckligen ankommo vid middagstiden. Och här sitta vi nu i ett medelstort rum i ett hus ej långt från stationen och sysselsätta oss på bästa sätt. David och jag skriva hem; Emil håller på att rita av en tavla, som han fick se på väggen. För en stund sedan promenerade vi den en halv fjärdingsväg långa vägen in till staden för att bese den och sletto mycket därvid för den häftiga motvindens skull. Nu när vi skulle lägga oss, blevo vi infösta i ett litet kyffe, så litet, att det utom två sängar ej fanns plats för några stolar, men trötta som vi äro hop-

pas vi sova gott till halv fyra i morgon, då vi skola fortsätta resan. Godnatt! - Mamma torde ursäkta, att jag skriver med blyerts, men bläck ha vi ej. —

Torsdagen den 21. Nu sitta vi fast i en stor snödriva mellan Väring och Moholm och ha upplevat och genomlevat saker, som vi hoppas aldrig mer få vara med om. Herren vare lov att vi åtminstone ännu leva. Men jag går i ordning med berättelsen. Då vi i Falköping kommo ned till station för att följa med 5-tåget, fingo vi veta att föregående dagens blandade tåg, som skulle ankommit kl. 10 på aftonen, alldeles uteblivit, dess maskin hade gått sönder i Wretstorp. I stället anordnades sen ett extratåg, som blev överfullt av passage-rare, ty intet snälltåg hade på natten kunnat passera. Vi fingo ej resa förrän vid halvsjutiden. Till en början gick allt lyckligt, och vi hade ej annan olägenhet än att ha kommit i lag med en mängd järnvägsarbetare, vilka sinsemellan levde alldeles gruvligt, men dock läto oss vara i fred. Men då vi passerat Väring blev snöyran så svår att tåget stannade flera gånger i snön, ehuru det åter gick i gång igen, men femte gången blev det stående på stället. Lokomotivet gick med några vagnar fram till närmaste station för att hämta kol och vatten och under tiden blevo vi sittande. Konduktören fick se vårt förfärliga sällskap och lät oss då jämte flera av bättre klädda gå in i den främsta av 2dra klassens vagnar, där vi så tillvida hade det bra, att vi sluppo från vårt sällskap under de timmarna vi stodo still, dock var det duk-tigt kallt och omöjligt att sticka ut näsan utanför vagnen för den förfärliga snöyran, vars make jag aldrig upplevat. Plötsligen kommer både vårt lokomotiv och en hjälpmaskin, som blivit eftertelegraferad från Töreboda, tillbaka men kunna i snöyran inte se vagnarna där de stodo innesnöade, utan kör rakt på dem och en förfärlig stöt uppkom. Första vagnen, som var en bagagevagn, blev krossad i spillror, så att lokomotivet måste draga fram den i släp. Andra vagnen, som var en postvagn, blev också skuren mitt itu, så att korgen flyttades flera alnar tillbaka över underlaget. Konduktören, som stod där och höll

på att telegrafera, fick knäet skadat, en passagerare, som tillfälligtvis befann sig i postvagnen, fick axeln slagen ur led och bröstet inklämt, förövrigt blev hela inredningen i postvagnen förstörd, men ingen mer människa blev skadad något att tala om. I vår vagn, den tredje i ordningen, blev främde staketet inslaget, så att dörren ej gick upp riktigt. Men innan man fick reda på hela saken, var förskräckelsen mycket stor, flera personer kommo och ropade på läkare (som ej fanns med), och vi beredde oss att genom den bakre dörren skynda ut, ehuru vi snart nog lugnade oss och sutto kvar. Förut hade passagerarna i allmänhet tagit fastnandet i snödrivan från den komiska sidan, och sökt uppehålla modet bäst de kunde, men nu blev det allmän förstämmning en stund. Dock fortforo två kortspelare i vår kupé att spela, oaktat de av en tredje person, som förut spelat med dem, uppmanades att låta bli, ifall döden skulle komma över dem. Efter stöten måste som redan nämnt lokomotivet först framläpa den krossade bagagevagnen, och under tiden begåvo sig åtskilliga personer, som ej vågade invänta deras ankomst för andra gången, till en ett gott stycke därifrån liggande gård, varifrån de ämnade taga sig skjuts fram till stationen. En del gingo banan framåt, men de flesta sitta kvar här i drivan och här ha vi nu setat snart sex timmar. Mätte lokomotivet vara försiktigare nästa gång!

Fredagen den 22. Vi sitta nu i ett varmt och gott rum i Moholm hos postmästare Strömbergs, bekanta som Mamma minns sedan Varbergssejouren. Andra gången lokomotivet hämtade oss, gick det lyckligt, och vi kommo fram till station, samtidigt ungefär med dem som gått banan framåt, vid halv femtiden i går afton, hade således setat över sex timmar i snödrivan. Då vi äntligen kommo fram, skedde en allmän strömning till restaurationen, utsvultna och förfrusna som de flesta voro, ty som tåget skulle gå kl. 5 på morgonen från Falköping hade åtskilliga vid fyratiden druckit litet kaffe, men de flesta ingenting. Lyckligtvis räckte dock maten så att vi fingo oss litet; vår matsäck var längesen slut, men i Falköping hade vi köpt

oss en åttaskillingskaka, vilken vi dock ville ha i reserv i fall vi skulle fastna i någon mer snödriva. Något tåg kunde ej gå mer i går; det ena lokomotivet blev sönderslaget vid station, det andra frös fast. Vi kommo ihåg vår gamla bekantskap och lyckades i går afton få reda på Strömbergs bostad, presenterade oss och blevo mycket hjärtligt mottagna, bjödos på kaffe och kväll i går, måste ligga här i natt och ha i dag ätit både frukost och middag, så att jag tycker att Mamma riktigt bör skriva till fru Emma Strömberg och tacka för all godhet mot oss. Hade vi ej fått ligga här, vet jag ej huru vi skulle rett oss. Nere i väntsalen, där jag var i går kväll sent, var så fullt med folk, att jag ej vet huru vi skulle kunnat få plats. Strax före middagen i dag kom snöplogen, körd av två lokomotiv från Falköping, och det var en märkvärdig anblick de företedde. De väldiga snömassorna vräktes undan som om de varit agn för vinden och snön yrde omkring lokomotiven så att de voro alldeles igenyrda. De stackars karlarna voro idel snögubbar, man kunde ej skilja mellan de särskilda klädesplaggen; en av dem öppnade litet på rockkragen och då gick ett riktigt sorl genom passagerarskaran, då man fick se en hel snödriva ramla ned från halsen och bröstet och ett riktigt isband vara fäst omkring nacken. Efter en stunds uppehåll fortsattes färden under välgångsönskan av passagerarna, som med jubel hälsade deras ankomst, genom vilka de kunde bliva befriade från sin innestängning.

Här har varit ett språkande utan måtta om olycken och dess anledning. Somliga skjuta skulden på en av lokomotivens förare, som varit full, andra på konduktören, som ej lagt ut knallsignaler, andra på den av honom utsända banvakten, som ej gick fram tillräckligt långt från vagnarna för att möta lokomotiven. De passagerare, som gingo till lantgården, kommo ej fram förrän i går kväll kl. 8. De hade slitit alldeles förfärligt ont för att komma fram en halvmils väg. I går em. blev ytterligare en vagn förstörd vid växling. Genom den gemensamt utståndna nöden ha alla passagerarna blivit som de varit gamla bekanta, ehuru de flesta ej sett varandra förr. – Just nu kom bud att ett lokomotiv är i antågande från Töreboda

för att hämta de söndriga lokomotiven och passagerarna varför jag måste upp och taga farväl av Strömbergs samt tacka för all deras godhet. Fruns systers, mamsell Nordgren, har hela året lidit av en häftig hosta, liknande min förra året. Hon är mycket klen och tror sig ej leva länge till. De ha frågat efter Mamma och bett mig hälsa så mycket. -

Få se huru långt vi komma i dag. - Det dröjer än en stund till tågets avgång. Här berättas en mängd komiska situationer från sammanstötningen, vilka förut ej märktes men vid senare eftertanke dyka fram så lustiga, att man ej kan låta bli att skratta åt dem. Så till exempel sitta två personer, en jägmästare och en gammal vördnadsbjudande muraremästare mitt emot varandra och språka helt stilla. Så kommer stöten och de ge varandra en pannsmäll, så att de helt förbluffade titta sig omkring en lång stund. En annan håller just på att taga sig en ”styrketår”, då han genom stöten slår sönder buteljen mot väggen, varvid buteljmyningen skar sönder hans näsa och kind, men karlen var långt mera bekymrad för sin butelj än näsa. - Två personer, som höllo på att gå ut, ramlade baklänges efter varandra, dock utan att slå sig. - I vår kupé stodo tvenne karlar och skulle taga ned sina matsäckar för att äta, då stöten kom och de stötte först emot varandra och sedan mot väggen och kommo därpå i gräl om varifrån stöten kom. En person, som jämte många andra skulle till Örebro marknad, var mycket otålig och gick ut ur vagnen, förmodligen i den tanke att han skulle kunna uträtta något till tågets fortskaffande, men fastnade i en snödriva så att de andra måste komma och draga upp honom. Den passagerare, som blev mest skadad, en källaremästare Laurin från Nässjö, var i går och i natt dålig, men är i dag nära nog återställd igen, så att stöten måtte ej ha träffat honom så illa som det förut troddes. - Det börjar nu på att mörkna så att vi komma i dag troligen ej längre än till nästa station, Töreboda, och få ligga där i natt. Rummen lära vara upptagna av passagerare, som snöat inne där, så att vi få ej göra oss för stora förväntningar på gott nattlogi. Angå-

ende våra saker äro vi oroliga, vi veta ej om de voro med i den vagnen som krossades, eller om de följde med ett godståg som gick i förrgår. Äro de sönder, få vi ersättning av järnvägen. Men nu måste vi skynda, ty hjälplokomotivet lär redan vara kommet. Farväl. –

Lördagen den 23 på morgonen. Nu sitta vi i en väntsal på Töreboda. Äkte på första klassen i går afton från Moholm, så inpackade, att vi fingo sitta i knäet på varandra. Vi kommo hit i går kväll vid halv åttatiden, och såsom det var att vänta fingo vi bliva här i natt, men maken till natt har jag aldrig varit med om, ej heller kan Mamma göra sig en föreställning om hur genomlustigt alltsammans varit. Jag har skrattat så att jag riktigt mått illa, sömnen har förstås blivit nära nog ingen. Vi fingo ligga i väntsalen, men voro lyckligtvis ej så många. Emil låg i ett fönster och frös, David på en knappt två alnar lång bänk vid kaminen och svettades av hettan, för övrigt var allt, som kunde begagnas som liggplats upptaget. Själv låg jag inunder en bänk och hade så trångt, att jag omöjligen kunde ligga på sidan. Hade dock bäddat med filter under mig så att jag för övrigt låg tämligen bra i jämförelse med de andra, tordes dock ej somna, emedan jag ovanför mig hade en klocka, vars draglod gick i ett rör, som gick ned genom bänken och slutade just på mitt bröst, så att om lodet sänkte sig för hastigt och jag ej hann krypa undan, kunde jag blivit skadad. Ovanför mig på bänken låg också en student, som började röka och i början glömde av att jag låg inunder, så att han släppte varm aska på mig och mina kläder och jag måste skrika på honom för att han skulle komma ihåg sig. På borden lågo en postiljon och en jägmästare "skavfötters" med varandra, den förre hade våra halmtofflor under huvudet och redde sig bra, men den senare höll på att ramla av bordet ut genom fönstret och kom ibland nedhoppande från bordet med en hisklig fart. Båda dessa voro passionerade jägare och för att förkorta de långa sömnlösa timmarna började de berätta jakthistorier så lustiga att vi andra alldeles höllo på att förgås av skratt. Jägmästaren berättade t. ex. med den trovärdigaste ton

man kunde tänka sig att han en gång med laddad bössa gick på en hal is strax vid stranden, att han så ramlar ikull och slår bössan mot isen, varvid skotten brinner av och träffar! en i ett träd på stranden sittande tjäder, som ramlar ned.

Historien kompletterades sedan av de andra så att tjädern i fallet slog ihjäl en hare, som satt i en enebuske under trädet och sov, vidare slog jägmästaren själv huvudet i isen så hårt att han slog ihjäl en gädda som stod strax inunder m. m. Till sist måste vi bedja dem tiga med sina historier, så att vi kunde bärga oss. En smålänning som också låg på golvet, skulle emedan han frös – det upptäcktes sedan att han legat på ett stort råtthål – taga sig en sup ur sin fulla butelj, men allt var utrunnet i nattsäcken m. m., det ena med det andra, som allt bidrog till att göra tillståndet komiskt. – Här ha vi köpt oss litet bröd för att ej vara alldeles utan föda, om vi skulle nödgas stanna i någon mer snödriva. – Tåget lär gå om en stund.

Onsdagen den 27. Nu äro vi äntligen tämligen välbehållna i Uppsala, fastän knappt mer än vi själva. Men det är så gott att fortsätta där jag slutade. (Nu finns väl bläck, men jag tycker att jag kan fortsätta med blyerts, då jag begagnat det förut, och det dessutom går litet fortare. Mamma får ej misstycka det.)

Klockan halv nio eller däromkring i lördags gick tåget från Töreboda, där vi tillbragt den där märkvärdiga natten, som vi sent lära glömma. Vi instuvades i en andra klassens vagn, åkte där ända till Hallsberg, där vi fingo gå i en tredje klassare, varest var förfärligt kallt, (flera av fönstren voro sönder eller fastfrusna). Vi tre jämte den där studenten, med vilken jag formerat bekantskap under så egna förhållanden och vilken slöt sig till oss under den återstående delen av vägen, packade oss tillsammans så gott vi kunde och mådde på det hela taget tämligen bra. Studenten var särdeles snäll att plocka om särskilt David för vilket vi äro honom mycken tack skyldiga. Vid fyratiden kommo vi till Katrineholm och där stannade det igen. Där var en förfärlig villervalla. Intet tåg hade varken kommit eller gått

på flera dagar och man väntade på att snöplogen från Stockholm skulle komma, så att de kunde resa. Flera av fröknarna Stackelberg träffade jag där. De hade legat där i flera dagar. Den minsta lilla flickan hade fått en böld, och ensamma som de voro blevo de mycket glada, då de träffade någon bekant. De vågade emellertid ej resa förrän med följande dagsnälltåget. Vi reste före dem samma afton med blandade tåget, som gick därifrån vid halv niotiden på lördagskvällen, under den förfärligaste köld man kan tänka sig. Den uppgick nämligen till 35° Celsius och då kan Mamma tro att det ville till att sitta och åka hela natten i en järnvägsvagn. Vi packade dock in oss i en kupé så tätt vi kunde, så att vi ej fröso något att tala om. David och Emil sutto så varma att det riktigt ångade av dem såsom en resande uttryckte sig. Men för övrigt var det sådant stampande i vagnen att vi stundom fruktade att golvet skulle ramla ned. Många skador skedde också genom kölden. En av konduktörerna som skulle öppna dörren fick huden avflängd på flera fingrar, en annan förfrös nära nog hela ansiktet m. m. Förmodligen till följd av kölden körde också lokomotivföraren alldeles vilt, så att vi sutto i ständig ångest att vagnen skulle stjälpas. Telegraftrådarna fröso sönder så att vid en station stodo vi länge och tordes ej köra, emedan snälltåg väntades både från norr och söder och man kunde ej få reda på om de gått från de närmaste stationerna. Då vi reste förbi Tumba pappersbruk, upplystes vagnarna plötsligen av ett starkt eldsken – bruket stod i ljusan låga, och som på vårt tåg voro flera boskapsvagnar med kreatur, vilka stått insnöade i Katrineholm och dessa vagnar för att hålla värmen inne voro stoppade med halm och vinden dessutom drev lågorna mot tåget, fruktades en stund att det skulle taga eld i vagnarna, men lyckligtvis befanns denna farhåga ogrundad.

Äntligen vid halv femtiden ankommo vi till Stockholms centralstation, där Oskar var oss tillmötes. Han stackarn hade setat där hela natten och väntat och var alldeles frusen då vi kommo, men nu kommer det tråkigaste av allt. Vi kunde ej taga alla de saker, som vi

hade med oss i vagnarna ut i staden, då vi gingo till Pappa, och emedan klädrummet ej var öppet, och vi dessutom ämnade fortsätta resan vid dager, satte vi smörbyttan och Davids läsställning samt halmskorna i ett hörn av väntsalen och gingo till Pappa, men då vi väl kommo in i värmen hos Pappa och hade lagt oss, somnade vi, uttröttade som vi voro efter två sömnlösa nätter, in som stockar och vaknade ej förrän på em. och då vi skulle stiga upp, höllo vi på att svimma alla tre. Jag var så pass att jag kunde sätta mig i en stol och någotsånär uppfatta omgivningen, men Emil och David måste Pappa bära till sängarna, och Emil låg nära på medvetslös en lång stund. Och då glömde vi alldeles våra saker. Först fram på aftonen kommo vi ihåg dem, och Pappa och Oskar gingo till station för att hämta dem, men kommo ej in, och i måndags då vi skulle resa, voro de försvunna, således troligen stulna, och vi få nog ej se dem igen.

Att resa till Uppsala i söndags var ej att tänka på, utan vi måste stanna hos Pappa över natten, vilket gick ganska bra för oss. Pappa och Oskar bebo ett mycket trevligt rum, det trevligaste, ljusaste och gladaste, som Pappa någonsin haft i Stockholm. Värdfolket, fabrikör Holmströms, är mycket förekommande och tjänstaktigt. En dotter i familjen spelade ganska snällt och redan innan jag kom, hade värden erbjudit Pappa att vi skulle få komma in och spela när som helst. På söndags och måndags eftermiddag var jag också inne och försökte pianot. Det var ganska gott. På söndags em. hörde Pappa och jag Berg hålla nykterhetsföredrag i Blasieholmen, det var ganska roligt. På måndags morgon reste Emil och David till Uppsala, men jag stannade kvar hos Pappa för att hjälpa honom litet med en motion i brännvinsfrågan, som han skulle framlägga vid denna riksdag. Meningen var att jag skulle rest hit på måndag kväll, men lyckligt var att jag ej blev i ordning med motionen, ty såsom jag sedan fick höra, råkade just det tåget illa ut. Det hann ej längre än till Carlberg, då sista vagnen stälpte, men det gick lyckligtvis så sakta att ingen av de innevarande blev skadad, utan hunno krypa ut genom fönstren på den uppåt liggande sidan av vagnen. Tåget kom aldrig fram utan

blev stående vid en av stationerna. I Stockholm var jag på detektiva poliskontoret och anmälde stölden i väntsalen, men det är nog för-
lorat för alltid.

I Stockholm rådde en förfärlig köld den morgonen vi kommo dit, termometern visade -37° , samtidigt hade hon här i Uppsala gått ända till -40° . Nu som förra året hade Pappa blivit suppleant i Bevillningsutskottet.

Jag for från Stockholm i går med tretåget och kom hit vid sju-
tiden. Pojkarna mådde bra. Deras resa hit hade gått lyckligt.

När jag i går afton kom hit blev min ledsnad stor, då jag fick höra att kistan väl framkommit i gott skick, men att säcken var alldeles borta. Det telegraferades väl till åtskilliga stationer men den fanns ingenstädes. I dag har jag varit nere på stationen och frågat efter den, men förgäves. Kommer den ej i morgon heller, så fordra vi skadeersättning av järnvägen, men det värsta är, att vi ej kunna fullt säkert uppge värdet på innehållet, varför vi få bedja Mamma vara så god och med det snaraste sända oss uppgift på huru mycket motsvarar säckens innehåll. Jag vill minnas att det var 1 lisskålpund fläsk, 1 lsp. korb och $1\frac{1}{2}$ lsp. kött samt en påse torkad frukt. Om det var någon ost med vet jag ej. Dessutom fanns ju i säcken fem par stövlar, två par tofflor, 1 par gummigaloscher, omkring 2 kappar äpp-
len instoppade i stövlarna samt dessutom väv till kökshanddukar, men huru många alnar minns jag ej. Kanske behövs även att några av de hemmavarande såsom Alfred och någon av pigorna, som var med vid inpackningen, såsom vittnen intyga att allt det som Mamma uppger verkligen fanns i säcken. Tänk vilka missöden av alla slag, som vi ha varit utsatta för under denna resa. Gott emellertid att vi kommit fram med livet.

Jag hinner nu ej mera. Mätte denna termin fortsätta och sluta bättre än den börjat för oss. Hjärtliga hälsningar till alla.

Mammas ömt tillgivne
U n o.

LJUSHULTS KYRKA

”KYRKAN PÅ EN UTMARK”

AV
BERTIL ERIKSSON

Kyrkoherde Eriksson har i tidigare årsskrifter beskrivit Hillareds och Sexdrega kyrkor. Denna gång har Ljushults kyrka varit föremål för författarens forskningar.

Ljushults kyrka, uppförd 1658.

Citatet ovan är hämtat ur visitationsprotokoll, daterat den 25 maj 1732. Där framhålles, att kyrkans medel förvarades hos pastor, ”emedan then kyrkian ligger på en utmark, långt ifrån någon gård och en tiuf för 6 åhr sedan sig inbrutit”. Tydiligen var det detta inbrott som avses, när man den 6 mars 1728 betalade 6 sk. för fönstret vid predikstolen, ”som tiuf uttagit och sönderbrutit.” Denne hade också ”förderfvat kyrkiokistan”, som reparerats. För att trygga sig för framtiden hade man också bekostat insättande av ”flera gallror i fenstren”.

Tyvänn var detta icke den enda gången som kyrkan i Ljushult utsatts för nidingsdåd. Ty enligt traditionen förstördes den föregående kyrkan genom mordbrand, varefter den nuvarande byggdes 1658. För traditionens sanning talar fynd av förkolnade virkesrester under golvet vid den senaste restaureringen. Däremot har det trots ivrig forskning icke varit möjligt att få byggnadsåret bestyrkt. Då predikstolen bär årtalet 1665, kan man frestas draga den slutsatsen, att kyrkan byggts det året. Likaledes kan man peka på, att Sverige låg i krig till freden i Roskilde år 1658. Då måste man ha haft svårigheter att få medel till en ny kyrka. Å andra sidan säger Bexell (Göteborgs Stifts Historia och Herdaminne), att kyrkan fanns 1664, men att den torde vara äldre. Likaledes talas i protokoll av den 17 november 1665 i Sexdrega äldsta kyrkobok om en tvist mellan en familj i Sävshult och en i Dröspult, ”hwilken i många åhr stå om it Stolerum i främsta stolen bak Choret”. På tavlan över ytterdörren står också årtalet 1658. Den nuvarande är icke den ursprungliga. Men man kan förutsätta, att varje gång tavlan bytts ut mot en ny var man noga med, att inskriften icke ändrades. Den första tavlans uppsättande beslutades på sockenstämma den 23 juli 1786. Man kan antaga, att man då hade säkra uppgifter om kyrkans byggnadsår. Till dess annat bevisats gäller därför det, som står skrivet på tavlan; Ljushults kyrka byggd år 1658.

Hur såg kyrkan ut? Den var 9 alnar kortare än nu och bestod av ett rakt avslutat långhus med ett mindre från långhuset utbyggt kor

i öster. Sammanlagda längden var 30 alnar. Utvändigt var både väggar och tak klädda med ekspån och långhusets tak betydligt högre och brantare än nu. Torn saknades, men på kyrkogården fanns klockstapel med en klocka – den nuvarande storklockan. Kyrkan saknade sakristia, men hade vapenhus. I protokoll den 14 juli 1776 ”beviljades att Klockaren må hafwa sin grifte-plats utmed Wapnhuset, jemte Lönåsa grafställe”.

Invändigt var kyrkan 7½ aln hög och försedd med platt tak. På väggarna fanns en enkelt utförd dekor med gulvita slingor på rödaktig botten. Prosten Carl M. Lindberg, som blev kyrkoherde i Sexdrega år 1810, ger följande upplysning om kyrkan: ”Har blott 3 fönster på södra sidan, 2 på östra gafeln i Choret, 2 alnar höga. Lectare både västra gafeln och hela norra sidan, såleds nog mörk, i synnerhet på och under lectaren”. Fönstren var försedda med galler, ty 1722 hade man ”Smidt galler till kyrkiofenstren”. Läktaren nådde man från långhuset. Utmed norra väggen var en ”fruntimmersläktare”, varigenom plats bereddes för de kvinnor, som icke rymdes i kvinnfolksradens bänkar nere i kyrkan. Möjligen var predikstolen då placerad på södra sidan. Den bär fortfarande inskriften: ”1665 hafver vi med Guds hielp låtit giöra denna Predikostol, Guds namn till ähra. Jag Fendrik Anders Pedersen med min hustru H.I.D. gifver härtill 2 Rigsdaler”. Därtill flera bibelspråk. På grund av denna gåva kunde kanske han och hans hustru ha en viss rätt till framskjutna platser i kyrkan.

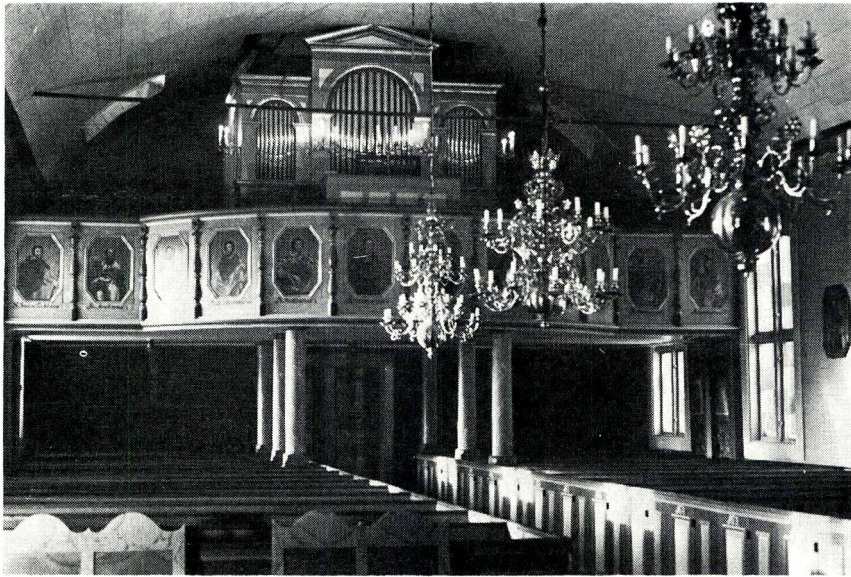
Koret och långhuset skildes åt genom ”Swillen”, en tvärs över kyrkan vid golvet gående stock. Att sitta närmast den och alltså längst fram var en heder och flera ”stooleträtor” förorsakades av kvinnornas begär att få en sådan fin plats. Just en sådan stooleträta var fänrikens hustru inblandad i. Den behandlades vid samma tillfälle som ovannämnda tvist mellan familjerna i Sävshult och Dröspult avgjordes. Till sammanträdet hade dåvarande kyrkoherden i Sexdrega Johannes Larsson Bask, vilken tillträtt kyrkoherdetjänsten 1645, kallat häradsprosten Nils Andersson Kollinius i Tranemo för

att klara kvinnfolkens upprörda känslor. Tvisten stod ”emillan manhaftig Hr Fendrikenss Anders Pederssons Hustru uthi östra Gränn, och Jon Knutssons Hustru i västra Gränn om it Stolerum i Liushulta Kyrkia, opkommit der af at Jons Hustru, oacktat hon nyligen i Echterskap war ihrträdd, wille tillwälla sikh öfwerträdet och främsta rummet i Stolen fram wid Swillen, öfwer Hr Fendrikenss Hustru, som en gammal, ährlig och beskedelig Hustru war och 14 barn födt hade” Det länder till den ”manhaftiges” heder att i protokollet kunde skrivas: ”at Fendriken och Hans Hustru af Kärlek och all otidig bullers afskaffande afträder sin rätt til it Stolerum i främsta Stolen baak choret”. Till yttermera visso sattes för denna förlikning ”it par Skattgille oxar i wijte”. Man kan väl förutsätta, att damerna inför hotet att förlora ett par oxar höllo frid ”i Kyrkian, i Gästabud och Samqwäm” enligt protokollet. Tiderna ändras! Numera tycks icke de främsta utan de nedersta bänkplatserna i våra kyrkor vara mest åtråvärda – även för kvinnorna.

Denne fänrik nämns senare vid en visitation den 7 juli 1669, vilken hölls av biskop Klingius, sedermera adlad Klingenstierna. I protokollet står att ”Fendriken i Gränn wille panta them, som arbeta på lördagar”. Ett tidigt försök att införa femdagarsvecka! Men han gjorde det icke för att folk skulle få mer fritid, utan därför att han strängt ville värna om söndagshelgden. Enligt uppgift fanns under 1660-talet vid Älvsborgs regemente två fänrikar med namnet Anders Pedersson, den ene från Torpa i Vedens härad och den andre från Örby i Marks härad. Det är dock omöjligt att säga vilken av dessa två, som bosatt sig i Ljushult.

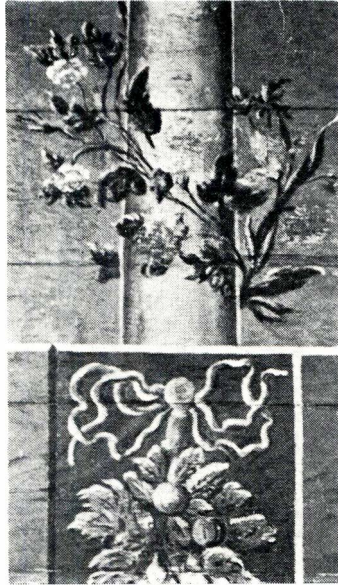
Liksom predikstolen är också altartavlan från 1600-talet. Lindberg beskriver den så: ”Altartafla, i dess fond Frälsarens död på korset, Maria och Johannes stående vid, samt ofvan Dess nedläggning i grafven, alt någorlunda väl skurit och rikt förgyllda.”

År 1761 var tiden inne att giva kyrkan en mera påkostad målning invändigt. Härtill anlätades konstmålaren Dettleff Ross, boende kvarteret 1:28 i Borås. Han var under hela sin mästartid från 1739

Orgelläktaren med målningar framställande Kristus och apostlarna, utförda av boråsmålaren Dettleff Ross 1761.

till 1764 verksam i västgötakyrkorna, särskilt i Sjuhäradsbygden. Väggarna pryddes av honom med målade pelare med virade blommor och blomhängen. Nederst voro akantusrankor i grått och vitt med röd botten. Dörrarna smyckades med blommotiv, varom den i vapenhuset förvarade dörren bär vittne. Denna gamla kyrkdörr slopades vid reparation 1826 och kom sedan att hamna i ett privat hem, varifrån den återskänktes till kyrkan 1950. Läktaren försågs med bilder av Kristus och apostlarna och fruntimmersläktaren med de fyra bilder, som nu äro placerade på väggarna. Troligen var också taket dekorerat, kanske med Treenigheten och yttersta domen i stora över takytan utspridda figurer, som uppgives framför allt ha kännetecknat Ross' stil. Enligt kyrkoräkenskaperna 1762 har "Herr Grefwen och Öfwersten Lorentz Creutz till Arnäsholm förährt till kyrkians målning daler 136." Lorenz Vilhelm Creutz var född 2 sept. 1728 och blev efter bl.a. en tid i fransk tjänst löjtnant vid livgardet

Detalj av väggmålning
under läktaren,
utförd av Dettleff Ross.

20 dec. 1749. Han fick en oväntat snabb befordran. ”Han bidrog till upptäckande av 1756 förrädiska anläggning emot regeringen, och blev därför på riksens ständers underdåniga tillstyrkande utnämnd till överste i armén från att blott vara löjtnant vid gardet”. För denna utnämning hade han dock i sista hand att tacka sin korpral Daniel Schedvin, som upptäckt sammansvärjningen och rapporterat den för Creutz. Schedvin blev som belöning utnämnd till officer och adlad. Han fick därjämte, förutom 1.000 daler silvermynt av statsmedlen, 100.000 daler kopparmynt för att inköpa ett fideikommiss, som blev säteriet Väsby vid Torshälla. När han vid riksdagen 1762 begärde och fick tillstånd att försälja detsamma och i stället inköpa det gamla Lilliehöökiska godset Gälared i Hillareds socken, anar man ett samband med Lorentz Creutz. Arnäsholm och Gälared lågo inom samma gäll och icke så långt ifrån varandra. Beträffande målningen heter det vidare i räkenskaperna: ”Utom ofvannämnde förähring af Högwälb.

Herr Grefwen och Öfwersten har kyrkian af egna medel utgifwit till sin målning d:r 376”.

Nästa viktiga årtal i kyrkans historia är 1786. Redan i maj 1785 hade man beslutat anskaffa ännu en klocka. I detta sammanhang kan nämnas, att vid visitation den 25 augusti 1652 av superintendent E. Brunnius finns i inventarieförteckningen rubriken ”Kyrkiones egen- dom i Lyshålt” och under denna ”Stor klåcka 1, en liten Handklåcka 1”. Den 7 maj 1786 beslöt man så att riva klockstapeln och uppföra tornbyggnad. Arbetet utfördes av timmermästaren vid Viskafors bruk, Sven Kinbom och hans son Per, vilka året förut försett Seglora kyrka med torn. Prosten Lindberg beskriver tornbyggnaden så: ”12 alnar i fyrkant, med 2 afsättningar, den första fyrkantig, den andra 8-kantig”. I likhet med kyrkan i övrigt täcktes tornhuven med spån. Kinbommarna fick för arbetet 170 rd. Klockan – den nuvarande lillklockan – som tillverkats i Jönköping av Jonas M. Fries, kostade 134 rd. Den bär inskriften: ”Du som hörer detta ljud Kom och lofva Herren Gud”. Den 23 juli samma år, sedan tornet färdigställt och båda klockorna var på plats, hölls sockenstämma, varvid frambars tack till Gud för att Han nådeligen bevarat alla dem, som lagt hand vid arbetet. Samtidigt ”beviljades at de, som mistat grifteplats der Tornet nu är upbyggt, skola få den der Klocke-staplen stå”. De under tornbyggnaden funna gravstenarna, vilka nu uppsatts i vapenhuset, ge vid handen, att det var Hallared, som mistat grifteplatser. Vid biskop Johan Wingårds visitation 1791 fick också församlingen ”et välförtjänt loford för deras vid denna tornbyggnad visade oförtrutna omsorg, möda och frikostighet”. Visserligen låg Ljushults kyrka på en utmark men samtidigt vid vägen Borås–Svenljunga med de nackdelar, som detta medförde. Ty utmed vägarna lågo krogarna, den tidens rastställen. En sådan fanns just i kyrkans närhet. Och vid denna visitation framställdes klagomål över det syndiga leverne som förövades där med dryckenskap och svordom. Enligt biskopen var dock krogen ”olovlig” och borde snarast stängas med hjälp av myndigheterna. Redan vid denna tidpunkt hade emellertid

tornet börjat förorsaka bekymmer. Vid stämma den 15 juni 1788 framhålles, att Kinbom icke fullgjort det, för vilket han fått betalning. 1792 påpekas, att tornbyggnaden gjorts av rått virke och därför gistnat i fogningarna. Både 1795 och 1796 klagas över dess skröplighet. Och år 1824 beslutas att inställa all ringning med stora klockan, till dess tornet blivit förstärkt, då det vid ringning så skakas, att ”våda var för dess förderfvande”.

I början av 1800-talet började emellertid Ljushultborna och tydligen icke minst prosten Lindberg finna kyrkan för trång. Och detta icke utan orsak. Ty i förslag till ny stolindelning år 1811 uppräknas blott 15 stolnummer förutom 2 små stolar i koret. Socken hade dock år 1819, 675 invånare. Prosten skriver 1820, att ”vid sista majstämman i Ljushult väcktes fråga om kyrkans tillbyggnad, hvälfning och öfriga ändringar, afslogs väl icke men beslutet uppsköts tills hvidare”. Mycket riktigt finner man detta i § 7 i protokoll den 1 maj 1820. Tillbyggnadsplanerna fördes ett stycke framåt den 17 maj 1821 då man beslöt att låta byggmästaren Lönnerblad uppgöra kostnadsförslag. Han var känd, då han 1816 utfört ett liknande arbete i Hillareds kyrka. Men det hela gick trögt. Vid stämmorna både 1823 och 1824 talas om utredning av frågan. Så äntligen den 9 juni 1824 kom beslutet att tillöka kyrkan ”med 20 alnars längd från gamla kyrkan räknat, eller 9 alnar längre åt öster än gamla Choret”. Men det dröjde till år 1826 innan beslutet verkställdes. Nu försvann den klart markerade skillnaden mellan långhus och kor. Byggnadskroppen gjordes hela vägen lika bred som långhuset och dess östra gavel bröts i åttkant. Taket välvdes. På södra sidan upptogs dörr och på norra sidan byggdes sakristia, delvis av timret i gamla koret. Så länge dröjde det alltså, innan biskopens önskan om sakristior i kyrkorna, som uttryckts vid visitation den 23 juli 1749, uppfylldes i Ljushult. Fönstren på södra sidan upphöggs till 4 alnars höjd och liknande fönster togs upp på norra sidan och på tillbyggnaden. Fruntimmersläktaren avlägsnades, predikstolens placering ändrades och ljudtaket slopades. De gamla dekorationerna på väggarna övermålad. Sockenborna kanske tänkte

på biskopens uppmaning vid visitation den 5 juli 1797, att när någon målning skulle företagas i kyrkorna, skulle man använda någon ”enssam, ljus, helst så kallad perleferg”. Utvändigt avlägsnades spåntäckningen på väggarna. Däremot bibehölls den på taket. Även sakristians tak kläddes med spån. Ty 1826 finns en utgift för ”spånsticker till Sokerstians tak”. Däremot framgår icke av protokollen, om det var vid denna eller vid någon av de kommande reparationerna som långhusets höga och branta tak radikalt sänktes, ”medförande en deformation av tornhuven och även av tornkroppen”. Vid reparation 1861 vitmålades kyrkan utvändigt och försågs med nytt tak. Fortfarande var taket spånklätt, ty den 21 juni 1880 beslöt man stryka kyrkans tak med ”patenterad takspånsolja”. År 1864 utfördes åter en del arbeten inne i kyrkan. Under sommaren lät man nymåla kyrkan ”invändes, såväl till väggar, tak, altare och predikstol med vit oljefärg”. Då ändrades också altarringen ”för att” – som det står i protokollet – ”erhålla en struktur, som är öfverensstämmande med nutidens smak”.

Det är anmärkningsvärt, att man redan den 23 maj 1784 i protokollet finner följande: ”Någre af Sokenmännen föreslogo, at et orgelwårck skulle insättas i kyrkian”. Men meningarna voro delade och saken förföll. Det skulle dröja nästan hundra år, innan den på nytt blev aktuell. Åren 1878 och 1879 avsatte man en summa till orgel. Vid stämman den 16 februari 1880 framförde handl. N. J. Johansson i Aplared förslag att inköpa en begagnad orgel, ”som tillhandahölls till salu af en orgelnist Runbäck i Yttre Järna af Södermanland”. Troligen hade Johansson vid sina handelsresor fått kontakt med ”orgelnisten”. Orgeln var 7-stämmig och kostade utom målning och transport 900 kronor. Den 1 april kom beslutet att inköpa den och att utvidga läktaren och den 22 augusti beslöts en utökning av stämmornas antal. Redan 1883 fick klockaren H. Josefsson i Hajom uppdraget att insätta en ny stämma och 1888 ombyggdes orgeln helt av J. A. Johansson, Mösseberg. Även då var handl. Johansson i Aplared den drivande kraften. Om församlingen vid ombyggnaden bekostade en stämma Borduna 16 fot, lovade han att bekosta en Flöjt Namur 8 fot.

Församlingen gick med glädje med på detta och som erkänsla för Johanssons nitälskan för kyrkomusiken fick han under sin livstid rätt att inneha platsen intill orgeln. För att fortsätta orgelns historia kan nämnas, att den år 1930 nybyggdes av Åkerman och Lund, Stockholm, för en kostnad av 11.000 kronor. Den har 13 stämmor, 2 man- ualer och självst. pedal.

Ända till 1892 fick man vintertid frysa i kyrkan. Men det året ”försågs den med en pryddlig och ändamålsenlig värmeugn”, vilket prisades vid biskopsvisitation 1896. Vad renhållningen av kyrkan beträffar hade man tydligen funnit ett billigt sätt att ordna den. Fattigstugan låg nära och man anlidade socknens fattiga till att skura och städa kyrkan. Men då det 1888 visade sig vara förenat med mycket besvär och svårighet att förmå dem därtill, beslöt man i stället att leja personer att utföra städningen. En bidragande orsak var troligen, att f. provinsialläkaren L. L. Friman år 1886 skänkt $\frac{1}{2}$ mantal Halla ”till fattiggård”. Halla låg då såsom nu långt från kyrkan. På grund av en del Ljushultsbors vanor var städningen kanske icke all- tid så angenäm. I ett gammalt protokoll går man hårt åt dem, som från läktaren spottade över skranket med risk att träffa dem, som sutto nere i kyrkan. Förvånansvärt är det, att man så sent som den 13 juni 1923 måste besluta att uppsätta tryckta lappar med bestämt förbud mot spottning å kyrkans golv och *väggar*.

För att återgå till de fattiga, skriver C. M. Lindberg 1820, att Ljus- hult då icke ägde någon stiftelse ”utom 1 Daler Smt årligen fr.hem- manet Granhallatorp till Socknens fattige, anslaget af en Lieutn. Mannercrantz”. Carl Mannercrantz var född 1676, adlad 1710, överstelöjtnants avsked 1740 och död på sin gård Handbynäs i Sex- drega 27/1 1748. Han måste ha haft vissa intressen i Ljushult. Ty vid biskopsvisitationen 1732 klagade han över, att församlingarnas leda- möter i Sexdrega och Ljushult voro så tröga och motvilliga, när han och kyrkoherden föreslogo något till kyrkornas förbättring. Om de ändrade sig, gav han löfte om, att årligen skänka en viss penning. Troligen var det detta löfte, som infriades genom anslaget från Gran-

hallatorp, som låg i Sexdrega församling.

År 1904 skedde åter stora förändringar. Utvändigt täcktes tornet med galvaniserad plåt och möjligen skedde då också sänkningen av långhusets yttertak. Invändigt vävspändes väggarna. Det blev nytt golv och en helt ny bänkinredning utan dörrar. Nya nummertavlor uppsattes. Altare, predikstol och läktare övermålades på nytt, varvid bl.a. fälten bakom apostlarna ifylldes med blå färg. Åskledare fick kyrkan 1914. Nytt yttertak lades 1922, varvid spåntäckningen utbyttes mot tegel. Därvid förstärktes väggarna bl.a. genom järnbalkar genom kyrkan. Däremot behölls efter förstärkning takstolarna och en äldre Ljushultsbo har bekräftat, att yttertaget icke sänktes vid den reparationen. Samma år bytte man ut den gamla värmeugnen mot en kamin från Klafreströms Bruk. Tydligt var dock rökgången bristfällig, eftersom eld utbröt vid Juldagens högmässa 1922, vilken dock snabbt släcktes.

Den sista stora restaureringen av kyrkan ägde rum 1950. Den syftade till att dels få fram så mycket som möjligt av det gamla, dels göra kyrkan så ombonad som möjligt. Det blev nytt golv, nya fönster och nya bänkar med bänkdörrar i stil med gamla, som bevarats. Den misspydande skorstenen och kaminen togs bort och ersattes med elektriskt värmesystem. De gamla nummertavlorna fingo åter komma till heders. Predikstolen flyttades ut från väggen och vreds, så att den passade ihop med ljudtaket, som nu uppsattes, sedan det med ledning av funna fragment försetts med listverk, text samt nygjord duva. När väggarna befriats från väven hittades den av Ross utförda dekoren. Då den helt saknades på tillbyggnaden och dessutom skadats genom bilning med skräyxa, beslöts att framtaga och konservera den jäms med läktaren, vilket utfördes av konservator Thorbjörn Engblad, Alingsås. Likaså befriades läktarbröset, predikstolen med ljudtak samt altartavlan från alla påmålningar och renoverades, så att de gamla färgerna åter kommo i dagen. Dessa fingo i sin tur ligga till grund för hela färgsättningen i kyrkan.

Under arbetet på altaruppsättningen konstaterade konservatorn,

att den varit försedd med sidostycken av snidat trä. Sedan han gjort ritningar, som godkändes av Riksantikvarieämbetet, skars sidostyckena av träsnidaren Valfrid Andersson, Grohed, och färglades av konservatorn. Beslutet härom fattades 1953. Vid restaureringen visade det sig, att de korffönster, som ritats av artisten A. Eldh och som skänkts 1930 av J. A. Jakobsson, Krokstorp, väl gick in i kyrkans färgsättning. Kyrkogården utvidgades år 1958.

Från äldre tider ha vi icke blott altartavlan, predikstolen, läktarbröset och bilderna från fruntimmersläktaren. Vad kyrksilvret beträffar upptages i inventarieförteckningarna både 1645 och 1652 kalk med patén. 1693 heter det: "Silfver allena en Kalck med patén" och 1739: "En kalk af silfver, en patén." I räkenskaperna den 14 februari 1749 läser vi emellertid: "Utgifvit emillan på then gamla kalkens omgiörande till gullsmeden Widbeck i Boråhs 85 Rd smt". Den nygjorda kalken kostade 128 riksdaler, men härifrån avgick 43 riksdaler, som den gamla kalken värderades till. Guldsmeden Erik Wibek var verksam i Borås 1743–1781. Cuppan är senare omgjord 1871 av E. Milton, Borås, verksam 1864—1873. Som oblatask använde man länge en träask. Men år 1772 upptar räkenskaperna en post "til nu oblatask af Silfver". Den är tillverkad det året av Lorentz Vick, Ulricehamn. Han var mästare där 1766—1804. Till kyrksilvret hör också en silsked av silver, tillverkad 1875 av guldsmeden A. Johansson, Borås, verksam 1866—1882. I inventarieförteckningarna nämnes aldrig någon dopfunnt, ehuru en sådan torde ha funnits. I förteckningen 1814 upptages däremot dopfat av mässing med skål. Fatet är nu renoverat och uppsatt i kyrkan. Samma år fanns ett tennstop. Men den tennskål och den dopkanna, som nu äro i kyrkans ägo, äro av senare datum. Anskaffningsåret för båda är 1849. De äro tillverkade av Mattias Norling, mästare i Jönköping 1828–1852. "Köpt en kista med beslag och 5 låsar", läser vi den 24 aug. 1720 bland utgifterna. Det gäller kyrkokistan i sakristian, vilken tjuven sedan fördrävde 1728. Ännu en kista inköptes 1826, nu placerad i Donationshuset. Vidare finns en brudbänk från 1700-talet och ett alnmått med

årtalet 1753. Dessutom flera gamla stolar och en Carl XII-bibel. År 1904 fick kyrkan dopfunten av trä.

Den 27 april 1754 betalades av kyrkans medel ”till Anders Johanson i Krogstorp dess af honom utlagde 177 daler för Ljuskronan”. Lindberg kompletterar detta 1820 med uppgiften att kronan är av malm med 20 pipor och att den är den enda malmkrona, som kyrkan äger. Fürstenbergs uppgift att den äldsta kronan är från 1600-talet, är alltså felaktig. Mannarna i Ljushult började emellertid så småningom använda den till något helt annat än det avsedda ändamålet. Den 9 september 1824 säger protokollet: ”Emedan den oseden tilltagit att hänga hattar på Ljuskronan, beslöts att 1 Rd böter erlägges af den, som härmed gör förargelse, och åligger kyrkoväktaren, att taga de hattar i förvar, som på Kronan uphänges, till dess böterna erlägges”.

År 1827 fick man ännu en ljuskrona, 10-armad. Bland utgifterna det året finner man: ”Nya ljuskronan med frakt”. Den 22 aug. 1860 beslöt man inköpa från Skultuna Bruk en tredje ljuskrona. Någon utgift för den hade man dock icke, ty enligt inskription skänktes den 1860 af Joh. Gabrielson, Gränd. Den fjärde kronan slutligen är också en gåva, skänkt till kyrkan 1916 av Andreas Jacobsson. Emellertid har kyrkan haft ännu en ljuskrona, som nämnes 1820. Den var av glas med 12 pipor. Antagligen var den tillverkad på Limmareds glasbruk och liknande den, som finnes i Mossebo kyrka. Den upptages i inventarieförteckningen 1851, men 1858 och 1871 kallas den ”söndrig ljuskrona af glas” och 1881 anmärks att den saknas. Ingen uppgift finns vart den tagit vägen. Makarna v. Schedvin på Gälared hade en glaskrona, som de köpt på en auktion och som sagts ha hängt i någon kyrka. Den såldes sedan på auktionen efter Daniel v. Schedvin. Var det möjligen Ljushults gamla glaskrona?

Ljushults kyrkstöt är också försvunnen. Men kyrkan har ägt en sådan. I protokoll den 25 maj 1777 har man en paragraf, som nästan ordagrant finns med i pastoratets samtliga församlingars protokoll det året: ”Kyrkoväktaren fick alfvarsam tilsägelse, at tilbörl. göra sin tjenst, så at han har noga upseende på dem, som lägga sig ned på

armarna eller eljest sofwa under predikan och icke alenast stöta i golfwet, då ingen kan hweta för hwem det sker, utan med sjelfwa ändan af Stången hurtigt wäcka den sofwande, utan minsta anseende til personen.” Förwisso var det en slagkraftig väckarklocka!

Vid den visitation, som biskop Wingård höll 1791, konstaterades att tavlan med namnen på kyrkoherdarna i Sexdrega blivit oläslig och därför skulle en ny förfärdigas. Samtidigt beslöts att en liknande med komministrarnas namn i Ljushult skulle anskaffas. Det vore på tiden, att det beslutet äntligen verkställdes! Enligt matriklarna är den förste kände av komministrarna i Ljushult Jacobus Gudmundi, som 1634 tecknat sig för bidrag till ny kyrkobyggnad i Gamla Lödöse. Nu för tiden bli i allmänhet komministrarna snabbt befordrade till kyrkoherdar. Så var det icke förr. Tre av innehavarna i Ljushult synes ha dött där. Med reservation för eventuella felaktigheter nämnes här deras namn, nämligen Anders Ask eller Asch, död år 1686, Johan Hindr. Hoppe, död 1781 samt Carl Varenius, död 1823. Åtminstone Hoppe dog och blev begravnen i Ljushult. Ty hans död är antecknad i Dödboken. Den ägde rum den 19 augusti 1781. Han hade en skuld till kyrkokassan, som församlingen efterskänkte efter hans död. Hans hustru avled den 27 okt 1783 i ”Fattigstugan af feber”. Bakom de korta notiserna anar man en tillvaro, präglad av jordisk fattigdom men kanske också av en rikedom av annan art.

Efter de Ljushultsbor, som upplevt tåget över Bält och freden i Roskilde och som byggde kyrkan under uppoffringar och gemensamt arbete, har generation efter generation kommit och försvunnit och gömmts på kyrkogården därute. De flesta är glömda liksom ock deras präster. Men Ljushults kyrka står där alltjämt som den fasta punkten i tidens ström. Ty den är höljet för det, som förbliver evinnerligen.

Oblatask i silver, tillverkad i Ulricehamn 1772
av silversmeden Lorentz Vick.

Otryckta källor:

Kyrkoarkivet, Ljushult: Kyrkorådsprotokoll från 1876. Kyrkostämmoprotokoll fr. 1883. Olga Fürstenberg: Förteckning över äldre inventarier, sammanställd september 1921.
Landsarkivet, Göteborg: Domkapitlets protokoll 1666–1682. Domkapitlets Handl. ang. kyrkor och kyrkoinventarier. Inventarieförteckningar 1645 och 1652. Visitationsprotokoll och inventarieförteckningar. Huvud- och specialräkenskaper 1692–1929. Sockenstämmo- och kyrkostämmoprotokoll 1776–1882.
Pastoratsarkivet, Sexdrega: Visitationsprotokoll och inventarieförteckningar från 1851. Prosten C. M. Lindbergs beskrivning av pastoratets kyrkor.

Tryckta källor:

S. P. och J. G. Bexell: Göteborgs Stifts Historia och Herdaminne, Göteborg 1835.
B. Bruzelli: Tenngjutare i Sverige, 1967.
G. M. Elgenstierna: Den introducerade svenska adelns ättartavlor.
Olof Jägerskiöld: Lovisa Ulrika, Stockholm 1945, sid 208 ang. Creutz och v. Schedvin.
Andr. Ol. Rhyzelius: Episcoposcia Sviogothica, Sednare del, Linköping 1752 sid. 64 och 65 rör. Brunnus och Klingius. Brunnus blev den siste superintendenten och Klingius den förste biskopen i Göteborgs stift. Han fick näml. vid utnämningen "heder och namn för Biskop".
Silver från Borås och Ulricehamn, Borås Museum 1966. Det däri angivna tillverkn.året f. kalken stämmer dock icke med räkenskaperna o. protokollen.
C. W. Skarstedt: Göteborgs Stifts Herdaminne, 1878.
Sveriges Bebyggelse, 1950: Ljushults socken.
S. Wallin: Kulturhist. Fören. i Borås Årsskrift 1956 Seglora träkyrka, sid. 49-51 och 57-58.
P. O. Widtfjäll: Kulturhist. Fören. i Borås Årsskrift 1970, Tre prästval i Borås, sid. 88. (Detteff Ross' bostad i Borås).

Till arkivarie Beata Losman, Göteborg, för visad hjälpsamhet samt till riddarhusgenealog Pontus Möller, Stockholm, för uppgifter om Creutz, uttalas ett hjärtligt tack.
Foto: Kjell-Åke Ölander, Sexdrega.

GNIDA, STRYKA, PRESSA, GLÄTTA

AV

BIRGER LARSON

I slutet av 1973 visade Borås museum en utställning kallad "Stryka, pressa, glätta". Den byggde till stor del på inlånat material bl. a. från rektor Birger Larson, Borås, som innehar en stor uppsättning av äldre strykredskap, kanske den största privatägda samlingen i landet.

I denna artikel gör han en historisk snabbkiss av olika metoder och redskap för slätning och formning av textilier.

Att med säkerhet fastställa när man började använda redskap för att göra vävnader och plagg släta är helt omöjligt. I det följande skall emellertid vissa tidsangivelser redovisas för att i någon mån visa utvecklingen av stryk- och prestekniken.

Vid den tid då plaggens konstruktion var mycket enkel och då ringa hänsyn togs till klädedräktens släthet hade man inte heller behov av "strykjärn". Naturfibrernas förmåga att återge en vävnad släthet efter fuktning har naturligtvis också medverkat till att inte någon större anledning förelegat att utveckla redskap.

Mer komplicerade skärningar av plaggen liksom användandet av krås och pipkragar började uppträda under 1300-talet. Det fordrades metallföremål, som kunde överföra värme, för att kunna tillverka och sköta sådana plagg. Dessa verktyg var vanligen gjorda av järn, och härav torde benämningen järn när det gäller strykning och pressning ha uppkommit.

Det tidigaste exemplet på vad som möjligen skulle kunna kallas för ett "strykjärn" är ett föremål, som man funnit vid utgrävning-

Fig. 1. Gnidsten av glas.

arna av den fornegyptiska staden Tebe (18–20 dynastin, 1580 f.Kr.). Man anser att detta använts för att släta vävnader, och det har ungefär samma form som ett strykjärn. Föremålet är av trä, men det finns spår av en metalldel, som kan ha varit applicerad till sulan.

En intressant metod att göra veck på yllekjolar har använts av polska lantkvinnor från Swietorzyckie (den äldsta kända slaviska boplatsen?). Före söndagen eller bröllophögtidligheten veckade de omsorgsfullt sina plagg och placerade dem på ett jämnt bord, varefter de täcktes med en fuktad linneduk. Sedan tog de brödkakor direkt från ugnen och placerade dem ovanpå duken. Påföljande morgon var vecken skarpt fixerade.

Men även i Norden kände man till metoder att forma vävnader. Redan i Eddans Rígväde omtalas hur husmodern ”att hölja sina armar, strök linne och stärkte ärmar”. Det finns även andra antydningar i den nordiska sagolitteraturen, styrkta genom gravfynd, att seden att glätta med gnidstenar (fig. 1) varit både allmän och vitt spridd samt att de förekommit under en tid då strykjärnet icke kan tänkas ha kommit i bruk. Gnidstenarna var av naturen slipade moränstenar och användes för att gnida linnevarorna släta och blanka. Det var särskilt huvudklutar och särkarnas eller skjortornas överdel

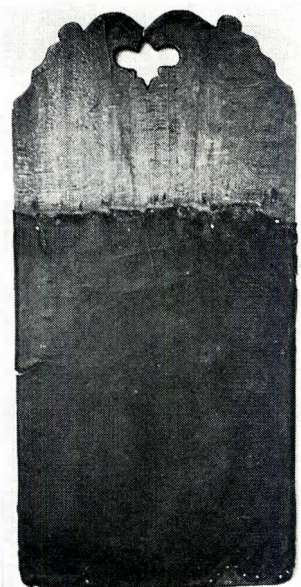

Fig. 2.

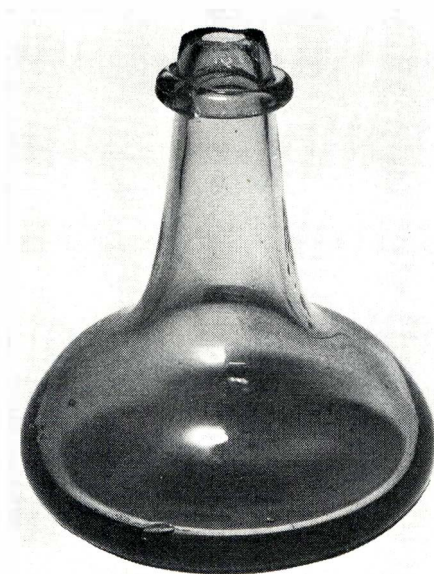

Fig. 3.

och ärmar, som behandlades på detta sätt. Som underlag för denna gnidning användes ofta en särskild, skinnklädd bräda, en s.k. gniefjöl (fig. 2).

Det hittills äldsta kända fyndet av en gnidsten av glas kommer från en kvinnograv nära Levanger (Halsan) i Norge. Denna grav anses vara från första delen av yngre järnåldern. På 1500–1600-talen importerades gnidstenar av glas från Tyskland, och det kan tänkas att våra första glasbruk på 1600-talet tillverkade sådana. En typ av glasgnidsten, som i dag är ytterst sällsynt (den var som en ihålig stoppsvamp och kunde fyllas med varmt vatten), vet man tillverkades i början av 1800-talet vid Johannesholms bruk i Vänjans socken (fig. 3).

Manglingen, som ju är ett sätt att glätta linnevävnader, synes ha kommit till vårt land på vasatiden och har bevisligen använts paral-

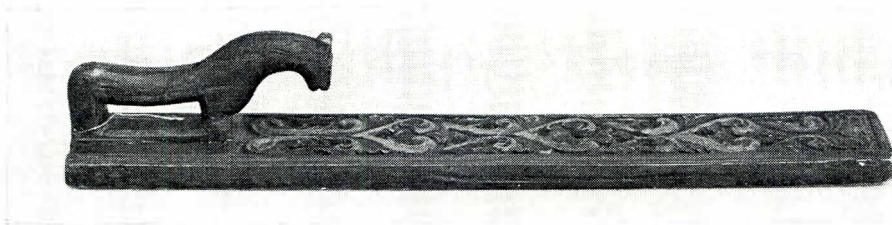

Fig. 4. Mangelbräde.

lellt med gnidning för att åstadkomma glanseffekt. De äldsta dateerade mangel- och kavelbräderna är ofta smyckade med renässansornament. På ett i Nordiska museet bevarat bräde från 1630 står följande tänkvärda ord: ”TVETA TIN KLEDER HVIT OCH SEDAN KAFLA TEM MED FLIT. HVITE KLEDER AR QVIN-FOLKS HEDER.” (fig. 4)

Ett mycket kuriöst sätt att släta ut linnevävnader har använts i Schweiz. Man rullade där en uppvärmd kula i ett lakan, som hölls på samma sätt som då man sträcker tvätt.

Pressning och strykning tillhör båda de varma metoderna för att göra vävnader släta. Medan pressjärnet i stort sett användes av skraddarna för pressning av ylletyger har strykjärnet funnit sin huvudsakliga användning i hushållet till strykning av tvätt som linne och bomull. Då redan den heliga Birgitta i sina ordningsregler för klosterjungfrur varnade för högfärdig klädebonad och särskilt framhöll vådan av att bära stärkta och pressade kläder, kan vi sluta oss till att pressning var modernt vid 1300-talets slut.

I de stockholmska skraddarnas och överskärarnas skrå av 1501 stadgas straff för den som ”framkommer med det som förbränt är i prässan”, och denna förordning går tillbaka till en tidigare från 1400-talet. Medan vi således har uppgifter från medeltiden om pressningsmetoden saknar vi sådana om strykning.

De äldsta pressjärnen uppvärmdes direkt på eldstaden. För att ge god presseffekt och kanske också för att magasinera värmen under

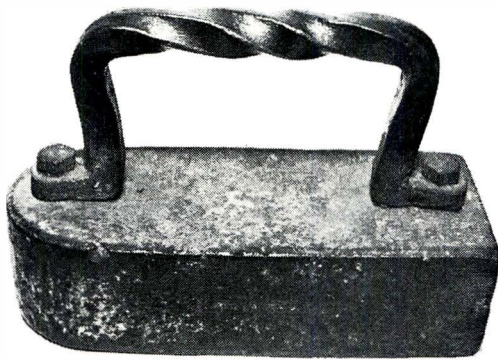

Fig. 5. De äldsta pressjärnen, som uppvärmdes direkt på eldstaden, var ofta mycket tunga.

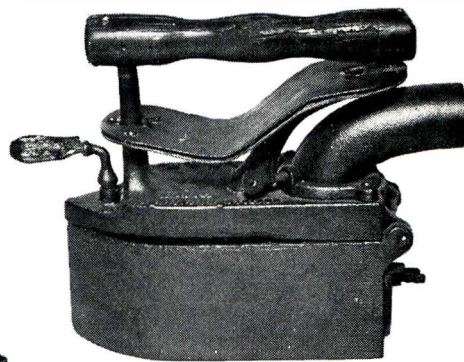

Fig. 7. Koleldat strykjärn med "skorsten" och draglucka.

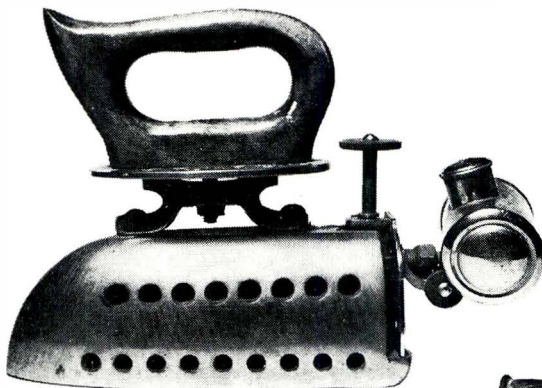

Fig. 8. Strykjärn med spritbehållare från början av 1900-talet.

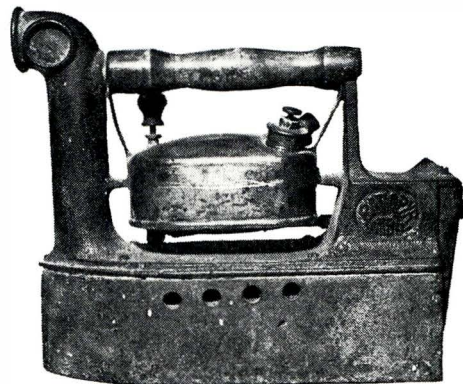

Fig. 9. Strykjärn försett med "fotogenkök" (Beropyr patent).

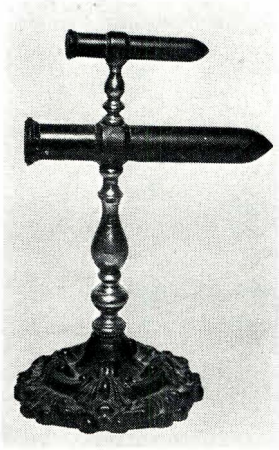

Fig. 10.

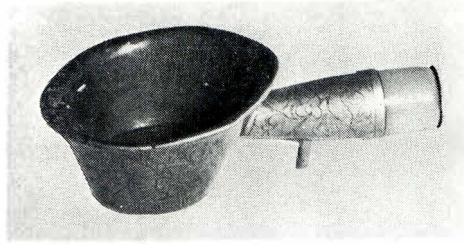
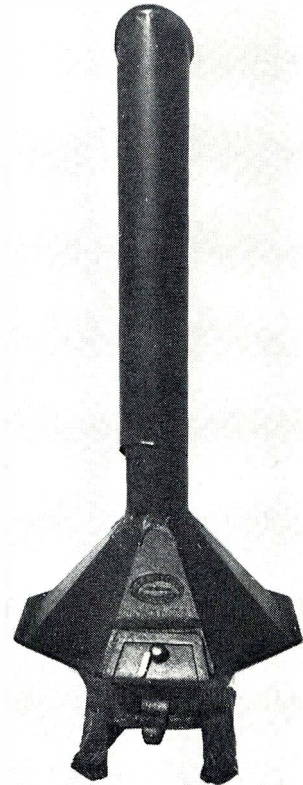

Fig. 6.

Fig. 6. Kinesiskt strykjärn som uppvärmdes med träkol.

Fig. 10. För formning av halskrås o. d. utvecklades en speciell typ av pipjärn, som uppvärmdes med lod.

Fig. 11. Ugn för uppvärmning av flera strykjärn samtidigt.

längre tid gjordes järnen mycket tunga. Det har funnits järn med en vikt av närmare 15 kg (fig. 5).

Kineserna har använt en typ av ”kastrull-liknande” strykjärn (fig. 6), i vilka man lade träkol för att få värme. Med hjälp av ett trähandtag kunde järnet föras över tyget. Dessa järn torde vara föregångare till de koleldade järn med skorsten och draglucka som utvecklats i Europa (fig. 7).

Till de mer sällsynta sätten att uppvärma pressjärn hör att förse dem med ”spritkök” (fig. 8) eller ”fotogenkök” (fig. 9), som innebär en förenklad uppvärmning.

Speciella redskap för att släta ut resp. forma band och halskrås har, som tidigare nämnts, utvecklats. Dessa bestod av en spetsformad hylsa, i vilken ett uppvärmt lod kunde införas. Ofta hade dessa föremål anordning för fastsättning vid en bordskiva (fig. 10). För att underlätta uppvärmningen av stryk- eller pressjärnen har det funnits särskilda små spisar eller ugnar, på vilkas utsida man kunde placera ett flertal järn (fig. 11).

Vi kan anta att strykning med varmt lod och järn kom i bruk hos oss först under den nyare tiden, kanske inte förrän i slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet. Strykjärnets förekomst skulle då i likhet med kaveldonets ha sin grund i det alltmer tilltagande bruket av linne.

Det har gjorts flera försök att definiera skillnaden mellan pressjärn respektive strykjärn. Man har därvid menat att det oftast tyngre pressjärnet, som i princip består av en järnbult med handtag, skiljer sig ifrån strykjärnet i det att det förra uppvärmdes direkt på spisen eller ugnen, det senare däremot med hjälp av lod. Strykjärnet skulle m.a.o. uppvärmas s.a.s. inifrån. Det finns emellertid små, lätta strykjärn avsedda för direktuppvärmning men också tunga pressjärn vilka eldas med kol eller fotogen.

Inom konfektionsindustrin fanns ett gammalt avtal, som sade att det var strykning om järnet inte vägde mer än 3 kg, men om det var tyngre skulle arbetet betalas som för pressning. Dagens mycket

lätta ångpressjärn gör emellertid också denna definition ohållbar. Den formulering som jag tycker är bäst är av mer textil karaktär och säger att pressjärn används för formning av textilier, medan strykjärn har till uppgift att åstadkomma en utslätning.

I konfektionsföretag och tvätterier har huvuddelen av handpressning eller strykning ersatts med maskiner. Särskilt vid pressning gick utvecklingen under en tid mot allt tyngre järn, och det blev så småningom nödvändigt att montera järnen på särskilda lyftarmar för att härigenom underlätta arbetet för pressaren (eng. stampers). En pressare har gått till historien. År 1905 råkade Don Hoffman, Syracuse, New York, bryta en arm så att han inte kunde sköta sitt arbete. I sin nöd konstruerade han ett gasuppvärmt järnblock, som kunde röras mot ett bord med hjälp av en fotpedal. Från en vattenkokare förde han sedan in ånga genom det förmodligen perforerade järnblocket mot tyget. Hoffmans uppfinning visade sig vara genial, och än i dag används termen Hoffmanpress inom konfektionsindustrin. Men dagens programstyrda maskin med över- och underånga, vakuum, hårdpress etc. har föga likhet med Hoffmans skapelse och ännu mindre likhet med forna dagars hjälpmedel att släta ut och/eller forma textilier.

LITTERATURFÖRTECKNING

Kalechi, Eva H., Historical Outline of developments in Ironing and Pressing ur *Clothing Institute Journal* Vol. XX.

Kjellberg, Sven T., Gnida, Mangla och Stryka ur *Kulturens årsbok* 1940.

Meringer, R., Die Mangel ur *Indogerman. Forschungen* 19, 1906 och 20, 1907.

Vistrand, Per Gustav, Gnidstenar i Nordiska Museet ur *Meddelanden från Nordiska Museet* 1899 och 1900.

Wyk (Föhr), Häberlin, Gnidelsteine ur *Globus* LXXXIX band 1906.

SIXTEN LUNDBOHM I BORÅS KONSTMUSEUM

AV
THOMAS LIND

Intendenten vid Borås konstmuseum Thomas Lind berättar här om konstnären Sixten Lundbohm med utgångspunkt från den ganska omfattande samling av hans verk som konstmuseet genom gåvor och förvärv nu äger.

Fig. 1. Albaicín, Granada, Spanien. Oljemålning 1912.

Sixten Lundbohm är en av de få boråskonstnärer, som nått erkännande och rykte i hela landet. Hans plats i svensk konsthistoria är oomtvistad. Efter den retrospektiva utställningen på Konstakademien i Stockholm hösten 1973, som innebar ett ”nytt genombrott” för Sixten Lundbohm har intresset för hans konst ökat, även hos den yngre generationen. Han erkänns nu allmänt som en bland de stora i svensk konst. Borås konstmuseum äger en betydande samling av Lundbohms verk. Den har tillväxt efterhand genom inköp och gåvor fram till 1962, då konstnären donerade fjorton stora målningar jämte ett femtiotal teckningar. I och med donationen kom museet att hysa en av landets mer betydande samlingar av Sixten Lundbohms konst. Samlingen har för övrigt ytterligare utökats i år genom en gåva från konstnären, omfattande fyra akvareller. I följande artikel skall några av de mer betydande målningarna i samlingen beskrivas. De får samtidigt tjäna som illustrationer till Sixten Lundbohms konstnärliga utveckling.

Sixten Lundbohm är född i Dalsland 1895, men kom till Sjuhäradshäradshäraden (Fritsla) redan samma år. Han stannade där, med avbrott för ett flertal utlandsresor, till 1940 då han bosatte sig i Stockholm, där han alltså är verksam. Han började med konstnärlig verksamhet omkring 1912, då han först studerade konsthistoria i Göteborg och efterhand började gå på Valands konstskola. Följande år fortsatte han sina konststudier i Stockholm och Köpenhamn.

Från denna begynnelsestid äger museet en liten akvarellstudie, föreställande ett äpple. Den är utförd med stor omsorg och känsla: färgen och ljusspelet på det röda äpplets yta återges nästan med de gamla 1500-talsmästarnas illusionism. Samtidigt söker konstnären framhäva både volymen, plasticiteten och den lineära aspekten: resultatet blir att den lilla studien får en nästan monumental verkan. Redan här avslöjas alltså en strävan mot det monumentala, som sedan alltid präglar Lundbohms konstnärskap.

1919 hade Sixten Lundbohm sin första utställning. Den hölls i gamla Hotel Borås' lokaler, där regelbunden utställningsverksamhet

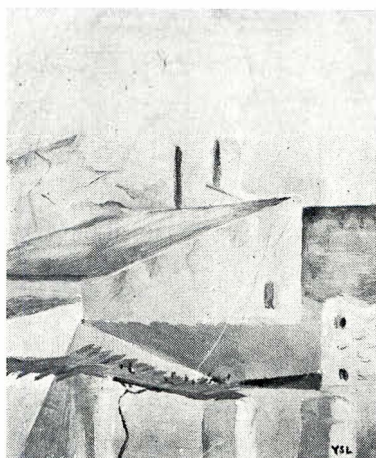

Fig. 2. Altea, Spanien.
Oljemålning 1925.

bedrevs i regi av konstnärsgupperingen "Klicker", där John Hedaeus är den mest bekante. Lundbohm ställde ut tillsammans med Hugo Zuhr, och den konst de visade var för tiden utpräglad modernistisk, dvs. i huvudsak influerad av kubism och expressionism. Det berättas att publiken stod konfunderad inför moderniteterna, men kritiken var i alla fall välvillig.

Det var frukten av sina studier mellan 1912 och 1919 som Lundbohm visade upp. Utan att han i verkligheten sett så mycket av den samtida franska konsten, målade han i en stil som obestriddligen hade denna som främsta inspirationskälla. Men Lundbohms personliga stilvilja gör sig ändå märkbar, främst i den enkla och behärskade färgskalan och hans komposition, hans medvetna konstruktion av bilderna. Från 1919 äger museet en målning, en stadsbild från Albaicin, Granada (fig. 1). Den målades visserligen under Lundbohms första utlandsresa, efter utställningen 1919, men är ändå av samma art som de målningar han då ställde ut. Man ser en stad, byggd på en höjd – ett motiv som ständigt återkommer. I bildens nedre del, vid klippans bas, är det svårt att urskilja de enskilda husens former: de förlorar sig i ett spel av skuggor och oklara konturer. Högre

upp blir formerna klarare, och på toppen ser man en solbelyst mur, som dominerar stadsbilden och utgör målningens mittpunkt. Den kröns av en palm – en kontrast av organisk form till den långtan till formell stränghet, som kommer till uttryck i husens komposition och gestaltning. Över scenen välver sig en dramatisk himmel, där solen då och då lyckas bryta igenom de oväderstunga molnen; det är som om Lundbohm på sin resa nyss sett El Grecos målning ”Toledo i åskväder” och sedan, förtrollad, sett sitt eget motiv i samma ljus och stämning.

Det som mest slår betraktaren i Albaicin-bilden är spänningen mellan konstnärens djupa vilja till formell asketism och arkitektoniskt bildbyggande å ena sidan och en tendens mot en mer organisk eller målerisk stil å den andra. Dessa tendenser lever sedan sida vid sida i olika former i Lundbohms konstnärsskap; spänningen mellan dem ger hans verk dess liv och storhet.

Under 1920-talet, i linje med tidens förhärskande konstriktningar, segrar den ”stränga stilen” hos Sixten Lundbohm. I en bild från 1925, ”Altea, Spanien”, kan man se detta (fig. 2). 1920-talet blev för Lundbohm en tid av resor, då han lärde känna dels medelhavsnaturen, och fick direkt erfarenhet av den franska modernismen. Resultatet blev dock inte något beroendeförhållande, snarare tvärtom: Lundbohm målade mer ”franskt” innan han såg Paris.

Motivet i målningen från 1925 liknar den från 1919. Här är det dock fråga om en närbild, en detalj av en stad eller by. Men vi finner åter kompositionsprincipen från 1919: avsaknad av egentlig förgrund, så att betraktaren direkt förs in i bildens centrum. Bildens rumsliga centrum och dess innehållsmässiga sammanfaller. En större byggnad dominerar över flera mindre. Men den formella spänningen från 1919 saknas, och tendensen mot stränghet och förenkling har segrat. Atmosfäriska effekter och rika färgnyanser är det inte fråga om, utan himlen är jämnt ljusblå, husen enkelt gulvita, förenklade, med skarpa konturer. Ljuset faller jämnt och starkt, och ger inte tillfälle till skuggspel eller måleriska effekter. Trots formernas reduce-

Fig. 3. Landskap med klitter, Bornholm. Oljemålning 1934.

ring och konstnärens strävan att skildra endast det väsentliga, kan man knappast tala om någon kubism. Det verkar snarare som om Lundbohm förknippat kubismen med ungdomsårens modernism och nu strävade efter en ny enkelhet, som mer utgick från konstnärens personliga läggning än från det universella kubistiska formspråket.

Lundbohm arbetade i den ”stränga stilen” till omkring 1930, då hans konst förändras i riktning mot det måleriska, mot ökad färgutlevelse. Motiven blir också mer differentierade. I maj 1933 hade Sixten Lundbohm sin första separatutställning, i Borås, och han deltog även i höstsalongerna 1933 och 1934. Separatutställningen 1933 var retrospektiv, men på salongerna visade han mest målningar i den nya stilen. På 1934 års salong köpte Borås och Sjuhäradsbygdens Konstförening som bildats samma år, målningen ”Kustlandskap, Bornholm”. Detta var föreningens första förvärf och den har alltså nummer 1 i museets samling; i katalogen står den uppförd under titeln ”Landskap med klitter”.

Den stora målningen (fig. 3) återger ett strandparti, som domineras av en mäktig sanddyn: det är samma bildstruktur som i stadsbilderna. Man ser dynerna från landsidan. Till stor del upptas bilden av marken nedanför den stora dynen med sandstigar, ljung, videsnår och björkar. Man ser också en strimma av himlen, där det intensivt blå fördunklas av uppdragande moln. Förgrunden är utförd i Lundbohms nya manér, kraftfullt och måleriskt. Man ser strandvegetationen skildrad i otaliga nyanser av brunt och grönt, man ser de kraftfulla, breda dragen av penseln och kan i detalj följa dess arbete. Tydliga konturer saknas, djup i bilden åstadkommer konstnären genom att låta varma och kalla färgklickar samverka. På nära håll kan man uppleva detta måleri som en abstrakt komposition i flödande färg, men på avstånd blir penseldragen och färgstråken till ljungtuvor, sandstigar, skuggor, ljusspel, till en helhet, som uttrycker en säregen stämning. Man känner igen sandstrandens skönhet och ödslighet, men man erfar inte den sublimes och befriande känsla man kan få när man plötsligt skymtar havets fria yta mellan dynerna. Det är som om den stora dynen rest sig för att förhindra denna syn: spänningen löses inte, man känner ingen befrielse. Stämningen i bilden blir snarast hotande, instängd som vid annalkande oväder.

1930-talsepoken är representerad av ytterligare två betydande målningar i museets samling. Den första är ett stilleben med äpplen och citroner, inköpt 1934: det är ett flödande rikt måleri, påminnande om Braques stilleben från samma tid; det är läckert och dekorativt men verkar samtidigt allvarstygnt genom de dunkla gröna och svarta färgtonerna. Den andra målningen är ett stort självporträtt, ett verk som ingått i Hugo Ferlins samling, förmodligen inköpt på 1934 års salong (fig. 4). Bilden av konstnären framträder mot en rik bakgrund av brunt; han har avbildat sig framför staffliet, posen är romantisk och dramatisk med tillbakakastat huvud och handen mot bröstet, där en bit av den blå skjortan effektivt bryter av mot de grå nyanserna i målarrocken. I detta ögonblick av känslofyllt skapande framträder emellertid konstnärens granskande och strängt kri-

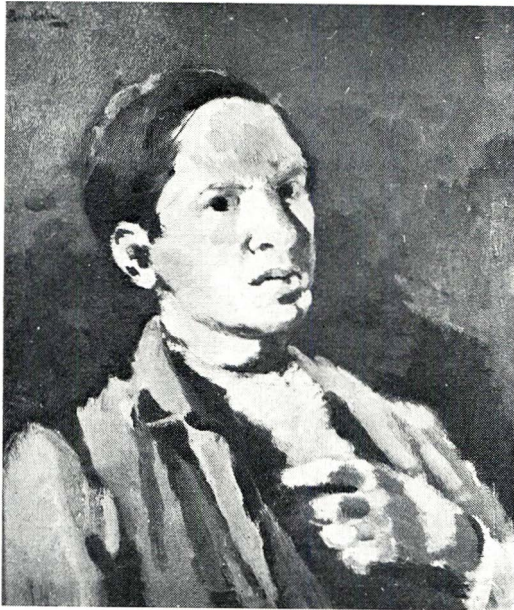

Fig. 4. Självporträtt.
Oljemålning omkr. 1933.

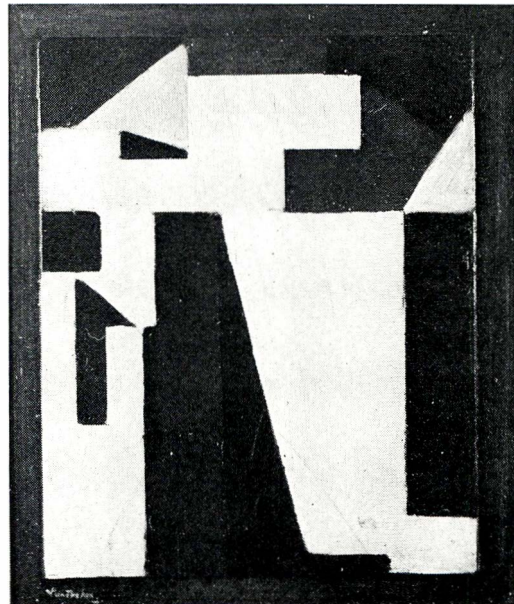

Fig. 5. Husbygge, Amunecar, Spanien.
Oljemålning 1953.

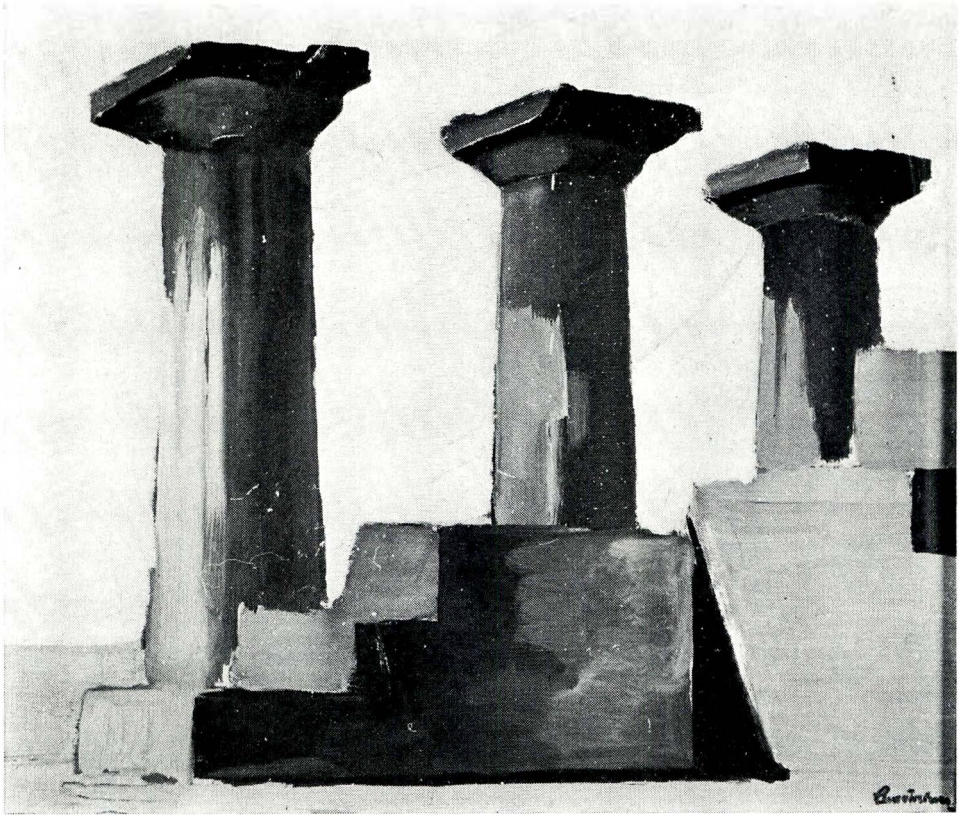

Fig. 6. Kolonner, Selinunte, Italien. Oljemålning 1959.

tiska blick och ger liv och spänning åt självporträttet i kampen mellan utlevelse och behärskning.

1940-talet innebär för Sixten Lundbohm i likhet med flera andra konstnärer en tendens mot modernismen, mot en nonfigurativ konst. Detta sysselsätter Lundbohm ett stycke in på femtiotalet, och perioden är väl representerad i museets samling genom tre stora verk, som demonstrerar faserna i utvecklingen. Det första är ett stilleben med fruktskålar och äpplen, där Lundbohm nu åter vänder sig mot kubismen. Det är nu snarare Cezannes konst eller den tidiga facett-

kubismen som han har som förebild. Väggarna och bordet delas upp och viks ut i flera plan och skålarna och frukterna visas ur olika aspekter. Färgen och kompositionen återskapar sedan elementen till en ny helhet. Tendensen från naturavbildning mot studium av den ”rena” konstens lagar har förstärkts i målningen ”Sol och skugga, Cadaques” från 1949, där Lundbohm åter tar upp favoritmotivet med staden på en höjd. Längst på denna väg har han emellertid nått i det lilla mästerverket ”Husbygge, Amunecar”, målad 1953 (fig. 5). Konstnären har här som grund en varmt brun ton, och på denna har han lagt själva kompositionen på en några millimeter upphöjd platta, så att reliefverkan uppkommer. Målningen är ett spel mellan mörkt och ljust, mellan bärande och buret, liggande och stående, mellan yta och djup. Bildens byggstenar är geometriska figurer, som var för sig bär en nyans av brunt eller grått, klart redovisad och utan gradvis övergångar inom varje enhet. Målningen är rik och levande samtidigt som man fascineras av dess konsekventa enkelhet och stränghet.

”Husbygge, Amunecar” visar slutetappen i Lundbohms väg mot den icke-föreställande konsten, eller om man så vill den konsekvent utförda tendensen mot det stränga, klassicistiska formstudiet. Under 1960-talet har Lundbohm uppnått en ny syntes av formstudium och färgutlevelse, där de båda tendenserna smält samman till en harmonisk och monumental enhet. Museets målning ”Kolonner, Selinunte” (fig. 6) från 1959 är ett exempel på detta senare måleri. Mot en bakgrund av himmel och hav reser sig kolonnerna, den klassiska konstens och kulturens sinnebilder — en ofta nyttjad symbol, som hos Lundbohm får en djupt personlig tolkning och blir till en bild av friskhet och kraft.

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

ÅRSBERÄTTELSE 1972

STYRELSE 1972

Utsedda t.o.m. årsmötet 1973:

Kommunalrådet FRITIOF BOO

Lektor TORSTEN HEDBERG

Fru MEJE JOSEFSON

Kapten BENGT KJELLGREN

Rektor BIRGER LARSON

Överste GUNNAR LUNDQUIST

Direktör YNGVE MAGNUSSON

Civilingenjör AXEL-UNO NYLANDER

Överläkare TOIVO STENSTAM

Agronom FREDRIK ZETHELIUS

Utsedda t.o.m. årsmötet 1974:

Rektor GUSTAF BOGER

Verkstadsarbetare TORSTEN EDLUND

Fru BERIT EISERMAN

Direktör GUNNAR HEDELIN

Lantbrukare VILGOT JOSEFSSON

Bankdirektör PER-OLOF KLEIN

Överläkare CARL GUSTAF LECZINSKY

Lektor SVEN SANDSTRÖM

Notarie GUSTAF ADOLF WESTFELDT

Utsedda av Borås kommun:

Byråassistent PER OLOV BLOM

Biblioteksassistent LILIAN PERSSON

Självskriven:

Landsantikvarie INGEGÄRD VALLIN

Arbetsutskott:

Föreningens ordförande A-U NYLANDER, v. ordf. BIRGER LARSON,
skattmästare P-O KLEIN, sekreterare INGEGÄRD VALLIN, samt C G LECZINSKY,
LILIAN PERSSON och G A WESTFELDT

Revisorer:

Aukt. revisor KARL-ERIK WÄNGNERUD, suppl. Vakant. Utsedda av Borås kommun:
Linjemästare TORSTEN TORSSON, suppl. Kassör ALLAN BAYARD.
Styrelsen har under året haft 4 sammanträden och arbetsutskottet 3 stycken.

Personal: Landsantikvarie Ingegärd Vallin, amanuens Åsa Nordlund-Thorbeck, tjänstledig 1.2–3.6, vikarie Lena Boëthius 1.2–3.6, kansliföreståndare Thorsten Andersson, kontorist Ulla Sköld 1.2–31.12, timanställda disponent Oscar Åring och fru Maja-Stina Berg, praktikant Elisabeth Asker 11.11–31.12, vaktmästare Roland Granberg, tjänstledig för sjukdom hela året, vikarier Bror Kjörnsberg, 23.10–31.12, och Anders Zetterman, 18.12–31.12, extra vaktmästare Erik Jönsson, deltid, Jens Karlsson, 26.6—1.9.

Följande arkivarbetare avlönade genom AMS har tjänstgjort vid museet: vaktmästare Margaretha Persson och Reidar Olsen, fotograf Stig Fälth, 1.1–31.8, Ingrid Andersson, Dagmar Sundström, Stig Klamvik, Barbro Törnell, Linda Köster, Olle Falk, 9.10—31.12, Sixten Andersson, Sven Johansson, Henrik Kotsalainen och Trygve Egardt (i Ulricehamn, deltid). För inventeringsuppdrag Lena Boëthius 24.8–19.12, arkitekt Malin Häggdahl, 26.6–31.8, och Margaretha Persson, 19.6–31.8.

Omorganisation. I och med 1972 års utgång upphör landsantikvarietjänsten i Sjuhäradsbygden, i samband med Ingegärd Vallins pensionering. Hela Älvsborgs län bildar därefter ett distrikt med Henrik Ahnlund i Vänersborg som landsantikvarie. Det statsanslag som utgått till Borås museum flyttas över till Vänersborg, men Borås museum har beviljats en motsvarande ökning av anslaget från Älvsborgs läns landsting. Härigenom har det blivit möjligt att anställa en museichef med samma kompetenskrav som tidigare, och en amanuens. Huvudmannaorganisationen för länets landsantikvarie, som numera är Älvsborgs läns museiförening, där såväl Borås kommun som Kulturhistoriska föreningen ingår, skall bedriva en regional utställningsverksamhet. Borås kommun lämnar 1973 41.900 kronor härtill, vilket borde möjliggöra en mångsidig och stimulerande utställningsverksamhet inom kommunen, där även konstutställningar ingår.

Då landsantikvarieärendena överflyttats till Vänersborg har det från Borås kommun bedömts lämpligt att en gemensam chefstjänste-

man tillsättes för De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening och Borås Konstmuseum. Denna ändring har försenat tillsättning av tjänsten. Under början av 1973 uppehålls tjänsten vid Borås museum av Ingegärd Vallin.

Borås museums verksamhetsområde är alltjämt de sju häraderna med specialinriktning mot TEKNO-industrien vid sidan av kulturhistoriska samlingar. Genom senare års höjda anslag har föreningens verksamhet vuxit.

Årsslutning 1972	869.330	1973 stat	835.300
Statsanslag genom KMR	34.400		
Anslag, landstinget	162.500		193.000
Borås kommun	335.300		299.300
AMS	221.076		220.000
Medl.avg., räntor m.m.	20.636		31.000
Reserverade anslag	95.417		92.000

PLANÄRENDEN

Granskningsärenden: Plan-, byggnads-, väg- och täktärenden har, liksom tidigare skett, bevakats i anslutning till samrådsföredragningarna på plan- och naturvårdsenheterna vid länsstyrelsen samt i Borås byggnadsnämnd. Ett stort antal ärenden har krävt besiktningar, förberedande sammanträden med exploatörer, planförfattare m.fl. I några fall har utredning krävts. Ärenden rörande reparationer och ändringsarbeten i kyrkor har handlagts i samråd med respektive församling och arkitekt. I följande kyrkor har under året arbeten pågått eller förberetts: Blidsberg, Fristad, Fritsla, Tämta och Öxabäck. I Hällstad har kyrkogården utvidgats och omlagts.

Översiktlig planering: Granskning av texten till Sjuhäradsbygdens regionplan har skett, och likaså till Borås blockplan. Ett antal vägärenden berör också översiktliga planfrågor.

VÅRDÄRENDEN

Fornlämningsvård: Fornvårdsarbeten har bedrivits genom skogvårdsstyrelsen i Borås bl.a. på följande platser: S. Säm, Rångedala, S.Ving, Blidsberg, Brunn.

Projektering för ett stort antal arbeten har utförts av riksantikvarieämbetet.

Byggnadsvård. Under 1971 avslutades etapp 1 i restaureringsarbetena på Torpa stenhus. På Sundholmens slottsruin har de mest aktuella arbetena slutförts. I egen regi har AMS för Skene hembygdsförening iordningställt Håven Håkansgården i Skene.

Stiftelsen Seglora gamla prästgård har med bidrag från AMS påbörjat renoveringsarbeten.

Flera arbeten har projekterats, och ansökan om anslag har ingivits bl.a. för Källebacka och Vinsarp. Aktuella projekt är Hyssna gamla kyrka och arbeten för flera hembygdsföreningar.

Under året har reparationsarbeten pågått i Flaménska gården i Borås. Beträffande den ena bostadsvåningen finns förslag att möblering skall ske stilenligt, dvs. med anknytning till gamla boråshem. Våningen skulle kunna nyttjas för vissa sammankomster.

Flaménska gården utgör tillsammans med Utfallska gården och Strömqvists fastighet en sista samlad rest av Borås en gång så enhetliga träbebyggelse från 1820–30-talen. Miljön med den kullerstenslagda gården, den överbyggda entrén och farstuns målningar är unik.

MUSEIFRÅGOR

Byggnader: Mindre underhållsarbeten, såsom översyn av trärännor m.m., har utförts genom en egen personal. Därutöver visade det sig nödvändigt att lägga om tegeltaket på Ramslätts gästgivaregård, varvid även klockställningen och skorstenarna har översetts.

Textilindustrimuseum. Under året har det nya textilindustrimuseet kunnat öppnas för allmänheten. Det omfattar två våningar med ca 1.500 m² yta. Dit har museets äldre maskiner flyttats, och dessa har

kompletterats med många nyförvärv. Med bidrag från Arbetsmarknadsstyrelsen har tre man arbetat hela året med putsning och montering av maskiner. Därutöver har en del metall- och träföremål konserverats. En del maskiner kan sättas i gång för demonstration, och det är meningen att så småningom flera skall kunna demonstreras i arbete. Här har också tillkommit en fin möjlighet att visa olika utställningar som belyser de miljöer maskinerna kommer ifrån, hur de förändrats och moderniserats, och även arbetarnas bostadsförhållanden. De hittills ordnade utställningarna redovisas nedan.

Arkivutrymmena för textilier är nu helt utnyttjade och stora delar av tyglängderna förvaras f.n. i industrimuseets lokaler. Även på arbetsrumssidan är museet trångbott. Framför allt saknas lokaler för märkning, lagning och rengöring av textilier och för fotografering.

Museisamlingarna. Antalet registrerade föremål uppgick vid årsskiftet till 52.584, vilket innebär att 3.730 tillkommit under året. Även detta år finns ytterligare ett stort antal föremål, som inkommit, men ej hunnit registreras.

Bland nyförvärven kan följande nämnas:

Till silversamlingen: Bägare av Andreas Kinberg 1781. Bägare av Samuel Lyberg 1802. Bägare, Johan Carlsson, Ulricehamn. Sked, Anders Björsson Muus.

Tenn: Kaffekanna, Johan Zacharias Holmberg.

Möbler: Ett målat allmogeskåp, en amerikaklocka och två stora pulpeter.

Målad allmogebonad. En sliten men intressant målad bonad med fem visa jungfrur och brudgummen, och i undre raden bröllopet i Kana. Av särskilt intresse är dateringen. Årtalet 1714 står i textraden ungefär mitt på den bevarade delen av bonaden. Enligt uppgift av donatorn är bonaden inköpt i Gunnarskog i Värmland av hans far.

Textilier. Bland textilierna har en gammal rya ett speciellt intresse. Den påträffades i slutet av 1972 helt insydd i ett stickat täcke på Källhults gård i Håcksviks socken, och visade sig ha samma mönster

som de omskrivna åtta vasryor som husmodern Anna Catharina (f. 1807) vävde till sina fyra barn. Borås museum äger en av dessa. Denna måste ha varit förebilden till Anna Catharinas ryor. Kanske kan den ha inköpts av någon gårdfarihandlare i Norrland. På Källhult finns ännu en rya, vävd av sonhustrun till Anna Catharina. Den är smalare och är vävd i en våd med ett enkelt rutmönster, medan bården är ganska lik den på de äldre ryorna. Ytterligare en helt omönstrad rya härifrån ägs nu av en släkting. Denna har varit ofärgad vit, men har en gång färgats helt röd. Bottenväven är här kypert och knutryggarna syns ej på avigsidan. Garnet i nockorna är grövre och ryan tätt knuten. Enligt uppgift är den ej vävd på gården utan köpt på en auktion, och den påminner om slitryorna från Uppland eller Gotland.

Genom en japanska, Harumi Isobe, har en samling japanska tygprover kommit till museet. Det är olika tygbitar hopsamlade ur släktens gömmor, delvis moderna prover från nutida fabrikanter kollektioner, men dels också med stort tålamod och skicklighet vävda stycken till skor eller handväskor, där materialet i varpen är smala remsor av förgyllt rispapper och inslaget finaste silke. Där finns prover på batik och olika omknytningstekniker, handmålning och blåtryck använt till lakanspåsar och kimonos för sommaren. Samlingen omfattar 582 nummer.

På TEKO-Center visades under sommaren ett urval av Firma Wettergrens dräktsamling. Hela samlingen har sedan överlämnats till Borås museum. Det är plagg från 1860-talet och fram till 1969, då firman upphörde. Härtill kommer hattar och andra tillbehör. Tillsammans omfattar samlingen 205 nummer. Härutöver har många äldre och nyare kläder tillförts museet. Från Holsljunga kommer en samling olika klädesplagg, bl.a. huvuddukar och förkläden, flera med enkla handtryckta bårder.

I Älekulla socken i södra Mark har en brudsärk använts. Den har broderade manschetter och fint lagda veck vid axelsöm och ärmlinjing. Till denna gåva hör ett antal ”lister” att sättas upp runt stugan

vid helgerna. Några av dessa är mönstrade med hålrader, andra har broderade motiv.

Fru Kerstin Nylander har överlämnat klänningar, underkläder m.m. Fru Lilja bl.a. en brudklänning med tillbehör från år 1904, en rikt utstyrd cape, hattar och småsaker.

Moderna kläder har skänkts av följande företag: Sveriges Förenade Trikåfabriker, AB Åsundens Trikåfabrik, Ulricehamn, Rosendahls Konfektions AB, Limmared, Rudholms Konfektionsfabrik AB, Borås, Oscarsson & Co Konfektions AB, Borås, Erik Josefsson & Co, Ulricehamn, genom dir. Sten Josefson, Abecita AB, genom dir. Mattsson. *Textilmaskiner:* Tre stycken äldre symaskiner, varav en som köpts i England av L J Wingqvist, Fritsla, och 32 stycken konfektionssymaskiner för olika arbetsmoment tillhör årets nyförvärv, tillsammans med två spetsmaskiner och en plisseringsmaskin. Dessutom uppmonteras en damastväv från Funningens damastväveri och därtill hörande rullmaskin m.m. Från AB K W Karlsson, Gällstad, kommer en Raschelmaskin, en flatstickmaskin, en strumpstickmaskin, en varpa med rullställ, en haspel, en flätmaskin m. m.

DOKUMENTATION

Fältarbeten och undersökningar: Under 1972 kunde museet genom anslag från landstinget fortsätta en tidigare påbörjad fotografisk dokumentation av textilindustriens byggnader. Under året har några äldre fabriker i Mark uppmätts, bl.a. den senare eldhärdade Marks Textilfabrik. I Fritsla har L J Wingqvists bostadslägenheter, kontorsbyggnad m.m. ingått i undersökningen. Detta material har utökats med en undersökning utförd av årskurs A1 vid Chalmers över Fritsla samhälle.

Under 1972 har den tidigare påbörjade genomgången av kyrkor-nas inventarier fortsatt i kyrkor i Redväg och Ås härader, och materialet håller nu på att sammanställas. Sedan återstår ett mindre antal kyrkor i området tillhörande Skara stift. Arbetet utföres i samband med uppgörande av planer för undanförsel.

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Textillitteratur: Genom extra anslag har biblioteket kunnat tillföras en del textillitteratur. Svårigheten att komma över äldre arbeten har gjort att en del av anslaget reserverats till 1973. Biblioteket omfattar nu 11.499 nummer.

I samband med de olika fotoutställningar som visats på museet har flera bilder överlämnats som gåva. Genom egna fotograferingar vid inventeringar m.m. har negativsamlingen vuxit. Det största tillskottet av stort värde ur personhistorisk synpunkt utgör den stora negativsamling, som fotograf John Wernlund överlämnat. Den omfattar tiden från 1933 till omkring 1960. Registrering av denna samling pågår. Negativregistret omfattar nu 50.430 nummer.

PEDAGOGISK VERKSAMHET

Publikationer: Nytrycket av Nils Hufvedsson Dals "Boerosia" förelåg till jubileumsåret. Årsboken 1972 Från Borås och De Sju Häraderna årg. 27 har utgivits. I samband med flertalet av årets utställningar har stencilerade vägledning tillhandahållits, vilka i de flesta fall har utarbetats på museet. Ett stipendium på 1.000 kr till en uppsats har skänkts av dir. John A:son Byttner.

UTSTÄLLNINGAR 1972

Nymanska gården

- 2.1–31.12 Gamla ting berättar om Borås
- 19.11–31.12 Japanska tygprover

Ohlsonska gården

- 2.1–21.1 Boråsalnen och andra längdmått
- 2.1–21.1 Kring Boerosia, stadens äldsta historia
- 2.1–21.1 En svit gamla boråsbilder
- 30.1–20.2 Boråsbor i bild. Stadens fotografer visar
- 27.2–26.3 Träd in. Materialestetisk träutställning. AB Söwe
Konst

- 26.3–20.8 En svit gamla bilder. Interiörer och fotosamling från Redväg
- 9.4–15.5 Märta Måås-Fjetterström AB. Mattor och vävnader
- 22.5–20.8 Rydboholm förr och nu
- 27.8–24.9 Folkkonst. Ur egna samlingar
- 1.10–22.10 Art Protis. Zoia Schmitter-Kasprikova. Bildvävnader
- 29.10–19.11 Almedahls visar gammalt och nytt i hemtextilier under 125 år
- 26.11–31.12 Förkläden till vardag och fest

Borås museum har medverkat i utställning på Torpa med föremål ur folkTROSAMLINGEN, och på Rådde med textilier.

På museets dag den 1 oktober spelades tjeckiska och svenska melodier av en stråktrio i samband med öppnandet av Art Protis-utställningen. Den 10 september avslutades en tipstävling för cyklisterna på museet, där frågor i anslutning till museiföremål ingick. Vidare demonstrerades arbeten som korgflätning, spånad, vävning och vedhuggning.

Årsmötet hölls den 4 maj. Stadsarkivarie T Bondestam talade om "Knallen och ullsaxen". Vid höstmötet den 8 november talade landsantikvarie Henrik Ahnlund om "Hur räddas gamla byggnader – i Sverige och i Europa". Samtidigt öppnades två utställningar på Textilindustrimuseet: Fritsla – en utställning från årskurs A1, Chalmers Tekniska Högskola, tillsammans med material från Borås museums uppmätningar och fotografier, samt Delar ur den Wettergrenska dräktsamlingen. Fritsla-utställningen visades senare i Fritsla.

Material från museet visades på utställningen Vår polis.

I Alingsås ställde museet ut julbonader lånade från Borås museum.

Ett flertal studiebesök av grupper har förekommit, bl.a. av blinda. Även kvällsvisningar har ordnats.

Antal besökare var under 1972 27.580.

Lärare från Borås har ägnat en studiedag åt museet. Under en vecka vistades vid institutionen en elev från DYRK-kursen i Musei-

teknik vid Lunds universitet för att praktiskt lära känna hur ett länsmuseum fungerar. Pryoelever från Borås, Dalsjöfors och Alingsås har arbetat vid museet.

HEMBYGDSPÖRENINGARNA

Vegby hembygdsförening har under året iordningställt sin stuga så att den har kunnat tagas i bruk. Den ligger intill ett villaområde i samhällets utkant och intresset för arbetet har varit stort.

Kinna hembygdsförening har förvärvat den enda kända bevarade backstuga som är nedgrävd i marken så att markytan på stugans tre sidor är i nivå med fönstren. Stugan har i flera år skötts av föreningen, som årligen ordnat slättergille här. Nu har den förvärvats från Domänverket.

Toarps hembygdsförening har med anslag från kommunen förvärvat den gamla manbyggnaden till den ena Hjordtrydsgården med en intressant, terasserad trädgård och en mindre skomakarstuga, där verkstaden med utrustning finns kvar.

Fristad kommun har genom testamente och inköp blivit ägare till de två loftstugorna vid södra infarten till samhället. Dessa har man blivit tvungen att flytta ett stycke, då vägen breddats och höjts. Stugorna ligger nu litet närmare ihop och kommer att iordningställas som ett reservat, markerande den ungefärliga nordgränsen inom Sjuhäradsbygden för denna byggnadstyp.

Berghems hembygdsförening har fått en tomtplats för sin stuga nära bygdegården och hoppas få hjälp till flyttning av stugan, som varit svår att tillse där den nu ligger långt från bebyggelsen.

Stiftelsen Seglora gamla prästgård har påbörjat omläggning av elledningar och övriga underhållsarbeten. Där räknar man med AMS-bidrag till en del av arbetena.

I Ulricehamn slutligen har man invigt sitt Kulturhus i den gamla skolbyggnaden. Här har man ordnat utställningar med dräkter och bruksföremål, studierum m. m. En del av Hembygdsföreningens samlingar har härigenom blivit tillgängliga även under vintertid.

I övrigt har torpinventering, insamling av gamla fotografier, hembygdsfester, resor och studiecirkelarbeta fortgått.

ÖVRIGA UPPDRAG

För Borås domsaga har museet genomgått och konserverat ett antal gamla föremål från Skene tingshus. Ett montage har ordnats i entréhallen.

En föremålssamling från Torpa har konserverats, och genomgången av egna samlingar med uppordning i magasin har fortsatt.

I stort har 1972 inneburit ett framgångsrikt år för Borås museum med livlig verksamhet så långt tid och personal räckt till.

Landsantikvarien har under året varit medlem i styrelsen för Stiftelsen Gäsene Tingshus och Seglora gamla prästgård, styrelsen för Regementsmuseet vid I 15, De Sju Häradernas hemslöjdsförening (vice ordf.), Älvsborgs läns Hembygdsförbund, (v.ordf.), i styrelsen för Västergötlands Turisttrafikförening, medlem i Borås turistkommitté, samt suppleant i styrelsen för Västergötlands fornminnesförening.

Landsantikvarien har dessutom varit ledamot i Älvsborgs läns landsting och dess Kulturnämnd, i Borås stads byggnadsnämnd och Borås kommunfullmäktige.

Borås den 25.3 1973

Axel-Uno Nylander/Ingegärd Vallin

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

ÅRSBERÄTTELSE 1973

STYRELSE 1973

Utsedda t.o.m. årsmötet 1974:

Rektor GUSTAF BOGER
Verkstadsarbetare TORSTEN EDLUND
Fru BERIT EISERMAN
Direktör GUNNAR HEDELIN
Lantrökare VILGOT JOSEFSSON
Bankdirektör PER-OLOF KLEIN
Överläkare CARL GUSTAF LECZINSKY
Lektor SVEN SANDSTRÖM
Notarie GUSTAF ADOLF WESTFELDT

Utsedda t.o.m. årsmötet 1975:

Lektor STEN FURHAMMAR
Lektor TORSTEN HEDBERG
Fru MEJE JOSEFSON
Rektor BIRGER LARSON
Överste GUNNAR LUNDQUIST
Direktör YNGVE MAGNUSSON
Civilingeniör AXEL-UNO NYLANDER
Överläkare TOIVO STENSTAM
Agronom FREDRIK ZETHELIUS

Utsedda av Borås Kommun:

Byråassistent PER OLOV BLOM
Biblioteksassistent LILIAN PERSSON
Självskrivnen:
Landsantikvarie INGEGÄRD VALLIN

Arbetsutskott:

Föreningens ordförande A-U NYLANDER, v. ordf. BIRGER LARSON,
skattmästare P-O KLEIN, sekreterare INGEGÄRD VALLIN, samt C G LECZINSKY,
LILIAN PERSSON och G A WESTFELDT.

Revisorer:

Aukt. revisor KARL-ERIK WÄNGNERUD, aukt. revisor JAN-ERIK LARSSON, suppleant.
Utsedda av Borås Kommun: Linjemästare TORSTEN TORSSON, kassör ALLAN BAYARD.

PERSONAL

Året 1973 har för De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening blivit ett mellanår. Med 1972 års utgång pensionerades landsantikvarie Ingegärd Vallin, men någon efterträdare som chef för Borås Museum har ej funnits under hela året. Av olika skäl har tillsättandet fördröjts, och först 1 mars 1974 tillträdde fil. lic. Hans Kruse tjänsten. Arbetet vid museet har 1973 kommit att präglas av att de flesta tjänsterna vid museet ej varit besatta. Vaktmästare R. Granberg avled den 9 januari. Ingegärd Vallin har uppehållit cheftjänsten, och tiden härför förlängdes successivt t.o.m. juli månad. Sedan har hon tjänstgjort som konsult varierande antal dagar i månaden. Amanuens Åsa Thorbech slutade den 31 mars, och platsen var vakant till den 1 oktober, då Eva Goliger tillträdde. Under tiden 1 juni t.o.m. augusti uppehölls tjänsten av Åsa Sandberg. Vaktmästarejänsten har uppehållits av Anders Zetterman, som anställdes som ordinarie f.o.m. maj. Kansliföreståndare Thorsten Andersson har f.o.m. 1 november haft halvtid, och tjänsten har uppehållits av kamrer Gottfrid Månsson f.o.m. 1 augusti. Övriga tjänstgörande har varit kontorist Ulla Sköld, timanställda disponent Oscar Åring och fru Maja-Stina Berg, fru Karin Munktell, deltid, praktikant Elisabeth Asker 1.1–31.5, e. amanuens Margaretha Persson 1.6–31.12, för inventeringsarbeten Anders Larsson 12.6–29.9 och Arne Hansson 28.6–30.11.

Följande arkivarbetare avlönade genom AMS ha tjänstgjort vid museet: Ingrid Andersson, Sixten Andersson, Sven Johansson, Stig Klamvik, Henrik Kotsalainen, Linda Köster, Reidar Olsen, Margaretha Persson, Barbro Törnell, Dagmar Sundström (t.o.m. 30.9) och Trygve Egardt (i Ulricehamn, deltid).

SAMMANTRÄDEN

Årsmötet hölls i Ulricehamn den 23 maj och i samband därmed besöktes Källebacka i Marbäcks socken, som fint renoverats av Meje och Sten Josefson. Förhandlingarna hölls i Ulricehamns kulturhus, där Kyrkoherde Kurt Hillström talade över ämnet "Drag ur medalj-

konstens historia och utveckling”. Därefter samlades deltagarna på det kulturhistoriskt intressanta Kurhotellet. Höstmötet hölls den 14 november i Flaménska gårdens delvis renoverade våning med föredrag av Intendent Hans Kruse, som talade om ”Museerna i går, i dag och i morgon”. Styrelsen har under året sammanträtt tre och arbetsutskottet sex gånger.

MUSEIFRÅGOR

Vänersborgs museum har under året ur arkivet fotograferat handlingar, som rört landsantikvarietjänsten. Vid årets början överlämnades då aktuella ärenden. Det gäller fornminnes-, byggnads- och planärenden, grustäkt- och vägärenden m.m.

De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening arbetar alltså inom de sju häraderna för bevarande av föremål, bilder från bygden och dokumentering av kulturhistoria.

Arbetet på museet har till stor del ägnats åt uppordning i arkiv och magasin, genomgång av lappkatalog och fullföljande av registrering. I Ohlsonska gården har av Fastighetskontoret värmeelement insatts på vinden, vilket hjälpligt förbättrat möjligheten att hålla varmt i expeditjonsrummen. En större del av Tekomuseets tygsamlingar har placerats i ställ och kartonger i lokalerna på Viskastrands-gatan. Ett stort antal trikåprover och plagg har registrerats. Flera maskiner har tillkommit, och renoveringsarbetet har fortsatt. En genomgång och översyn av den Wettergrenska dräktsamlingen har påbörjats.

Sedan bostadsvåningen i Ramslätt blivit ledig, har dessa lokaler tidvis utnyttjats. I samband med utställningar har grupper av föremål genomgått i fråga om märkning, rengöring o.s.v.

ÅRETS UTSTÄLLNINGSPROGRAM

kom i väntan på ny museichef att improviseras. Förklädesutställningen stod kvar över nyåret. Därefter byggdes vårprogrammet på de två utställningar Älvsborgs läns museiförening kunde erbjuda. Vä-

nersborgs museum har önskat att själva ordna kontakten med skolorna vid visningen av sina utställningar. Museets direkta kontakt med dem har härigenom blivit sämre, och besöksfrekvensen har minskat. Behovet av antingen en museilektor vid museet eller ev. en lärare, som får använda deltid för att schemalägga och förmedla besök, skulle möjliggöra ett bättre utnyttjande av museets rika samlingar i undervisningens tjänst.

UTSTÄLLNINGAR 1973

Ohlsonska gården:

- 17.1–18.2 Tandem. Vandringsutställning från Naturhistoriska Riksmuseet.
- 25.2–18.3 Ryor och täcken. Ur egna samlingar.
- 22.3–11.4 Kring osten. Medverkan av Mjölkcentralen och Gällstads mejeri.
- 15.4–13.5 Rödfärg. Vandringsutställning från Dalarnas museum och Stora Kopparbergs museum.
- 21.5–19.8 Svart på vitt. Textilutställning från Farma Textiltryck.
- 28.8–19.9 Dansdräkter från 1930-talet. En donation.
- 23.9–14.10 Från muskelkraft till kärnkraft. Vandringsutställning från Stockholms Elverk och Stadskollegiets Informationskommitté.
- 16.10– 5.11 Djur i natur. Fotoutställning från Vänersborgs Fotoklubb och Älvsborgs läns museiförening.
- 11.11– 9.12 Lödöse. Vandringsutställning från Älvsborgs läns museiförening.
- 16.12–24.2 Stryka, pressa, glätta. Strykjärn m.m. ur egna och Rektor Birger Larsons samlingar.

Av dessa har Ryor och täcken, Kring osten, Dansdräkter från 1930-talet och Stryka, pressa, glätta sammanställts av museets personal. Ostutställningen har visats i Kinna och i Ulricehamn samt på fyra håll i Norra Älvsborg. Museets brödutställning har visats i Strängnäs.

I Nymanska gården

har under året visats målade allmogebonader och på

Tekomuseet

utställts moderna vävnader och prov på herrkläder ur egna samlingar.

Dessutom har ett flertal föremål varit utlånade till läns-hemslöjds-kon-sulentens utställningar och demonstrationer.

DOKUMENTATION

Genomgången av kyrkoinventarier i norra Sjuhäradsbygden har fullföljts under året. Under juni-oktober har uppmätning och foto-grafering av textilindustribyggnader utförts; en redovisning följer i en senare årsbok.

PUBLIKATIONER

Årsboken 1973, årgång 28, har utgivits, liksom stenciler i samband med utställningar. Distributionen av skrifter utgivna av Kommittén för utgivande av västgötalitteratur har upphört under året. Kom-mittén har sålt boklaget till Bergers Bokhandel i Skara. Böckerna har under året utlämnats dit.

SAMLINGARNAS TILLVÄXT

Antalet registrerade föremål utgjorde vid 1973 års slut 56,356, vilket innebär att 3,772 nummer tillkommit under året. Merparten av dessa utgöres av gåvor. Till Tekomuseets samlingar har förutom tygprover produkter från konfektionsindustrin inkommit. Maskin-samlingen har utökats med bl.a. en rundstickmaskin, en plisserings-maskin, en kettensol och en modell av en färgerimaskin.

Bland nyförvärven bör främst nämnas en silverbägare av Anders Björsson-Muus (se årsboken 1973 sid. 80), handgjorda spetsar (års-boken 73 sid. 86-89), en samling tygprover från Kashmir, som beskrivs i kommande årsbok.

Biblioteket omfattade den 31 december 1973 11873 och negativ-registret 58507 nummer.

ÖVRIGT

Förfrågningar av olika slag per telefon och brev eller vid besök på museet har varit många och har i några fall föranlett resor. Föremål har utlånats för fotografering, och särskilt bildarkivet har utnyttjats av forskare. Svårigheten att bereda plats för forskare har varit stor, särskilt då det gällt att ta fram mera omfattande studiematerial. Personalsituationen har också försvårat visningsmöjligheterna för studiegrupper på kvällstid eller över helger. Antalet besökare under 1973 var 23148.

HEMBYGDSPÖRENINGARNA

Till Borås Kommun har i och med storkommunens tillkomst knutits ett antal hembygdsföreningar, till vilkas verksamhet Borås Museums tjänstemän bör knytas som konsulenter.

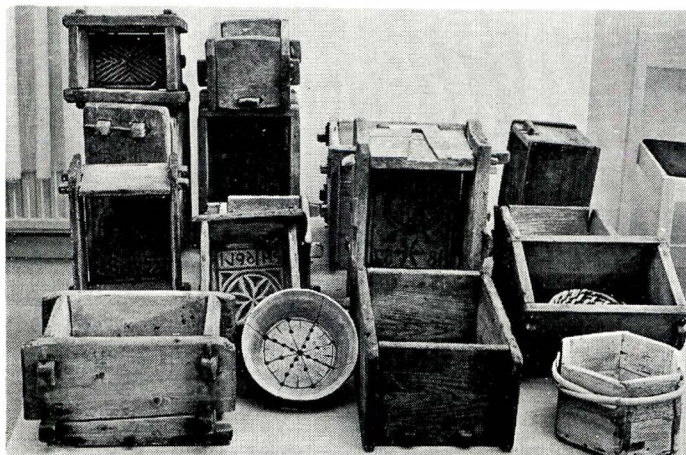
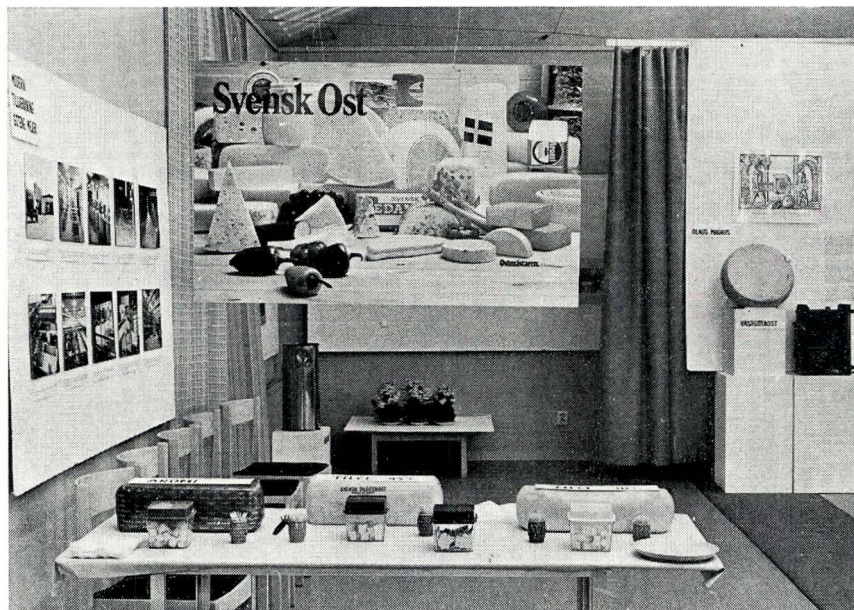
Borås i april 1974

Axel-Uno Nylander/Ingegärd Vallin

GÄVOR HAR SEDAN ÅRSMÖTET 1973 ÖVERLÄMNATS AV:

Abecita AB	Fru Elsa Johansson
Herr Gunnar Alfredsson, Kinna	Herr Folke Johansson
Fru Svea Algotson	Herr Janne Johansson, Håcksvik
Almedahls AB, Kinna	AB K W Karlsson, Gällstad
Fru Lisbeth Andersson, Sjömarken	Kinna Yllefabrik AB
Herr Sixten Andersson	Konfektionsindustriföreningen, Sthlm
Svea o. Erik Andersson, Grovare	Fru Linda Köster
Herr Walter Andersson	AB T H Lapidus
Kravattindustri Atlas, Göteborg	Bror Lindgrens arvingar
Fru Hildur Aurell, Kinna	Advokat Fredrik Lindgren
Fru Maja-Stina Berg	Fru Ella Lindström, Stockholm
Fr. Gurli Berger	Herr Allan Magnusson
Bergvings Konfektion AB, Hökerum	AB Malmö Strumpfabrik, Malmö
Fr. Karin Bodin	Herr John Martinsson, Örby
Fru Ingrid Bolinder	Fru Ester Melkersson, Sjötofta
Fru Florence Boman	Fru Elin Meyerson, Brämhult
Borås kommun	Fru Karin Munktell
Borås stads Fastighetskontor	Neptun-Tvätten AB
AB Borås Wäfveri	Fru Barbro Nordström, Uppsala
AB Frans Brunke, Långhem	Fru Kerstin Nylander
Caroliskolan	Civilingenjör A-U Nylander
Frk. Aina Conradsons dödsbo	AB Olssons Mössfabrik
Fru Margit Dahlström	Herr Anders Persson
AB Eiser	Fröken Birgit Petersson
AB Erikson & Larson	Fru Greta Pettersson
Fru Lilly Evers	Ramnakyrkans Syförening
Farma Textiltryck AB	Fru Eva Rejnö
AB Fodervävnader	Fröken Gerda Rodling, Fritsla
Ingri o. Evert Frendelius	Fru Britta Rowell
Fru Alma Frid, Dalsjöfors	Rydboholms AB
Herr Rune Gustafsson, Borgstena	Herr Karl Sikén, Tranås
Gällstads Mejeri	Fru A Sjöhall, Brämhult
Överläkare Eric Hagberg	Skärmateljén Ruth Eng
Fröken Hilda Hansson	Fru Eva Sundberg, Tråvad
Fröknarna Hansson	Fru Dagmar Sundström
Herr Peter Hansson, Sjötofta	AB Svensson & Skoglund, Kinna
Fru Agda Hedberg	Textilinstitutet
Fru Mimmi Hedlund	Landsantikvarie Ingegärd Vallin
Fr. Ella Henriksson, Fritsla	Civilekonom Tyra Vallin, Bildal
Hotell Du Nord	Fru B Wernerström
Fr. Stina Häggström	Ivar Wahl AB, Ulricehamn
Fru Anna-Lisa Jacobsson, Göteborg	Älvsborgs läns södra
Oscar Jacobson AB	Hushållningssällskap

UTSTÄLLNINGAR 1973

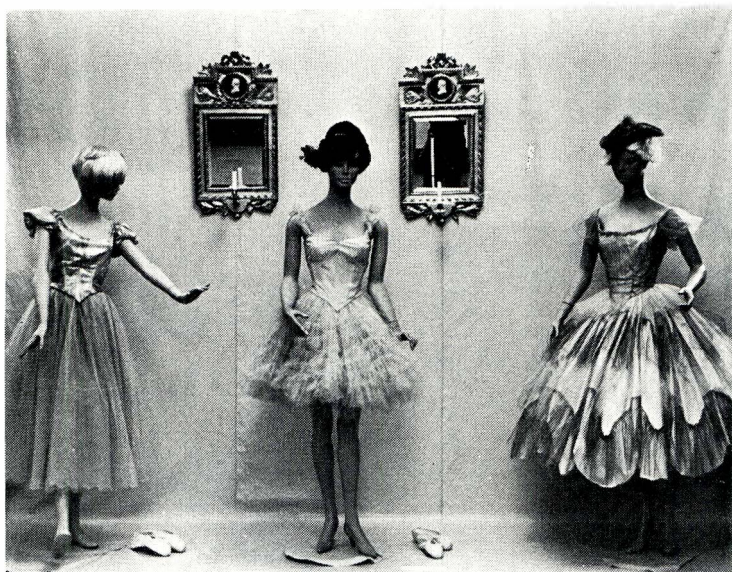
Kring osten. 22.3-11.4. Foto K. Fransson.

Rödfärg. 15.4-13.5. Vandringsutställning från Dalarnas, Stora Kopparbergs och Vänersborgs museer. Foto I. Vallin.

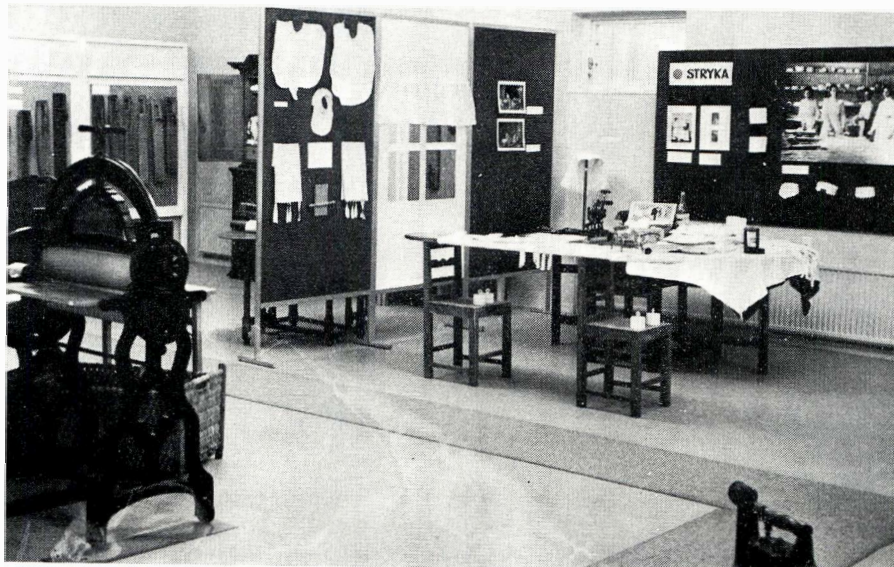
Svart på vitt. 21.5-19.6. Textilutställning från Farma Textiltryck. Foto M. Persson.

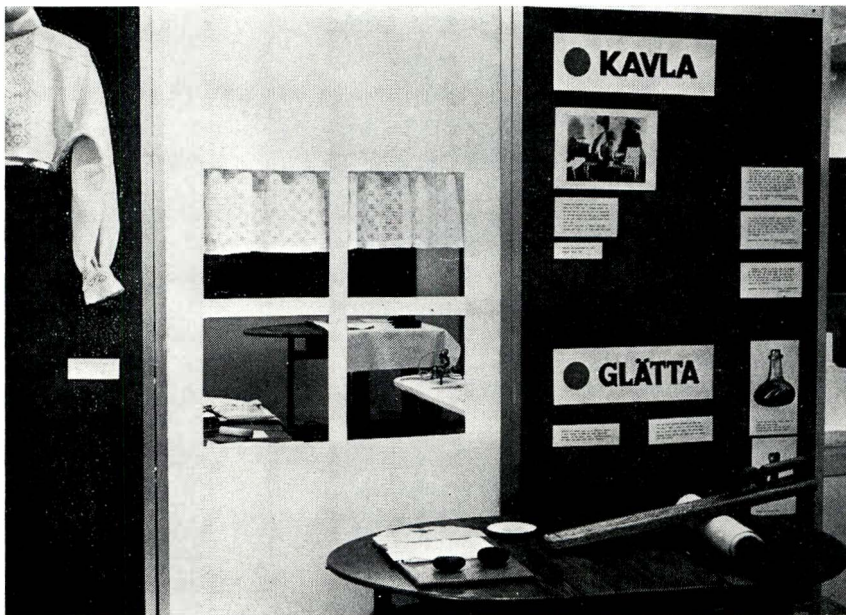
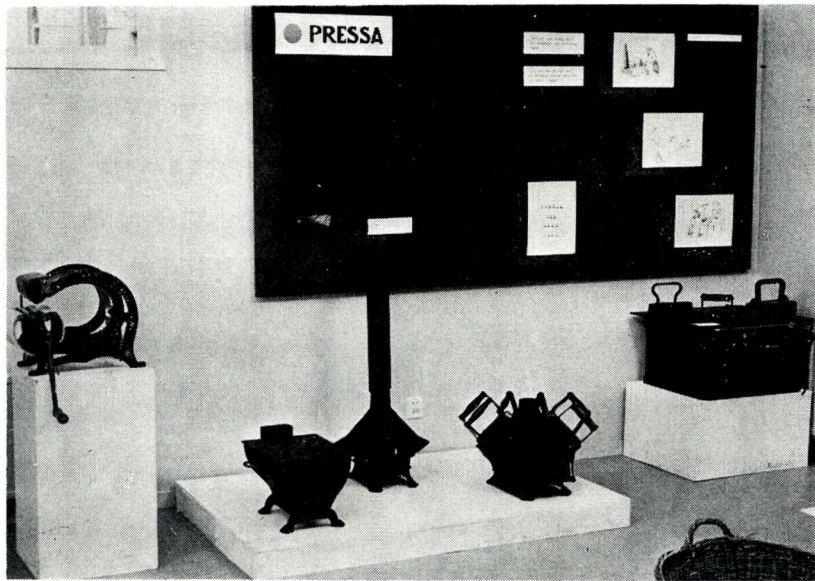
Dansdräkter, 1930-talet 20.8-19.9. Foto A. Larson.

Från muskelkraft till kärnkraft. 23.9-14.10. Vandringsutställning från Stockholms Elverk. Foto I. Vallin.

Stryka, pressa, glätta. 16.12 1973-24.2 1974. Foto M. Persson.

Stryka, pressa, glätta. Foto M. Persson.

FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA

BOLLEBYGDS HARAD

Björketorps hembygdsförening: Ordf. Arvid Äblad, v.ordf. Ivar Andersson, sekr. Carl Engström, kassör Anna-Greta Johansson. Till intendent för samlingarna efter Malte Eurenus har utsetts fru Ester Andersson, Gingsered. Gammalgården och samlingarna har visats för bl.a. flera skolklasser från Rävlanda och Hindås samt hembygdsgrupp från Mölnlycke.

Bollebygds hembygdsförening: Ordf. Sven Svensson, v.ordf. Holmer Alfredsson, sekr. Gunnel Lindvall, kassör Gull-Britt Karlsson. Samlingar: gammelstuga med inredning, ladugård, sågverk och smedja. Antal besök c:a 2000. Medl.antal 136. Ur verksamheten: bussutflykt till Anten, 2 st friluftsgudstjänster, midsommarfest, hembygdsdag, kaffeservering på valdagen, julmarknad.

Töllsjö hembygdsförening: Ordf. och sekr. Gösta Andersson, v.ordf. John Andersson, kassör Erik Karlsson. Kommunalt bidrag på 300 kr. har erhållits. Medl.antal 20, besöksantal 30.

GÄSENE HARAD

Gäsene hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Allan Skoog, v.ordf. Artur Florén, sekr. Bertil Björkenor, kassör Gösta Kyrkander. Föreningen förvaltar den kulturhistoriska delen av Gäsene tingshus med tingshusmöbler från 1800-talets senare del. Vidare äger föreningen Höгна gästgivaregård i Od, där restaureringsarbete f.n. pågår. Anslag om 10.000 kr. har erhållits från Gäsene kommun. Utflyktsresa har under hösten ordnats för medlemmarna och andra intresserade. Medl.antal c:a 100.

Stiftelsen Gäsene Tingshus: Ordf. Ture Åberg, v.ordf. I. Vallin, sekr. Helmer Ljungkvist, kassör Allan Skoog.

Hudene hembygdsförening, Fåglavik: Ordf. Sigvard Sunnergren, v.ordf. och sekr. Göte Hallberg, kassör Artur Carlsson.

Hudene Hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Helmer Ljungkvist, v.ordf. Filip Gustavsson, sekr. Kjell Lundblad, kassör Bertil Johansson, ledamot Gunborg Carlsson. Samlingarna omfattar hushållsföremål och jordbruksredskap från bygden. Hembygdsstugan har försetts med nytt tak. Skötseln av hembygdsparken och gamla kyrkogården samt ordnandet med julgran vid kyrkan har ombesörjts av föreningen. Midsommarfest anordnades med omkring 200 deltagare. Medlemsantal 151.

Jällby hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Herbert Carlsson, v.ordf. Rune Nordner, sekr. Algot Andersson.

Källunga hembygdsförening: Ordf. Bertil Oscarsson, sekr. Algot Andersson, kassör Karl Andersson.

Närunga missionshistoriska museum: Ordf. Åke Persson, v.ordf. Josef Oscarsson, sekr. Kjell Sandblom, kassör Karl-Erik Andersson. Anslag har erhållits från Vårgårda kommun om 200 kr. Antal besökare c:a 225. Medl.antal 321.

Odqvistska släktmuseum, Od: Släktföreningens ordf. Folke K. G. Odqvist, v.ordf.

Gösta Odqvist, sekr. Kerstin Björkman, kassör Rune Salemyr. Fastigheten Upptorp 2₅ med inventarier av i huvudsak släkthistoriskt intresse. Släktmöte vart 5:e år från 1920.

Skölvene hembygdsförening: Ordf. och sekr. kyrkoherde Göran Lewin, v.ordf. Erik Svensson, kassör Helge Rickardsson.

Svältornas hembygdsförening: Ordf. Simon Johansson, v.ordf. David Andersson, sekr. Evert Lindgren, kassör Sten Svensson. Samlingarna omfattar c:a 2000 föremål. Katalogisering pågår. Ornunga gamla kyrka är under renovering, utföres som AMS-arbete. En grupp medlemmar sysslar med torpinventering. Slåttergille med stor tillslutning av ortens folk, utflykt till fornlämningar i orten samt samkväm med utställning av gamla textilier och fotografier har ordnats. Besöksantal c:a 400. Medl.antal 100.

KINDS HÄRAD

Ambjörnarps hembygdsförening: Ordf. Allan Persson, v.ordf. Erland Karlsson, sekr. Elvira Hansson, kassör Daniel Nilsson.

Dalstorp-Nittorps hembygdsförening: Ordf. Karl Andersson, v.ordf. Arvid Thun, sekr. Mats Josefsson, kassör Egon Pettersson, ledamöter Harald Larsson och Mats-Erik Carlsson. Tipspromenader under 4 söndagar i maj. Medl.antal 192. Besöksantal 163.

Grönabhögs hembygdsförening: Ordf. Elof Törnqvist, v.ordf. Gustaf Kjellén, sekr. Dagny Gotting, kassör Gunnar Sköld. Samlingarna omfattar c:a 600 föremål. Under året har anordnats midsommarfest, augustiträff med tal av G. Boger om knallar samt uppträdande av ortens folkdanslag, husförhör samt besök av pensionärsföreningen. Medlemsantal 65. Besöksantal c:a 500.

Gällstads pastorat: Ryggåsstugan på Höga med tillhörande samlingar.

Hillareds hembygdsförening: Ordf. Sture Svensson, v.ordf. Bertil Karlsson, kassör Sture Franzén.

Håcksviks hembygdsförening: Ordf. och kassör Janne Johansson, v.ordf. Erik Larsson, sekr. Evy Hansson. Ny flaggstång skänkt av makarna Hansson, Källhult, har rests å Bygdegårdstomten. Under året har ordnats utflykt till Eringboda med museibesök samt kyrkkaffe till vilket kyrkobröder från Gisaved inbjudits. Medlemsantal 30.

Kalvs hembygdsförening: Ordf. Tage Bengtsson, v.ordf. Otto Olsson, sekr. Edvin Strand, kassör Viktor Johansson. Samlingarna utgöres av husgeråd, diverse möbler samt vagnar och slädar. Under året har en äldre "prästvagn" tillförts samlingarna. I samband med årsmötet ordnades kaffeservering samt terrängpromenad. Besöksantal 110. Medl. 35.

Limmareds hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Lilian Larsson, v.ordf. Bror Larsson, sekr. Gunnar Jönsson, kassör Åke Haglund. Samlingarna omfattar c:a 1000 föremål varav en del äldre glas av Limmaredstillverkning. Hembygdsstugan Fornåsen har fått nya gardiner hemvävda och skänkta av en arbetsgrupp i Södra Åsarps CKF. Från Tranemo kommun har erhållits anslag om 2.000:— kr. Medlemsantal 152. Antal besökare c:a 250.

Ljungsarps hembygdsförening: Ordf. Martin Junkell, v.ordf. Lennart Kallin, sekr. Oscar Högberg, kassör Åke Johansson. Kommunalt bidrag 2.980:— kr. Samlingarna

omfattar c:a 200 föremål. En gammal loftbod har flyttats till Hembygdsgården och en gammaldags gårdesgård har uppsatts runt tomten. Lokalisering av torp och backstugor samt tipspromenader kan nämnas bland årets aktiviteter. Medlemsantal 180.

Långhems hembygdsförening: Ordf. Karl-Erik Enoksson, v.ordf. Mats Westberg, sekr. och kassör Carl Holmberg. Anslag från Tranemo kommun 1.500:— kr. Samlingarna omfattar 214 föremål. Medlemsantal 24. Besöksantal 30.

Marbäck, Bäckgården, Björkmanska släktföreningen: Ordf. överstelöjtnant Ulf Björkman.

Månstads hembygdsförening: Ordf. Sture Larsson, sekr. Evert Larsson, kassör Gösta Larsson, ledamöter Ragnar Gripenstam, Gunnar Bengtsson, Bengt Claesson, Seth Pettersson och Karl Vassen. Torpinventeringen har slutförts och särskilt tack för arbete härmed framfördes av ordf. vid årsmötet till Seth Pettersson.

Mårdaklevs Naturskyddsförening, hembygdssektionen: Ordf. Harald Alenäs, v.ordf. Aina Nilsson, sekr. Nils Persson, kassör Tage Dahlgren. Under våren har uppröjning av föreningens parkområde utförts. Hembygdsfest anordnades vid midsommar med 600—700 deltagare. Besöksantal i övrigt c:a 800.

Sexdrega hembygdsförening: Ordf. Stig Engström, v.ordf. Karl Johansson, sekr. Gunnar Larsson, kassör Dagmar Hansson. Samlingarna består av c:a 700 föremål. Kommunalt anslag 500:— kr. En torpstuga har omtäckts med enkupigt tegel. Traditionell hembygdsfest anordnades vid midsommar. Hembygdsgården har varit öppen för allmänheten varje sön- och helgdag från mitten av maj till mitten av september. Antal besökare c:a 900. Medlemsantal 116.

Sjötofta hembygdsförening. Ordf. Helmer Knutsson, v.ordf. Holger Johansson, sekr. Erling Leandersson, kassör Bengt Abrahamsson. Anslag om 1.000:— kr har erhållits. Vid ett tillfälle har musikunderhållning i parken anordnats. Medlemsantal 82.

Svenljunga hembygdsförening: Ordf. Ingemar Jansson, v.ordf. Richard Nyman, sekr. Birgit Axelsson, kassör Gösta Andersson. Samlingarna har under året ökat med 56 till 338 föremål. Midsommarfest samt tipspromenader med sammanlagt 2000 deltagare har bl. a. ordnats. Medlemsantal 273.

Tranemo hembygdsförening: Ordf. Carl-Erik Löfquist, v.ordf. Sven-Olof Nordin, sekr. Arvid Johansson, kassör Hans Alfredsson.

Tvärreds hembygdsförening: Ordf. Arvid Larsson, v.ordf. Bertil Gardell, sekr. John Svensson, kassör Alf Johansson. Flyttning av en uthusbyggnad till Hembygdsgården pågår. I övrigt har gammaldags slätter, ett flertal utflykter och tipspromenader, studiecirkel "Västergötland" m.m. genomförts. Antal besökare i hembygdsstugorna c:a 1.500. Medlemsantal 209.

Vegby hembygdsförening: Ordf. Gösta Neuman, sekr. Gunnar Magnusson, kassör Märta Palm. Hembygdsstugan har tillförts ytterligare föremål i form av gåvor. Bland aktiviteter kan nämnas: valborgsmässfest, kaffeservering några söndagseftermiddagar, studiecirkel, bussutfärd till Ven m.m. Medlemsantal 144.

Ölsremma hembygdsförening: Ordf. Hjalmar Hulander, v.ordf. Oscar Gabrielsson, sekr. Margot Hulander, kassör Åke Johansson. Samlingarna omfattar nu 431 föremål. Bland nyförvärv under året märkes: tavla (porträtt av Josef Nicklasson, tidigare ägare till hembygdsstugan), yxa (skarprättarbil?), näverlur, råvgarn m.m. Medlemsantal 53. Besöksantal 150.

Örsås Hembygdsförening: Ordf. Vilgot Josefsson, v.ordf. Martin Johansson, sekr. Ruth Svensson, kassör Levi Bredin. Bidrag från Borås Sparbank 500:— kr. Nya tegeltak har lagts å gamla stugan och boden för yttre inventarier samt nytt plåttak å vedboden. ”Tipsotta” med andaktsstund, midsommarfirande med lekar, folkdansuppvisning, kaffeservering, slättergille m.m. har anordnats. Medlemsantal 127.

Östra Frölunda hembygdsförening: Ordf. Jens Anderssen, v.ordf. Nils Andersson, sekr. Mats Svensson, kassör Gösta Torén. Samlingar i hembygdstugan i Holkeshult med inventarier. Midsommarfest, skördefest med fotoutställning samt 4 st tipspromenader har anordnats. Medlemsantal 46.

MARKS HÄRAD

Berghems hembygdsförening: Ordf. Erik Carlson, v.ordf. Folke Carlson, sekr. Dagmar Axelsson, kassör Inga Andersson. Hembygdstugan har under året flyttats till ny plats inköpt från pastoratet. Anslag från Marks kommun på 3000:— kr. Medlemsantal 188.

Fritsla Naturskyddsförening, hembygdssektionen: Ordf. Sven Svensson, v.ordf. Leif-Erik Aronsson, sekr. Åke Gustafsson, kassör Kenneth Persson. Bidrag från Marks kommun 1.500 kr. Samlingar: Hembygdstugan Hallen i Fritsla med inredning. Möten, utflykter, tipspromenader samt valborgsmässofirande har arrangerats. Medlemsantal 350.

Horreds hembygdsförening: Ordf. Per Sandlund, sekr. Knut Hansson, kassör Folke Bengtsson, ledamöter Astrid Arnesved, Anna-Stina Kullbo, Per Ivar Ericsson och Frank Dahlgren. Traditionell sockenvandring har ordnats med ett 30-tal deltagare.

Hyssna hembygdsförening: Ordf. Wolmar Arvidsson, sekr. Hugo Johansson, kassör Karl Asserlund. Samlingarna omfattar c:a 700 nr. Under året har röjning utförts på kyrkslätten och kring museet samt lieslätter på området. Besöksantal 100. Medlemmar 130.

Kinna hembygdsförening: Ordf. Knut Karlsson, v.ordf. Knut Ivarsson, sekr. Ingerd Strömme, kassör Karl Ottosson. Kommunalt anslag 14.500 kr. Samlingarna omfattar c:a 1000 numrerade föremål. Bland aktiviteter kan nämnas tipspromenaden, valborgsmässofirande, midsommarfest, Hembygdens dag, utflykter, vandringar och industribesök. Livlig kursverksamhet på Lilla Sanden i smide, halm, folkmusik och batik. Dessutom har förekommit gammaldanskurser, folkdansträning och dräktforskning. Antal besökare 15000—20000. Föreningen har under året inköpt torpet Lindåsen i Berghem, vilket nu också är fullständigt renoverat.

Kinnarumma hembygdsförening: Ordf. S. Å. Svensson, v.ordf. Arne Johansson, sekr. John Söhrling, kassör Bengt-Arne Johannesson. Inventering och katalogisering av samlingarna pågår och utföres av bibl.stud. Isabella Josefsson, Kinnarumma. Enl. beslut av kommunstyrelsen har äganderätten till hembygdstugan jämte tillhörande markområde tillförts hembygdsföreningen. Då hembygdstugan saknar erforderlig uppvärmningsanordning måste där bedrivna aktiviteter förläggas till sommarhalvåret. Bl.a. har förevarit friluftsgudstjänst med sång av barnkör, tipspromenad med kaffedrickning och lotteri m.m. Medlemsantal 82.

Kungsäters hembygdsförening: Ordf. Einar Karlsson, v.ordf. Evert Lidberg, sekr. Betty Spång, kassör Folke Karlsson.

Seglora hembygdsförening: Ordf. Valborg Gustafsson, v.ordf. Olof Andersson, sekr.

Anton Eriksson, kassör Sven Larsson. Anslag från kommunen 2000 kr. Samlingarnas ordnande i gamla prästgården pågår. En del nyförvärv har under året erhållits. Gamla prästgårdens restaurering har pågått under vintern och är nu i huvudsak färdig. Hembygdsföreningen m.fl. som så önskar kan där bedriva verksamhet under hela året. Restaureringen har möjliggjorts genom anslag dels från Viskafors kommun med 20.000 kr. och Kinnarumma Pastorat med 25.000 kr. samt 50 %-iga bidrag från AMS. Under året har ordnats gökotta, utflykt till Lundsberg, fornlämningsstudier, midsommarfest med dans, julfest, allmänt kyrkkaffe samt halmkurs med ett 20-tal deltagare. Medlemsantal 225. Besöksantal c:a 1000.

Skene hembygdsförening: Ordf. Brita Carlsson, v.ordf. Oskar Pettersson, sekr. Gustav Larsson, kassör Allan Nilsson. Föreningen har erhållit bidrag till driftskostnader av Marks kommun. Samlingarna, som omfattar 400 föremål och lika många fotografier, har visats för skolklasser och allmänheten. Förutom årsmötet har ordnats vårkvartals-träff under medverkan av fem författare, höstkvartalsträff, visafest med Olle Rylander m.fl., invigning av Håven-Håkangården med tal, körsång, musik m.m. samt foto-utställning. Under söndagseftermiddagar har samlingarna visats och servering ordnats. Medlemsantal 339.

Sätilla hembygdsförening: Ordf. Folke Eriksson, v.ordf. Alarik Skarin, sekr. Rigmor Davidsson, kassör Karl Erik Eriksson. Kommunalt bidrag 8.000 kr. Torpinventeringen har fortsatt. Under året har anordnats valborgsmässofirande, kyrkvandring och tipspromenader. Medlemsantal 158.

Torestorps hembygdsförening: Ordf. Bror-Rune Svanhäll, v.ordf. Karl Andersson, sekr. Knut Pettersson, kassör Elsa Persson.

Västra Marks hembygdsförening: Ordf. John Ekberg, sekr. och kassör Bo Davidsson.

Alekulla hembygdsförening: Ordf. Berta Larsson.

Öxabäcks hembygdsförening: Ordf. Gösta Sandblom, v.ordf. Daniel Strömhäll, sekr. John Johansson, kassör Anders Johansson. Vid torpet Långås har buskröjning och lieslätter utförts. Vidare har tipspromenader ordnats.

Öxnevala JUF: Stuga med samlingar: Slätten, Källeberg.

REDVÄGS HARAD

Blidsbergs hembygdsförening: Ordf. Gustaf Bjälming, v.ordf. Sten Berger, sekr. Assar Ek, kassör Hans Kåremerk. Anslag från Redvägs kommun för torpinventering. Medlemsantal 102. Besöksantal 96.

Dalums hembygdsförening: Ordf. Karin Störner, v.ordf. Erik Claesson, sekr. Stina Hellstrand, kassör Erik Johansson. Som offentliga tillställningar har dels presentations- och underhållningsafton och dels midsommarfest ordnats. Medlemsantal 62.

Humla församling: Stuga med samlingar.

Hössna hembygdsförening: Ordf. Carl Andersson, v.ordf. Gustaf Karlsson, sekr. Ingegerd Johansson, kassör Jenny Stomberg.

Kölaby hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Olle Josefsson, sekr. Inga Gustafsson, kassör Carl Gustafsson.

Norra Åsarp-Smulas natur- och hembygdsförening: Ordf. Bengt Fransson, v.ordf. Sven Thor, sekr. Rolf Ivarsson, kassör Valter Tärning. Samlingarna utgöres huvudsakligen av inventarier från 1800-tals bondehushåll jämte diverse verktyg m.m.

inrymt i Fageråsstugan. Bland årets aktiviteter kan nämnas spinnarträff, friluftsgudstjänst, lussefest med julbak, 10-års jubileumsfest m.m. Medlemsantal 150. Besöksantal 250.

Strängsereds hembygdsförening: Ordf. Sven Larsson, sekr. Vitalis Kruse, kassör Ernst Andersson.

Timmele samhällsförening: Ordf. Sten Emilsson, Hembygdskommittén: ordf. Sven Carlsson, sekr. Filip Melkersson, ledamöter Knut Redebo och Gustav Emilsson.

VEDENS HÄRAD

Bredareds hembygdsförening: Ordf. Thorsten Nilsson, v.ordf. Åke Magnusson, sekr. Astrid Johansson, kassör Gustaf Adolfsson. Föreningen äger en hembygdsstuga i Holsten och en äldre byggnad i Frugården med museisamlingar på båda ställena. Dessutom bygdegården i Bredared.

Hedareds bystämma: Ordf. Thure Andersson, v.ordf. Göran Samuelsson, sekr. Bengt Andersson, kassör Erik Johansson.

Vänga hembygdsförening: Ordf. Josef Svensson, v.ordf. Arvid Andersson, sekr. Lars Eriksson, kassör Josef Svensson. Samlingar i Hembygdsgården Örsbacken med div. redskap, Vänga gamla småskola med museiföremål i övrigt. Aktiviteter: medarrangör vid tipspromenader, bussutflykt till Läckö-utställningen "Jakt genom sekler". Medlemsantal 91.

Ålvborgs läns folkhögskolas lantbruksmuseum, Fristad: Föreståndare Stig Johansson. Museet är tillgängligt för allmänheten efter anmälan per tel. 033/60062 eller 60329.

ÅS HÄRAD

Gingri hembygdsförening: Ordf. Dag Rydin. Stugan visas av Albin Karlsson.

Härna hembygdsförening: Ordf. Gerhard Claesson, v.ordf. K. W. Törnblad, sekr. Gösta Hernbo, kassör Karin Bodin. Vid årsmötet hölls föredrag av Åke Lindros som också visade bilder från Ulricehamn. En utflykt har gjorts till Habo Hembygds gård.

Kärråkra: Samlingar i gamla vapenhuset vid kyrkan.

Norra Ås hembygdsförening: Ordf. Einar Gustavsson, v.ordf. Bertil Svensson, sekr. Valborg Bong, kassör Margareta Karlsson.

Södra Vings hembygdsförening: Ordf. Jean Rydberg, v.ordf. Erik Franzén, sekr. Cissi Sigurdsson, kassör Åke Bolin. Anslag från Hökerums kommun 1000:— kr och gåva från Ulricehamns Sparbank 300:— kr. C:a 80 m. ny gärdesgård har uppsatts vid stugtomten. En vällingklocka har emottagits som gåva och uppmonterats. Bland aktiviteterna märkes loppmarknad, friluftsgudstjänst samt utflykt till Valle härad i Skaraborgs län. Medlemmar: 60 ständiga och 25 övriga. Besöksantal 350.

Toarps hembygdsförening: Ordf. Mats Behn, v.ordf. Fredy Gustafsson, sekr. Georg Hjortvall, kassör Gunnar Salmonson. Anslag från Dalsjöfors kommun 25.000:— kr., gåvor från Lions Club 1.000:— kr, och Borås Sparbank 1.000:— kr. Toarps gamla sockenbibliotek har överlämnats till föreningen jämte ett stort antal gamla skolföremål avsedda för ordnande av ett skolmuseum. Iordningställandet av den blivande hembygdsgården i Hjortryd har hela året pågått med till stor del frivilliga krafter. Flyttning av ryggåsstugan från Tumarp till Hjortryd har påbörjats. Medlemsantal 137.

ULRICEHAMN

Ulricehamns hembygdsförening: Ordf. Jan Åberg, sekr. Magnus Ekeskog, kassör Sten Josefsson. Anslag 1.000:— kr./år. Medlemmar 53.

Brunns hembygdsförening: Ordf. Ture Brunngård, v.ordf. Anna-Lisa Karlsson, sekr. Erik Svensson, kassör Tore Karlsson. En hel del träsaker har under året tillförts samlingarna som nu omfattar 240 nr. Vårdarbete har utförts å Brunns gamla kyrkogård och å tomten kring hembygdsstugan. Friluftsgudstjänster i samband med servering har hållits en vid kyrkoruinen och en vid hembygdsstugan båda med stort deltagarantal. Vidare har julgran vid kyrkan ordnats genom hembygdsföreningen. Besöksantal i hemb.stugan 130. Medlemmar 44.

BORÅS

Regementsmuseet vid I 15, Borås: Ordf. överste G. Lundquist, v.ordf. major Thedén-Båth, sekr. överstelöjtnant C. F. Holmqvist, v.sekr. kapten Stig Ståhl. Museet är öppet vardagar under tjänstgöringstid. Samlingar: föremål 623, böcker och handskrifter 768, fotografier c:a 4100. Besöksantal c:a 1300.

Hembygdsföreningen Westergyllen: Ordf. Per Olof Olofzon, v.ordf. Bengt Arvidsson, sekr. Ann-Marie Hedin, kassör Karin Arvidsson. Verksamheten har som förut varit fördelad på sex olika sektioner. Danslaget har haft 3 uppvisningar, lekaftnar och midsommarfestligheter har ordnats i Ramnaparken, vävning företrädesvis onsdagskvällar, gammaldanskurs i egen regi har genomförts m.m. Viss ledarbrist har tidvis varit märkbar. Medlemsantal 113.

Borås Hembygds-gille: Ordf. Bengt-Åke Andersson, v.ordf. Lars-Olof Johansson, sekr. Lisbeth Johansson, kassör Roland Andersson. Kulturnämndens anslag 1.200:— kr., aktivitetsbidrag 948:65 kr., grundbidrag 2.550:— kr. Folkdans, högre ståndsans, gammaldanskurs har ordnats. Uppvisning på ett flertal ålderdomshem samt medverkan i Värmlänningarna kan nämnas. Medlemsantal 87. Besöksantal c:a 50.

Folkdanslaget Skytteln: Uppgifter saknas.

Kindgillet i Göteborg: Ordf. Bengt Lorentzon, v.ordf. Bernt Strömborn, sekr. Lars B. Lagging, kassör Erik Andén. Samlingarna förvaras i föreningens stuga inom Lisebergs område i Göteborg. De består av c:a 450 föremål från ett tjugotal socknar i Kinds härad. De flesta föremålen är från Grönahög, Håcksvik, Örsås och Dalstorp. Samlingarna är i gott skick.

Lätt att bädda med påslakan!

Trä upp påslakanet
och fatta tag i filten.

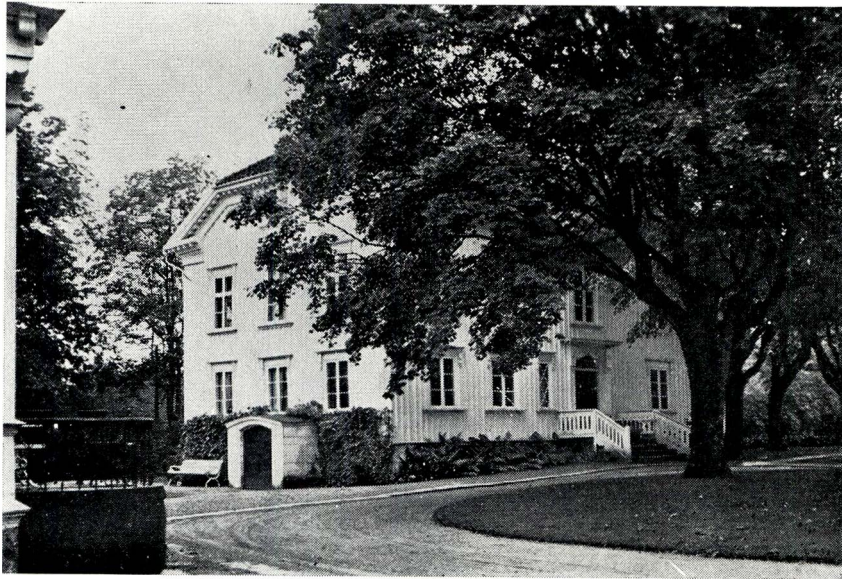
Skaka ner.

Färdigt!

*Visste Ni att Borås Wäfveri är Sveriges största tillverkare av bäddtextilier?
Mer än tre miljoner plagg per år!*

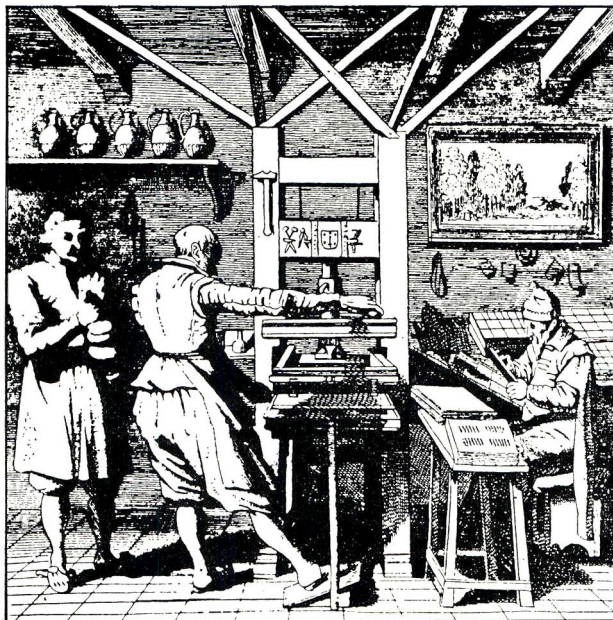
Kinna Sandens

gamla traditioner omvandlade i moderna former
leva vidare hos

AKTIEBOLAGET
KINNASAND
KINNA

AKTIEBOLAGET
ERIKSON & LARSON
BORÅS

Gammalt känt tryckeri med nytt tänkande...

*Handpressen är numera borta
... idag har vi andra maskiner som trycker
snabbare, bättre och till lägre priser.
Gör ett försök, det lönar sig.*

AB Tryckericentralen i Borås

Box 98 501 03 Borås 1
Telefon 033-11 71 90

**Banken mitt i
stan
har öppet hela
dan.**

Nonstoppöppet 9-18.

Borås Sparbank
Allégatan

AH ANDERSSON

tillverkar

KVALITETS

ARMATUR

för

VÄRME

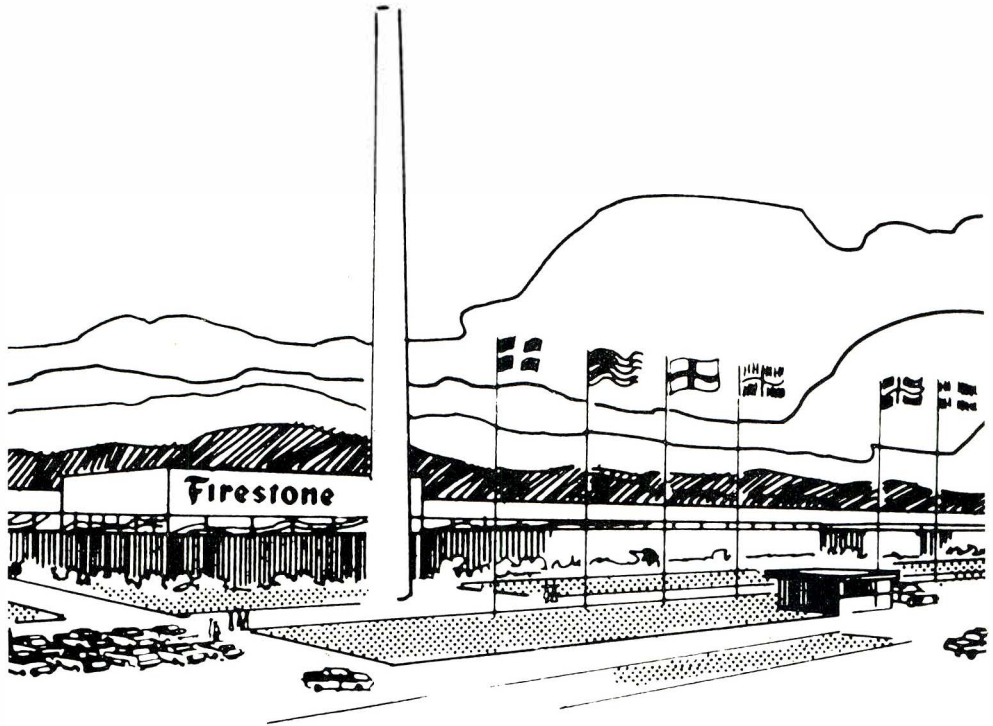
SANITET

och

BRAND

**som ledande företag
i Norden**

Huvudkontor: Viskastrandsgatan 1, tel. 033-10 02 30, Borås

världens renaste gummifabrik ligger i Borås

Vår nya Borås-fabrik är en sensation även från miljövärdssynpunkt. Byggd helt i stal och med en hög grad av dammfrihet tack vare överlägsen luftkonditionering. Slutet vattensystem – ingen vattenförening. Dubbla rökfilter och speciellt reningsaggregat för att reducera luftföreningen till ett minimum. Dessa miljövärdande åtgärder utgör en kapitalkrävande investering som är väl värd sitt pris. Den uppskattas såväl av våra egna medarbetare som av våra grannar. Att den rena luften och det rena vattnet dessutom ger våra kunder en bättre gummi-kvalitet är dubbelt värdefullt.

Firestone

FIRESTONE-VISKAFORS AB

Algots

FINNS FÖR ALLA – ÖVERALLT

Telefon 10 20 40 växel

LUDVIG SVENSSON
grundade firman 1887

AB Ludvig Svensson, Kinna

MODERNA

GARDINER

känt varumärke
i inredningstextilier
moderna mönster
och material

*S*VENSK *T*EXTIL

BOX 40 30 - 511 04 KINNA 4 - TEL 0320/106 60

almedahls

skapar skönare hemmiljö.

För Ditt kök (almelondukar)

vardagsrum (gardiner)

badrum (frotté)

sovrum (påslakan)

Allt i härliga färger, mönster
och lättskött material.

almedahls

är specialister på skönare hemmiljö

JASSÅ VICTOR TAR
INGET STARKT NUMERA

NÄ, HAN BRUKAR
SÄJA ATT DET ENDA
STARKA HAN NYTTJAR
ÄR FRISTADS

AB SKYDDSKLÄDER, FRISTAD

PKbanken ligger bra till.

PKBANKEN

Alingsåsvägen 35 · Allégatan 11-13 · Stora Torget
BORÅS

AB BORÅS KONSTHARTSPRODUKTER

ALMENÄSVÄGEN,

B O R Å S

Anno 1826

— för 148 år sedan, utkom
första numret av den tid-
ning som fortfarande är
Borås och Sjuhäradsbyg-
dens pålitliga nyhetsför-
medlare

Borås Tidning

SJUHÄRADSBYGDENS ENDA SJUDAGARS-TIDNING

Eiser

**AB Eiser är Nordeuropas största
trikåttillverkare med 19 fabriker
inom koncernen. Totalt tillverkas
ca 175.000 plagg per dag!**

H Swegmark Fabriks AB

Borås

Tel. 10 23 10 - Tga SPLENDIDE

B. H. & Gördelfabrik, bandväveri

JOHN A:son BYTTNER AB

403 14 GÖTEBORG 2 • BOX 2242

13 73 89

13 73 90

13 73 91

13 73 12

031 riktnummer

ASON

Telex 22 62

TEXTIL
MASKINER – FÖRNÖDENHETER
GARNER

ASON

AB Henning Persson

FÄRG- och KEMISK TEKNISK FABRIK, BOLLEBYGD

510 35 BOLLEBYGD • Tel. 033/852 10

**AB SVENSKT KONSTSILKE
BORÅS**

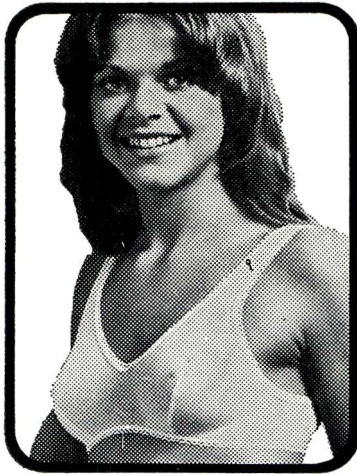
*förädlar och säljer
rayon och syntetiska garner
för textila och tekniska ändamål*

**Får du
rätt ränta
på dina
pengar?**

**Tala med oss om olika konton
och räntesatser**

Handelsbanken

6 kontor i Borås.

abecita

BOX 770 46

BORÅS 7

TEL. 12 76 60

Konfektion av:

Damunderkläder

– behå, korsetter

Hemmadressar

Bad- & Strandmode

Bröderna Magnusson

Damkonfektionsfabrik AB

BORÅS

Aktiebolaget Textilfabriken

MERKUR

BORÅS

AB BORÅS KOKSAFFÄR

Kol, Koks, Ved och Eldningsolja

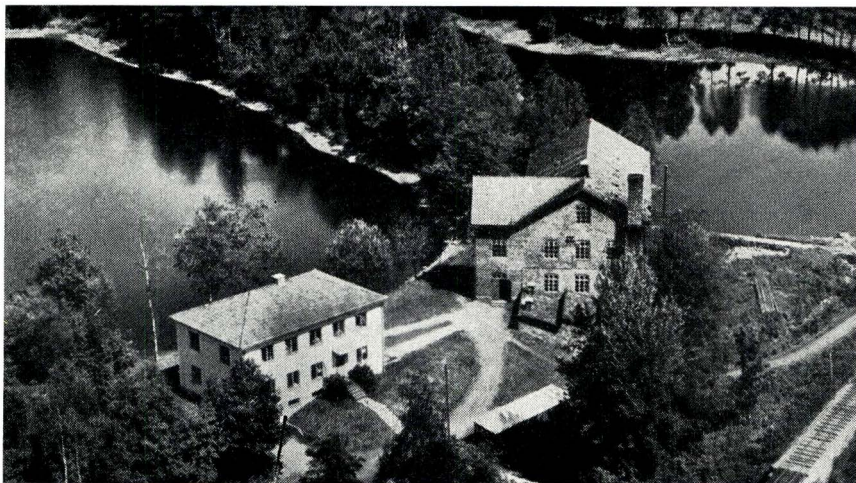
Telefon 11 03 76

BORÅS

KASTHALLS MATTFABRIK AKTIEBOLAG

KINNA

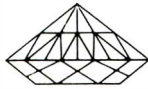

INREDNINGSTEXILIER

Mönster av Professor CARL MALMSTEN och
Textilkonstnärinnan MARGARETHA ÅKERBERG

HALLA
TEXTIL AKTIEBOLAG
ÖVERLIDA

**ALL FRAMGÅNG
BYGGER
PÅ SAMARBETE.**

GÖTABANKEN
Allégatan 41

**Pelle
Vävare**

Inredningstextilier för
hem och offentlig miljö

PELLE VÄVARE AB
Kinnahult

Värdeförvaltning kräver sakkunskap!

Vår notariatavdelning hjälper Er med råd och upplysningar vid

- aktieplaceringar
- upprättande av testamente och bouppteckningar m m
- självdeklaration för notariatkunder

Skandinaviska Enskilda Banken

Våglängdsgatan 5
Sjöbo Torg

Stora Brogatan 12
Österlånggatan 45

Ordertel.:

033/12 78 70, 13 64 65

Övr. kontor, vx: 13 71 00

DET LÖNAR SIG ATT HANDLA HOS ELLOS

Öppet vanliga affärstider

Tel. 033/13 71 00

VÄLKOMMEN!

VARUHUSET FÖR HELA FAMILJEN

centraltryckeriet

DRUVEFORSVÄGEN 8 • BORÅS TELEFON 033-10 02 60

AB ARNE CARLSSON

SPINNERI och YLLEFABRIK

GÄLLSTAD

BESÖK
STIGENS MATTVARUHUS
SANDARED

Stor sortering av HELTÄCKNINGSMATTOR
Tel. 033/551 72

Aktiebolaget Sven Sjölin

RÖRLEDNINGSFIRMA

Skrymegatan 24, 502 55 Borås
Tel. Borås 033/11 03 41, 11 01 96 - Alingsås 0322/152 45

Åkerlunds Bomullspinneri AB

BORÅS

Fråga oss då det gäller

rörledningsarbeten

BESÖK VÅR
COMFORTBUTIK

HADAR SJÖLIN AB

Kvarngatan 17

Tel. 11 18 54, 11 82 54

HULTAFORS SANATORIUM

Kurort och enskilt sjukhem

Vila och rekreation, reumatiska åkommor, mag- och tarmlidanden, blod- och hjärtsjukdomar, nervösa åkommor, ämnesomsettningsrubbingar etc.

Bastu, simhall, gymnastiksal och tennisbana.

Överläkare: N. Blomstedt

Begär prospekt!

På 501 36 Bollebygd, tel. Borås 950 50

Rosendals

KONFEKTIONS AB

Limmared

AB Borås Jacquardväfveri

Hemtextilier

Kvalitet

Tofto

FRITIDSKLÄDER

för alla åldrar

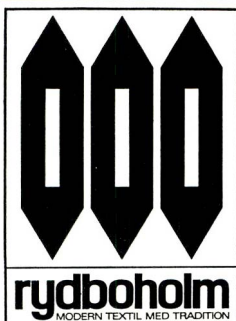
N. J. JOHANSSONS EFTR. AB - APLARED

Firman grundad 1876

C. L. BLOMQVIST AB

FRITSLA

Garnfirman i Mark med 90.000 väverskor
från hela landet till kunder

Bomulls- och Syntetvävnader
Jersey
Hemtextil

RYDBOHOLMS AKTIEBOLAG

Sandwalls

goda drycker

100-årig leverantör i sjuhäradsbygden

I HEMSLOJDEN

Österlånggatan 17, Borås

finner man mycket som bygger på gammal
tradition från Sjuhäradsbygden.

E.W. JUST AB

Färgare - Beredare

Tel. 033/11 71 00

SVENSK PAPPERSINDUSTRI

Järnfors & Hall AB

SANDARED

*Papperstuber — Spolpipor
Flänsrullar*

HÄGGÅSTRANDS VÄVERI AB

KINNAHULT — Tel. Kinna 115 10

*Tillverkar färdiga gardinluster och sängöverkast
Metervaror i Linne, Bomull, Terylene*

Jönells

Damkonfektionsfabrik

BORÅS

Telefon 10 03 15

KINNAHULTS VÄFVERI AB
KINNAHULT

Heminredningstextilier.
Färdigsydda sängöverkast.
Tel. 0320/130 10

**ROWELLS
POSTORDER**
med varuhuskedja

Aktiebolaget Olssons Mössfabrik

BORÅS
Telefon 12 70 90

A.-B. ROB. HOLMQUIST

Tel. 033/10 22 00
Stora Brogatan 39, BORÅS

Meterstockar Tumstockar

HULTAFORS

MILITÄRMUSEUM I 15

i östra flygelbyggnaden Katrineberg (intill Göteborgsvägen).

Enskilda och organisationer (grupper) äro välkomna för studiebesök.

Öppet: samtliga veckodagar efter överenskommelse per tel. 11 77 50:16
föreståndaren eller 11 77 50 vaktchefen eller dagoff.

Museinämnden mottager med tacksamhet föremål med anknytning till
regementet från gamla tider (uniformer m m).

AB JOHN V. HANSSONS

ELEKTRISKA AFFÄR

Stenbocksgatan 20 - Borås - Tel. 10 22 90

Entreprenör för Borås stads elverk

VÄLJ

BOROSAN

Plasttapet - Ljushärdig - Tvättbar

Tillverkas av: **BORÅS TAPETFABRIKS AB**

Försäljes av: **W:M RUDELL AB, BORÅS**

BORÅS MUSEUM RAMNAPARKEN

Sommartid: månd-fred 10—16 Vintertid: sönd-fred 12—16
lörd-sönd 12—16 lörd 13—15

Medlemsavgift: 15 kr per person, familjemedlem 5 kr.
Medlemskap berättigar till årsboken samt fri rådgivning
avseende konst och antikviteter.

*Nya medlemmar välkomna. Anmälan sker till Borås Museum
tel. 033-11 02 00, 11 02 35.*

FRI ENTRÉ

TEKOMUSEUM SKARABORGSVÄGEN 7

Öppet: månd-fred 13—15, sönd 12—16, lörd stängt.

TEXTILMASKINER I GAMMAL INDUSTRI MILJÖ

Tel. 033-13 15 00

FRI ENTRÉ

INNEHÅLL

KRIGSFÅNGAR I BORÅS	7
<i>av Torgny Bondestam</i>	
SALPETERSJUDERIET OCH SALPETERSJUDARNA	19
<i>av Olof Langlet</i>	
Salpetersjudningen	21
Salpetertillverkningens debet och kredit	28
Salpetersjudarna	31
Sjudarna i Västergötland	38
Personalstyrka	38
Hemorter	41
Ålder, tjänsteår och avsked	48
Namnskick	52
OM KONSERVERING I GAMLA TIDEN	57
Ett föredrag hållet av borgmästare Lothigius i S:t Olofs Gille i Norrköping år 1900	
”EN ENKEL ULRICEHAMN—STOCKHOLM”	78
Tre västgötastudenters upplevelser på nyåret 1875	
LJUSHULTS KYRKA, ”KYRKAN PÅ EN UTMARK”	92
<i>av Bertil Eriksson</i>	
GNIDA, STRYKA, PRESSA, GLÄTTA	107
<i>av Birger Larson</i>	
SIXTEN LUNDBOHM I BORÅS KONSTMUSEUM	115
<i>av Thomas Lind</i>	
DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING	
Årsberättelse 1972	124
Årsberättelse 1973	135
Gåvor	141
UTSTÄLLNINGAR	142
FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA	147
ANNONSÖRER	154

STYRELSEN FÖR DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING
BER ATT TILL NEDANSTÄENDE INDUSTRIER, FÖRENINGAR OCH SAM-
MANSLUTNINGAR FRAMFÖRA ETT TACK FÖR GOTT SAMARBETE OCH
FÖR VÄLVILLIGT EKONOMISKT STÖD, SÅ BETYDELSEFULLT VID GENOM-
FÖRANDET AV FÖRENINGENS KULTURELLA ARBETSUPPGIFTER

Abecita AB	E. W. Just AB
Almedahl-Alingsås AB	Jönells AB
A. H. Andersson	Kasthalls Mattfabrik AB
C. L. Blomqvist	Kinnahults Väfveri
AB Borås Jacquardväfveri	AB Kinnasand
AB Borås Koksaffär	AB Olssons Mössfabrik
AB Borås Konsthartsprodukter	Pelle Vävare AB
Borås Sparbank	PKbanken
Borås Tapetfabriks AB	AB Henning Persson
AB Borås Tidning	Rosendahls Konfektions AB
Borås Väfveri AB	Rowells
Bröderna Magnusson AB	Rydboholms AB
John A-son Byttner AB	Sandwalls
AB Arne Carlsson	Hadar Sjölin AB
Centraltryckeriet	AB Sven Sjölin
ELLOS Postorder AB	Skandinaviska Enskilda Banken
AB Erikson & Larson	AB Skyddskläder
Firestone-Viskafors Gummifabr. AB	Stigens Mattvaruhus
Götabanken	H. Swegmark Fabriks AB
Halla Textil AB	Svensk Pappersindustri AB
AB John V. Hanssons Elektr. affär	Svensk Textil
Föreningen Hemslöjden u. p. a.	AB Svenskt Konstsilke
AB Robert Holmquist	AB Svenska Handelsbanken
Hultafors Aktiebolag	AB Ludvig Svensson
Hultafors Sanatorium	AB Sveriges Förenade Trikåfabriker
Häggåstrands Väveri AB	AB Textilfabriken Merkur
Algot Johansson AB	AB Tryckericentralen i Borås
N. J. Johanssons Eftr. AB	Åkerlunds Bomullsspinneri AB

